

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

**PAUL FEYERABEND FELSEFESİ'NDE BİLİM-DEVLET-ÖZGÜRLÜK
İLİŞKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Gül TEMİZ

BURSA – 2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

SİSTEMATİK FELSEFE ANABİLİM DALI

**PAUL FEYERABEND FELSEFESİ'NDE BİLİM-DEVLET-ÖZGÜRLÜK
İLİŞKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Gül TEMİZ

**Danışman:
Prof. Dr. Muhsin YILMAZ**

BURSA – 2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim / Ana sanat Dalı, Felsefe Tarihi Bilim Dalı'nda 702043001 numaralı GÜL TEMİZ'in hazırladığı "PAUL FEYERABEND FELSEFESİ'NDE BİLİM-DEVLET-ÖZGÜRLÜK İLİŞKİSİ" başlıklı Yüksek Lisans Tezi ilgili savunma sınavı,/...../20.... günü - saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın (başarılı / başarısız) olduğuna
..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

..../..../ 2023

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "PAUL FEYERABEND FELSEFESİ'NDE BİLİM-DEVLET-ÖZGÜRLÜK İLİŞKİSİ" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

14.07.2023

Adı Soyadı: Gül TEMİZ

Öğrenci No: 702043001

Anabilim Dalı: Felsefe

Programı: Sistemantik Felsefe

Tezin Türü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı soyadı: Gül TEMİZ

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim dalı: FELSEFE

Bilim dalı: SİSTEMATİK FELSEFE

Tezin niteliği: Yüksek Lisans

Mezuniyet tarihi: .../.../20....

Tez danışmanı: Prof. Dr. Muhsin YILMAZ

PAUL FEYERABEND FELSEFESİ'NDE BİLİM -DEVLET-ÖZGÜRLÜK İLİŞKİSİ

ÖZET

Bu tez çalışmasının amacı Feyerabend'in, Anarşist Bilgi Kuramı adı altında bilime ve bilimsel metotlara yönelik eleştirilerinin tartışılmasıdır. Feyerabend'a göre bilim, diğer alanlar üzerinde başat konumdaymış gibi algılanmaktadır ve bu da bilim dışı geleneklerin kendilerini ortaya koyabilmelerinin önünde duran bir engeldir. Aynı zamanda devlet tarafından desteklenen bilim, bir zamanlar Kilise ile mücadelede önemli görevler üstlenmişken; ilerleyen süreçte adeta kilise işlevi kazanmıştır. Bilimin bu konumu Feyerabend'a göre bilimi bir ideoloji haline getirmekte ve bilimsel metodun yegane metot olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlamaktadır. Bu durumun değişmesi ve diğer geleneklere yaşam hakkı tanınması için Feyerabend devlet ve bilimin birbirinden ayrılması gerektiği konusunda ısrar eder. Çünkü bilim, iktidar ilişkilerinin bir parçası olduğunda esas görevi olan insanlığa hizmet etmekten uzak düşmesinin yanında, bireylerin özgür seçimler yapabilmelerinin de önünde duran bir engel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Feyerabend, Devlet, İktidar, İdeoloji, Gelenek, Özgürlük

Author name and surname: Gül TEMİZ

University: Bursa Uludag University

Institute: Institute of Social Sciences

Department: PHILOSOPHY

Science: SYSTEMATIC PHILOSOPHY

Nature of the thesis: M.Sc.

Graduation date: .../.../20....

Thesis advisor: Prof. Dr. Muhsin YILMAZ

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN OF SCIENCE-STATE-FREE IN PAUL FEYERABEND'S PHILOSOPHY

The aim of this thesis is to discuss Feyerabend's criticisms of science and scientific methods under the name of Anarchist Theory of Knowledge. According to Feyerabend, science is perceived as having a dominant position over other fields, and this is an obstacle for non-scientific traditions to reveal themselves. At the same time, state - supported science, once played an important role in the fight against the Church; In the following process, it almost gained the function of a church. According to Feyerabend, this position of science makes science an ideology and the view that the scientific method is the only method is becoming widespread. Feyerabend insists that the state and science must be separated from each other in order for this situation to change and other traditions to be allowed to live. Because when science is a part of power relations, it not only stays away from serving humanity, which is its main duty, but also creates an obstacle in front of individuals to make free choices.

Keywords: Science, Feyerabend, State, Power, Ideology, Tradition, Freedom

TEŞEKKÜR

Delphoi'deki Apollon Tapınağı'nın giriş kapısında "KENDİNİ BİL" şeklinde bir yazı bulunur. Peki nedir kendini bilmek? Düşünceler dünyasında yapılan uzun bir yolculuk sonrası kişinin kendine ulaşması mı yoksa algı nesnelерinin çokluğu nedeniyle kendine yabancılaşan kişinin benliğini yeniden keşfi mi? Bana kalırsa burada esas olan kişinin kendini nasıl gördüğüyle paralel olarak, idealitesi ve realitesi arasında uyumu sağlamak olmalı. Pek çoğumuz düşünceler dünyasının sınırsızlığında aslında olmadığımız ve/veya olamadığımız karakterlere bürünürüz ancak gerçek dünyada sınırlar arasına sıkışıp kalırız. Ben de bu kişilerden biriydim Felsefe ile tanışana kadar. Felsefe bana düşüncelerimle inşa ettiğim dünyayı, pratikte de inşa edebileceğimi gösterdi. "Bilgi güçtür" der Bacon; filozofa kesinlikle katılıyorum: Neyi bilip neyi bilmediğinin farkına varmak kişiye yürüyeceği yolda en doğru rehberliği yapıyor bence.

Bu vesileyle lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca tüm bilgi ve birikimleriyle yolumu aydınlatmaya çalışan Bursa Uludağ Üniversitesi Felsefe Bölümü hocalarıma teşekkür ederim. Tez çalışmam boyunca her konuda bana destek olan, değerli bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan, yol gösterici ve anlayışlı üslubuyla hem sürecin hem de felsefe yolculuğumun doğru adımlarla ilerlemesine yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Muhsin YILMAZ 'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Aynı zamanda yükseköğrenim hayatım boyunca her an yanımda olan, bana her koşulda inanan, güvenen eşim ve oğluma da ayrıca teşekkür ediyorum.

Gül TEMİZ

BURSA, 2023

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FEYERABEND ÖNCESİ BİLİM ANLAYIŞLARI

1.1. Viyana Çevresi.....	3
1.2.Karl Raimund Popper.....	11
1.3.Imre Lakatos.....	16
1.4.Thomas Kuhn.....	24
1.5.Feyerabend'in Kendinden Önceki Bilim Anlayışlarına Yönelik Eleştirileri...30	

İKİNCİ BÖLÜM

FEYERABEND FELSEFESİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ

2.1.Kuramsal Çoğulculuk İlkesi.....	34
2.2.Karşı-Tümevarım İlkesi.....	37
2.3.Ne Olsa Uyar İlkesi.....	38
2.4.Kıyaslanamazlık/Ortakölçümsüzlük İlkesi.....	40
2.5.Tutarlılık Eleştirisi.....	43
2.6.Rölativizm.....	45
2.7.Rasyonalizm.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FEYERABEND'İN BİLİME YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

3.1.Bilim Nedir?.....	52
-----------------------	----

3.2.Bilimi Bu kadar Yüce Yapan Nedir?.....	54
3.3.Bilimi Nasıl Kullanmamız Gerektiğine Kim Karar Verecek?.....	58
3.4.Bilimde Fayda Zarar İlişkileri.....	64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİLİM-DEVLET-TOPLUM VE POLİTİKA İLİŞKİLERİ

4.1.Bilim ve Toplum.....	69
4.2.Bilim ve Devlet.....	70
4.3.Bilim-Eğitim-Özgürlük İlişkisi.....	73
4.4.Demokratik Bakış Açısından Bilim.....	76
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA.....	82

PAUL FEYERABEND FELSEFESİ'NDE BİLİM-DEVLET- ÖZGÜRLÜK İLİŞKİSİ

GİRİŞ

Aristoteles insanın doğası gereği bilmek istediğini ifade eder. Bilme arzusu içerisinde olan insan bu arzunun yönlendirmesiyle pek çok farklı bilgi türü meydana getirmiştir. Bu bilgiler kaynağına, konularına, faydalanma amaçlarına göre; gündelik, teknik, bilimsel, sanat bilgisi ve felsefi bilgi gibi türlere ayrılmıştır. Bunlar arasından bilimsel bilgi, geçmişten bugüne değin olumlu veya olumsuz olarak insan yaşamı üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bilimsel bilgi diğer bilgi türlerinden yalnızca biri olmasına rağmen zamanla diğer bilgi türlerinin ikinci plana atılmasına neden olarak adeta yegane bilgi kaynağıymış gibi bir imaj oluşturmuştur.

Buradan hareketle tezime temel oluşturan Feyerabend'in görüşleri ışığında, bilimin diğer bilgi edinme türleri ve insan yaşamı üzerinde başat konumdaymışçasına algılanmasının nedenleri ortaya konulmaya çalışılacak ve diğer bilgi edinme geleneklerinin bilimin gördüğü işleve benzer bir işlevinin olup olamayacağı konusu üzerinde durulacaktır. Çünkü Feyerabend'a göre Ortaçağ dönemindeki kilise baskısına bir tepki olarak ortaya çıkan bilim, zaman geçtikçe kilisenin yerini alarak adeta bir bilim dini konumuna gelmiştir. Filozofa göre bu durumun nedeni, devletin bilimle yakın ilişkiler kurması ve ona imtiyaz sağlayarak, diğer geleneklerin göz ardı edilmesine sebebiyet vermesidir. Feyerabend bilime yönelik eleştirilerini bu ana problem çerçevesinde ele almıştır. Buradan hareketle tezimde ele almak istediğim problem konusu, bilim-devlet ilişkisinin nasıl olduğu ve/veya nasıl olması gerektiğidir. Feyerabend'in görüş ve önerilerinden hareketle ilgili konu açıklanacak ve konunun insan özgürlüğüne olan etkisi tartışılacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde Feyerabend öncesindeki bilime yönelik kavrayışların neler olduğu ve Feyerabend dönemindeki bilim felsefecilerinin bilim hakkındaki tasarıları ele alınarak, hem tarihsel hem de kavramsal bir arka plan çizilecektir. Çalışmanın seyrinin bu şekilde belirlenmesinin gerekçesi Feyerabend'in yönelttiği eleştirileri daha anlaşılır kılmaktır. Feyerabend, bilim felsefesi içinde yer almasına karşın bilimi ve bilim felsefecilerini şiddetle eleştiren bir filozoftur. Onun kendi bilim tasavvuruna göre, bilim

insan içindir ve bilimsel etkinlik söz konusu olduğunda insan göz ardı edilmemelidir. Çünkü Feyerabend'a göre kendi çağdaşı olan Viyana Çevresi düşünürleri, bilime ilişkin belli tasarılar ortaya koyarken insanı yok saymışlardır. Bu doğrultuda ilkin Viyana Çevresi düşünürlerinin bilim anlayışları hakkında temel bir çerçeve çizilecek olup, ardından sırasıyla Karl Popper, İmre Lakatos ve Thomas Kuhn'un bilim felsefesindeki bilime sınır koyma problemine yönelik görüşleri ele alınacaktır. Hemen ardından Feyerabend'ın adı geçen filozofları hangi yönlerden eleştirdiği konusu tartışılacaktır. İkinci bölümde "Bilgi Kuramsal Anarşizm" olarak bilinen, Feyerabend'ın genel bilim anlayışının bir açılımı yapılacaktır. Yine bu bölümde: Kuramsal Çoğulculuk İlkesi, Tümevarım İlkesi, Kıyaslanamazlık İlkesi, Ne Olsa Uyar İlkesi, Tutarlılık Eleştirisi başlıkları detaylandırılacaktır.

Üçüncü bölümde Feyerabend'ın bilime yönelik eleştirileri, "Bilim nedir?", "Bilimi bu kadar yüce yapan nedir?", "Bilimlerden ne ölçüde faydalanmamız gerektiğine kim karar verecek?" soruları ışığında ele alınacaktır. Dördüncü bölümde "Bilim-Devlet-Toplum" ilişkileri ele alınacak ve "Demokratik bilim anlayışı"nın nasıl olduğu ve olması gerektiği konusunun tartışılmasıyla çalışma sonlandırılacaktır.

Feyerabend'e göre bilim ile devlet birlikte çalışmaktadır. Bilimsel düşüncelerin hayata geçirilmesi için yüksek miktarlarda harcamalar yapılması gerekir ve bilim literatürüne fayda sağlamaktan öte engelleyici içeriklere sahip bilim teorileri dahi, büyük oranda devlet tarafından finanse edilir. Devlet okullarında bilimsel derslerin tamamına yakını zorunlu olarak okutulmakta ve okullarda eğitim gören çocukların aileleri, onların dini eğitim almasına veya almamasına karar verebilirken; bilim söz konusu olduğunda böyle bir seçim hakları bulunmamaktadır. Çünkü dini eğitim dışındaki tüm kararlar bilim insanlarının ve bilimsel metoda göre eylemde bulunan otoritelerin yargısına teslim edilmiştir (1989:60).

BİRİNCİ BÖLÜM

FEYERABEND ÖNCESİ BİLİM ANLAYIŞLARI

1.1. Viyana Çevresi

Yirminci yüzyılın belki de en etkili felsefe hareketi olan Viyana Çevresi: Kurucu Moritz Schlick ve Philipp Frank, Rudolf Carnap, Hans Han, Otto Neurath, Victor Kraft, Kurt Gödel gibi her biri farklı disiplinlerden gelen düşünür/bilim insanlarının Avusturya-Viyana’da 1922’den itibaren, bilim ve felsefe konuları üzerinde yaptıkları toplantılardan ismini almıştır. Daha sonra bu isim “Mantıkçı Pozitivizm” ,”Mantıkçı Empirizm”, ”Mantıksal Atomizm“ ve “Yeni Pozitivizm” gibi ifade biçimleriyle anılır olmuştur (Ural,2012:65). Çevrenin aktif katılımcılarından biri olan Philipp Frank yaptıkları toplantılarla ilgili olarak kendisinin fizik doktorasını yeni bitirmiş biri olmasına rağmen bilim felsefesine daha fazla ilgi duyduğunu ifade eder. Yine Frank, her Perşembe akşamı Viyana kahvehanelerinden birinde toplanıp gece yarısına kadar, zaman zaman da sabaha kadar oturup bilim ve felsefe üzerine söyleşiler yaptıklarını, bu söyleşilerin konusunun eninde sonunda hep aynı temel probleme yani felsefedeki kapalı anlatım biçiminin oluşturduğu anlam karmaşasına vardığını belirtir (1985:59).

Fizik ve matematikçilerin çoğunluğu oluşturduğu çevre, bilimselliğe bir sınır ölçütü belirleyerek insan zihninin önünde bir engel olarak duran metafiziğin yarattığı anlam kapalılığı sorununu çözmeyi amaçlamaktadır. 1929 yılında yayımlanan manifestoya “Bilimsel Dünya Anlayışı: Viyana Çevresi” adının verilmesinin nedeninin, üyelerin bilimsel tavırlarını açıkça ortaya koymak olduğu söylenebilir. Şöyle ki Almanca “dünya görüşü” anlamına gelen (Weltanschauung) yerine yine Almanca “dünya anlayışı” anlamına gelen (Weltauffassung) sözcük öbeğinin seçilmesi metafizik çağrışımlara karşıt bir görüş benimsediklerinin emaresi olarak değerlendirilebilir. Manifesto yazarları, başlangıçta heterojen bir yapıya sahip olan Çevre üyelerinin zamanla tek bir anlayış etrafında: “Söylenebilen her şey, açıkça söylenebilir” (Wittgenstein), toplandıklarını belirtirler. Johansson çevrenin amacının insanlığın sahip olabileceği bütün bilgi ve bilimleri birbirinden tamamıyla farklı branşlara ayırmadan, tümünü bir çatı altında toplayan bir bilimin yaratılması olduğunu ifade eder. Çevreyi amaçlarına ulaştıracak

olanın ise Peano, Frege, Whitehead ve Russell'in daha önce ortaya koydukları mantıksal analiz metodu olduğunu da ekler (1982: 13).

Çevre düşünürlerinin önceliği anlamlı olanla anlamlı olmayı birbirinden ayırmak ve bilimle felsefenin durumunu belirlemek olmuştur. Felsefe dünyayı betimleme görevini üstlenmemeliydi; zira bunu zaten bilimler yapıyorlardı. Bu durumda felsefenin yalnızca, bilimlerin kullandığı kavram ve ispatlama yöntemlerini açıklığa kavuşturmakla ilgilenmesi gerekirdi. Viyana Çevresi düşünülerine göre felsefe, bilimsel bir karaktere sahip olmalı, yani deney bilimlerinde olduğu gibi felsefede de açıklık, mantıksal tutarlılık, kanıtlanabilirlik bulunmalı; kanıtlanamayan, düşünsel ve dogmatik unsurlara yer verilmemeliydi. Bu sayede bilimde olduğu gibi felsefeye de deneysel bir karakter kazandırmak mümkün görünmekteydi. Çevre düşünürlerine göre bu durum gerçekleştiğinde varsayımları denetlemek, hatta kanıtlamak da olanaklı hale gelmiş olacaktı (Ural, 2012: 66). Bu yolla felsefenin muğlak, kapalı anlatım biçimlerinin yarattığı anlam karmaşasının da ortadan kalkacağı öngörülmekteydi.

Çevre düşünürlerini etkileyen iki isim Ernst Mach ve Ludwig Wittgenstein'dir. Mach, bilginin kaynağının duyular olduğunu ileri sürmüş ve var olan her şeyin duyulardan meydana geldiğini ifade etmiştir. Yani Mach'a göre duyulara dayanmayan hiçbir bilgi doğru bilgi olarak kabul edilmemiştir. Katı bir duyumcu olan Mach, bilimsel bilgiye sağlam bir altyapı oluşturmak adına metafizik düşüncenin karşısında yer almıştır (Hızır, 2007: 123-124). Ona göre metafizik, anlamlı önermelere dönüşmemektedir. Herhangi bir önermenin anlamlılığı "uygunluk-doğruluk ilkesi" ile açıklanmalıdır. Yani buradan hareketle, tüm anlamlı önermelerin doğrudan doğruya gözlem verileriyle bağlantılı önermeler olması gerektiği sonucu çıkarılabilir (Demir, 2000: 36). Mach, Bilimsel bilginin merkezine olguları yerleştirerek bilimsel araştırma sürecinde tümevarım yöntemini kullanmasıyla ve metafizik düşüncenin karşısında yer almasıyla Viyana Çevresi olarak adlandırılan neo-pozitivist felsefe hareketinin yönünü tayin etmiştir.

Öte yandan Çevre toplantılarına doğrudan katılım sağlamasa da *Tractatus-Logico Philosophicus* adlı eseriyle çevre üzerinde etkili olan diğer isim Ludwig Wittgenstein'dir (Eren, 2006: 70). Haller'e göre ise Çevrenin felsefi anlayışı Wittgenstein'in adı geçen eserinin genişletilmiş yorumlarının bir sürümüdür (2012:316). Wittgenstein'a göre "Felsefe konularında yazılmış çoğunluk tümceler ve sorular yanlış değil, saçmadır. Bu

yüzden de bu türden yazılan soruları hiçbir şekilde yanıtlayamayız; ancak bu soruların saçmalıklarını saptayabiliriz. Filozofların çoğunlukla soruları ve tümceleri, dil mantığımızı anlamamamıza dayanır (Bunlar, İyi'nin Güzel'den daha özdeş olup olmadığı türünden sorulardır.) Ve şuna da şaşmamalı ki, en derin sorunlar aslında hiç de sorun değildir” (Wittgenstein, 2013: 47).

Manifestoda yer alan ifadelerle göre Çevre'nin amacı her şeyi tek bir bilim altında toplamak ve çok farklı bilimsel alandan araştırmacıların uygulamalarını uyum içinde bir araya getirmek üzere çaba sarf etmektir. Bu doğrultuda duruluk ve açıklık amaçlanmakta ve bilinmeyen karanlıklar ile gizemli derinlikler reddedilmektedir. Çünkü onlara göre bilimde “derinlik” diye bir şey yoktur; yalnızca “yüzeysel” vardır. Deneyimlenen her şey karmaşık ve her zaman açık olmayan ancak ekseriyetle ayrıntılarda kavranabilen bir ağ meydana getirir. “Her şey insan için ulaşılabilir ve insan her şeyin ölçüsüdür.” (Neurath, 2009: 36).

Çevre düşünürleri açısından nesnelere ilişkin problemlerin anlamlı olması söz konusu değildir. Onlara göre bu türden argümanlar doğru olmayan, anlamsız, temsili düşüncelerdir (Matisse, 2012: 372). Yani onlar da eski pozitivist düşünürlerle bu konuda hemfikirdirler. Öyle ki pozitivistin kurucusu Fransız düşünür Auguste Comte, bilimsel araştırma sürecinde doğru bilginin edinilmesi sürecinde, şeylerin özüne inilmesi yolundaki fikirlere sıcak bakmamıştır. Ona göre bilimsel araştırma sürecinde olguların sadece dış görünüşleri üzerine çalışılmalıdır. Çünkü olguların/nesnelere ötesine inmek tarzındaki bir düşünce, insan bilincinin ötesinde bir duruma gönderme yapmaktadır. Şu durumda metafizikten arındırılmış bir felsefe yapma isteği taşıyan Çevre üyeleri için metafizik, anlamsız önermelerden başka bir şey değildir demek yanlış olmayacaktır. Metafiziğe yer verilmeyecekse, metafizik ifadeler ve metafizik olmayan ifadelerin ayırımına gidilmelidir ve bu ayırımı yapmayı sağlayacak olan ölçüt de doğrulanabilirliktir; zira metafiziğin önermeleri doğrulanamazlar (Ural,2012:68). Şu durumda bir önermenin doğruluk veya yanlışlığından söz edebilmek için o önermenin en başta anlamlı olması gerekmektedir; çünkü anlam olgusal karşılıkla belirlenmektedir. Bu bağlamda Çevre filozoflarından Carnap, gerçek bilginin elde edilmesi konusunda: “...deneysel araştırmaya dayanmayan ya da deneysel araştırmanın ötesinde olan hiçbir şeyin düşünülemez, ifade edilemez, sorgulanamaz “ (2012:44) olduğunu savunmuştur. Viyana

Çevresi'nin bilim konusundaki görüşlerini daha iyi anlayabilmek için "Olguculuk", "Anlamlılık", "Doğrulanabilirlik", "Mantıksal Dil Çözümlemesi" ve "Bilimsel Açıklama" gibi ilkelerine daha ayrıntılı bakmak gerekmektedir.

Olguculuk ilkesi Viyana Çevresi düşünürlerinin önem verdikleri konuların başında gelmektedir. Bu ilkeyi daha iyi anlayabilmek için öncelikle "olgu" nun ne anlama geldiğini bilmek gerekmektedir. Ülken'in tanımına göre olgu, deney dünyasında duyular vasıtasıyla algılanan, gözlemlenmekte olan, dış dünyada gerçekliği olan ve olmaya devam eden şeylerdir (Ülken, 1968: 155). Wittgenstein *Tractatus*'ta olguculuğa yönelik şu ifadeleri kullanmıştır:

"Dünya, olduğu gibi olan her şeydir." (1.)

"Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil." (1.1)

"Dünya olgular yoluyla belirlenir. Bu bütün olgulardır." (1.11)

"Dünya olgulara ayrılır." (1.2)

Wittgenstein'in görüşlerinden etkilenen Çevre düşünürleri bu doğrultuda iki tür bilgi kategorisi üzerinde durmuşlardır: "Bilimsel Bilgi" ve "Bilimsel Olmayan Bilgi". Bilimsel olmayan bilginin herhangi bir anlamı ve değeri olmadığından ötürü çevre düşünürleri, bilimsel bilgiyi bilimsel olmayan bilgiden nasıl ayırt edebilecekleri konusu üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu uğraş neticesinde çevre düşünürleri tüm dikkatlerini olgusal alana yönelttiklerinden, olgusal alan dışındaki her şeyi yok saymak durumunda kalmışlardır. Böylelikle Çevre filozofları, bilgi dünyasını tamamıyla olgu dünyası ile sınırlamışlardır (Demir, 1992:31). Viyana Çevresi'nin olguculuğa yönelik bakış açısını Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* adlı eserinde şu ifadelerle belirtmiştir: *"Tüm açıklamalar olgularla başlamak zorundadır. Bilim daha iyi bir açıklama için sadece olguyu mantıksal bir ilişkiye sokmaya çalışır."* (2019: 231).

Netice itibariyle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Mach'ın görüşleri ve Wittgenstein'in dolaylı etkisiyle başlayan yeni pozitivizm anlayışı güçlü bir zemin kazanmıştır; Schlick önderliğindeki Viyana Çevresi ile birlikte de zirveye ulaşmıştır denebilir. Ancak Çevre'nin bakış açısı zamanla eleştirilerin hedefi haline gelmiştir.

Örneğin Popper, insanın acılarını, isteklerini ve düşüncelerini dikkate almanın kendisini olguculuktan ayrı bir yerde konumlandırmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Feyerabend da önceleri katı bir olgucuyken sonraları bu anlayıştan uzaklaşmıştır.

Anlamlılık ilkesi Çevre düşünürleri tarafından, bilginin bilimsel ya da bilim dışı olarak nitelendirilebilmesi noktasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü bilimsellik kriteri belirlenirken anlamlı önermeler ve anlamsız olan önermeler şeklinde bir sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Anlamlı önermeler olguları ele almaları bakımından sentetik yapıdadırlar. Sentetik önermeler, insani gözlemlerin sonucu olarak, deneye/deneyime tabi tutulabildikleri için, sınanabilir ve doğrulanabilir niteliktedir. Bu doğrultuda dile getirilen her şeyin olgusal bir karşılığı olmalıdır, hem anlamlılık ölçütünü karşılansın hem de doğrulanıp yanlışlanabilsin. Quine, bir kelimenin anlamı gösterilebilir nitelikte olmalıdır ki parmakla işaret ettiğimizde ona yönelik çıkarım yapılabilsin (2012: 263) der. Dolayısıyla dile getirilen herhangi bir önermenin aldığı doğruluk değerinin doğru ya da yanlış olabilmesi için önermenin olgusal dünyada bir karşılığının olması, bir şeylere karşılık gelmesi gerekli ön koşuldur.

Viyana Çevresi açısından bir önermenin anlamlılığı, olgulara yönelik yapılan deneysel etkinlikler neticesinde doğru - yanlış değerler alabilen bireşimli bir önerme veya mantıksal-matematiksel ilişkiler sonucu elde edilen analitik bir önerme olmasına bağlıdır. Bu kriterleri sağlamayan önerme veya yargılar anlamsız (sahte) önerme olarak adlandırılır (Demir, 1992:37-38). Carnap, anlamsız kavramlara örnek olarak ilk neden, Tanrı, idea, töz gibi kavramları göstermektedir. Sahte önerme örneği olarak da ‘‘Su evrenin ana ilkesidir.’’ gibi felsefede ve metafizikte var olan yargıları göstermiştir. Ona göre sahte önermeler doğrulanması mümkün olmayan sahte sözcükler içerdiğinden, olgusal içeriğinin doğrulanamayacağını ve anlamının belirsiz kalacağını dile getirmiştir (2019: 73-75).

Çevre filozoflarından Reichenbach da Tanrı ile özdeşleştirilen yaratma kavramının yalnızca ilkel düşünceler için mümkün olan sahte/sözde önermeler olduğunu savunmuştur. Ona göre insan yaratılarına benzer olarak Tanrı da dünyayı yaratmıştır. Bu çıkarımlardan hareketle de dünyanın kökenine yönelik temelde duran bir sorun, günlük yaşantılardan hareketle çıkarsanabilir (2019: 40). Buradan hareketle Çevre düşünürleri

açısından metafizik önermelerin karmaşıklığı yerine, basit gözlem önermeleri kullanılarak problemlere daha yalın açıklamalar getirilebilir diyebiliriz.

Friedrich Waismann'ın ilk kez ileri sürdüğü doğrulanabilirlik ilkesi, daha sonraları neo-pozitivist düşünürler tarafından farklı şekillerde ele alınıp değerlendirilmiştir. Waismann doğrulanabilirlik ilkesini, önermelerin anlamlılığının, doğrulanabilir olup olmamasına bağlamıştır. Ona göre bir önermeyi öne süren kişi, önermenin hangi koşullarda doğru ya da yanlış olacağını bilmelidir, eğer bilmiyorsa, o kişi ne söylediğini de bilmiyordur. Katı doğrulamacılık olarak nitelendirilen bu yaklaşıma göre bir önermenin bilişsel olarak anlamlı olabilmesi için o önermeyi kesin olarak doğrulayacak sınırlı sayıda gözlem önermesine ihtiyaç vardır (Aslan, 2006: 661-662). Daha açık bir ifade ile bir önermenin doğrulanabilir olarak kabul edilmesi, o önermenin doğru ya da yanlış olduğunu ortaya koyacak gözlem önermelerinin olmasına bağlıdır. Bu yöntemde, herhangi bir önermenin doğru olup olmadığının belirlenmesi önerme içeriğinin olgu, olay veya durumlarla desteklenip desteklenmemesiyle ilişkilidir. Bu ilişkinin kontrolü de ancak duyular vasıtasıyla sağlanabilmektedir. Önerme, duyularla belirlenen olgular, olaylar, durumlar ile destekleniyorsa anlamlı bir önermedir; eğer desteklenmiyorsa anlamsız bir önermedir (Demir, 1992: 39). Buradan hareketle doğrulanabilirlik ilkesinin Çevre düşünürleri açısından bilim olan ve bilim olmayan, bilgi içeriği taşıyan ve bilgi içeriği taşımayan önermelerin gruplandırılmasında bir sınır çizme ölçütü olarak kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Viyana Çevresi üyelerine göre bilgi, dil vasıtasıyla söylendiği için mantıksal olarak çözümleme dilsel ifadelerle doğru yönelecektir. Haliyle de bilgiyi dile getiren dilsel ifadelerin analizini yapmak, bilgi felsefesinin ya da bununla aynı anlama gelen bilim mantığının esas görevi olacaktır. Dilsel analizin nasıl yapılacağı hususunda Çevre'ye yol gösterecek olan da Wittgenstein olacaktır. Düşünür *Tractatus*'ta söylenilebilecek olan her şeyin açıkça söylenebilmesini, üzerine konuşulamayan konularda ise susulması gerektiğini ifade eder. Yani onun temel gayesinin düşüncelerin dile getirilişlerine bir sınır getirmek olduğunu söyleyebiliriz. Wittgenstein'a göre “dünya olguların toplamıdır; şeylerin değil” (1.1), olgulara gönderme yapmayan önermeler anlamsızdır.

Dil iki yolla çözümlenir: Anlamsal ve sözdizimsel olarak. Çevre düşünürlerine göre isimlerin anlamı, gösterdikleri nesnelere bağlıdır. Bu yolla yapılan çözümleme anlamla ilgili

olur; tümceler de sözdizim kuralları çerçevesince düzenlenirler. Bir tümcenin anlamı haliyle hem bu tümceyi oluşturan sözcüklerin anlamına hem de söz dizim kurallarına göre düzenlenip düzenlenmemesine bağlı olacaktır. Böyle olduğunda bir önermenin anlamlılığını hem deneysel hem de mantıksal olarak doğrulanabilirlik kriteri belirleyecektir (Güzel, 2018: 80). Eren'in aktardığına göre Carnap açısından mantıksal zmlemenin görevi, bütün bilgileri, günlük yaşamda ve bilimde ileri sürülen tezleri, her birini tez olarak ve birbiriyle ilgisinde açık kılmak amacıyla zmlemektir. Bir önermeyi mantıksal bakımdan analiz etmek, o önermenin doğrulama metodunu bulmayı gerektirmektedir (Eren, 2006: 81).

Carnap bir önermenin iki Şekilde doğrulanabileceğini söyler. Bunlar doğrudan doğrulama ve dolaylı doğrulama dır. Doğrudan doğrulama için, "dışarıda yağmur yağıyor" nermesini ele aldığımızda bu önerme görme aracılığıyla doğrulandır. Şayet dışarıda yağmur yağıyorsa önerme doğru, yağmıyorsa önermenin yanlış olduğunu ispat ederek çürütebilir. Ancak dolaylı doğrulama tümdengelim yöntemiyle yapılabilir. Örneğin "anahtar demirden yapılmıştır" nermesini ele aldığımızda dolaylı olarak Şöyle doğrulanabiliriz.

1: Bu anahtar demirden yapılmıştır.

2: Demir eritilerek işlendiğinde anahtara dönüşmektedir.

3: Bu demirdir.

4: Demir eritilir ve işlenir.

5: Demir anahtara dönüştü.

Son önermeyi ele aldığımızda bunun artık gzlemele doğrulanabilir olduğunu görebilmekteyiz. Demir anahtara dönüşmüştür ya da dönüşmemiştir. Eğer demir anahtara dönüşmüşse önerme doğrudur ancak demir anahtara dnşmemişse önerme yanlış olacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki dolaylı doğrulamada durumun ileride değişme olasılığı bulunduğundan mutlak anlamda bir doğrulama yöntemi olduğundan söz edemeyiz. Netice itibariyle Viyana evresi düşünürleri açısından bilimsel önermeler dünya ile ilgili olmanın yanında duyu deneyimi ile ortaya çıkar. Eğer ki herhangi bir

önerme duyu deneyine doğrudan ya da dolaylı olarak atıfta bulunmuyorsa bilimsel değildir ve anlamdan yoksundur (Aslan, 2006: 664).

Çevre düşünürlerinin bilimsel araştırma sürecinde önemli gördükleri bir diğer ilke bilimsel açıklama ya da diğer adıyla nedensel açıklama ilkesidir. Bu ilke, “*dış dünyada gözlemlenen fenomenlerin devamlılık ve düzenlilik gösteren nitelikleri üzerinde varılan genellemeler vasıtasıyla nesnelere meydana getirenin ne olduğunu ortaya koyabilme faaliyetidir* (Sunay, 2002: 24). Başka bir deyişle bilimsel açıklama, açıklanacak olan olguyu genel bir yasadan - bilimsel bir yasadan - hareketle türetmek; yasa vasıtasıyla açıklamak demektir. Bilimsel bir yasa Carnap’a göre, doğada görülen düzenli tekrarlanmaları olabildiği kadar kesin bir biçimde dile getirme ifadesidir. İstisnaya yer bırakmaksızın her zaman her yerde gözlemlenebilen düzenliliğin ifade edilmesidir. Bilim bu tür tekil önermelerden yola çıkarak bunlar aracılığıyla, tümelikler ve genellemeler bulmak durumundadır. Dolayısıyla bu açıklama türünde iki çeşit önerme vardır. Önermelerin bir kısmı açıklanacak olgudan önce veya onunla eşzamanlı gerçekleşmiş bazı şartları dile getirirler. Bunlar önkoşul önermeleridir. İkinci tarz önermeler de birtakım yasaları ifade ederler. Bu iki önerme grubu birlikte ifade edildiğinde açıklanması beklenen olgu açıklanabilmektedir (Güzel,2018:82-83). Bilimsel açıklama ilkesinin diğer adının nedensel açıklama olduğunu paragrafın başında dile getirmiştik. Nedensellik söz konusu olduğunda felsefe tarihinde biraz geriye doğru uzandığımız vakit akla gelebilecek ilk isim David Hume’dur. Hume, nedenselliği, “*(...) Belirli bir olay türü, her zaman, tüm durumlar için bir değeriyle bir araya geliyorsa, nesnenin birine neden, diğerine sonuç diyoruz. Bunlar arasında bir bağlantı olduğunu varsayıyoruz, birinde var olan güç yanılmaz bir biçimde diğerini üretiyor. Olaylar arasındaki bu zorunlu bağlantı fikri, olayların sürekli bir arada olmalarından, olayların sabit birlikteliğinden kaynaklanıyor. Benzer durumların yinelenmesinden sonra zihin, bir olayın ortaya çıkmasıyla, alışkanlık sonucu diğerinin olacağı beklentisine giriyor.*” (Hume, 1945: 112) şeklinde ifade etmiştir. Demek ki Hume açısından benzer nedenlerden benzer sonuçların çıkacağı yolundaki beklentilerimizden dolayı, geleceğin de geçmişteki gibi olacağına ilişkin bir beklenti içine girmektedir. Dolayısıyla nedensel ya da bilimsel açıklama ilkesini bu doğrultuda ele aldığımızda dünyanın (olgular toplamı olarak) nedensel bir yapıda olduğuna yönelik bir düşünce zemini üzerinden yeşerdiğini söyleyebiliriz. Yani olayların genel itibarıyla neden-sonuç zinciri ile bağlı olduğu ön kabulüne dayanmaktadır.

Son olarak Viyana Çevresi'nin felsefe konusundaki düşüncelerine baktığımızda felsefeye yönelik görüşlerinin de bilim-bilgi anlayışlarına göre belirlendiğini görmekteyiz. Çevre düşünürlerine göre felsefe de diğer bilimler gibi açıklık ve mantıksal açıdan kesinlik taşımamalıdır. Dogmatik savların ve sınamamayacak dile getirmelerin felsefe de dahil hiçbir bilimde yeri yoktur. Metafizik deyişler felsefeye yadsınmalıdır. Bu sebeptendir ki felsefenin hangi konularla hangi şekilde uğraşacağı konusu yeniden belirlenmeli, felsefe bilimsel olmalı ve metafiziğin yerini mantığa bırakmalıdır (Güzel, 2018:86).

Netice itibariyle Viyana Çevresi, manifestolarına verdikleri isimden de anlaşılacağı üzere dünyayı bilimin gözünden anlamaya, kavramaya çalışmıştır. Bilimsel olmayan hiçbir öğretiyi, düşünceyi ya da disiplin onlara göre geçerli değildir. Özellikle metafizik konusunda katı bir tutuma sahiptirler ve felsefeyi metafizikten arındırmakla, onu daha açık, anlaşılır ve diğer bilimlerin statüsüne ulaştıracaklarını düşünürler. Yirminci yüzyılda büyük yankı uyandıran ve etkisi günümüzde de devam eden Çevre'nin görüşleri, Kuhn, Lakatos, Popper, Feyerabend gibi bilim felsefesi düşünürlerince çokça eleştirilmişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki Feyerabend dışında adı geçen filozoflar rasyonel bilgi sınırları dışına da tam olarak çıkamamışlardır. Yani onlarda da Viyana Çevresi düşünürlerinin etkilerini görmekle birlikte yeni olarak bilimsel bilgiye bir yöntem bulma çabası içinde olduklarını da eklemeliyiz.

1. 2. Karl Raimund Popper

Felsefenin uzunca geçmişinde, utanılabilir felsefi tartışmaların var olması nedeniyle felsefeci olmanın, özür dilenmesi gereken bir şey olduğunu düşünen Popper (Magee,1986:89) genel itibariyle ilgili oldukları konuları paylaşırsa da Viyana Çevresi'nin üyesi olmadığını ileri süren bir düşünürdür. Aynı zamanda artık mantıkçı pozitivistin öldüğünü, öldürenin de kendisi olduğunu ifade eden Popper, Çevre'yi bir araya getiren düşüncenin, bir önermenin yalnızca mantıksal ya da empirik olarak doğrulanabilirliği olduğunu belirtir. Ona göre dil çözümleyicileri, gerçek felsefe sorunlarının var olmadığına ya da var olsa bile, bunların dilin kullanımına ve/ya kelimelerin anlam ve imlerine yönelik sorunlar olduklarına inanırlar. Oysaki Popper, düşünebilen bütün insanları ilgilendiren en az bir felsefi problem olduğunu ve bu problemin de kozmoloji sorunu olduğunu ifade eder. Dil çözümleyicilerinin kendilerini sadece felsefeye özgü bir yöntemin uygulayıcıları olarak gördükleri için yanlış olduklarını da ekleyen Popper, dil

kullanımını veyahut dil dizgelerini incelemenin, bilimsel gelişimi incelemekle aynı olmadığını düşünmektedir (Popper, 2005:27-28).

Daha sonraları yüz çevireceği Marksizm’le 1919 yılı başlarında tanışan Popper, Marksist teorinin veya bilimsel sosyalizmin gerçek bilim tarafından desteklenip desteklenmediğine yönelik içsel bir sorgulama yapar. Sorgulama sonucunda, tehlikeli bir inanışı sorgusuzca kabul ettiğine kanaat getirerek Marksizm karşıtı olur (2009:41). Aradan bir yıl geçtiğinde, Popper ileride, bilim-sözde bilim ayrımını ele alırken esinleneceği öğretiler olan Adler’in bireysel psikolojisi ve Freud’un psikoanalitiği ile de tanışmıştır. Ancak bir tarafta Marksizm diğer tarafta psikoloji eleştirisi yer alırken, Popper asıl desteğini Einstein’ın fikirlerine karşı beslediği hayranlıktan alacaktır. Einstein’ın, şayet belirli testleri geçmezse teorisinin savunulamaz olacağı yolundaki ifadesi, Popper’ı gerçek bilimi bulduğu konusunda cesaretlendirmiştir. Bir başka deyişle Einstein’ın ekseriyetle kendi teorisinin eksiklerini bulmaya çalışıyor olması ve dogmatik olmayan bir tutum sergilememesi, onu filozofun gözünde diğer bilim adamlarından farklılaştırmıştır. Popper buradan hareketle gerçek bilimlerin doğrulamacı değil de belirleyici testlere yönelen eleştirel bir yönünün olması gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Popper her ne kadar üniversitede tarih, edebiyat, psikoloji ve tıp gibi dersler olsa da matematik ve teorik fizik dışındaki dersleri bir süre sonra bırakmıştır. Onun esas ilgi alanı, başyapıtı olan *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* kitabında bilime sınır çizmeye yönelik geliştirdiği düşüncelerden oluşmaktadır. “Benim için gayet açıktı ki, bir teoriyi veya bir ifadeyi bilimsel kılan husus, onun mümkün bazı durumların meydana gelmesini hükümsüz kılma veya dışlama- bu olayların ortaya çıkmasını yasaklama ya da bunu imkansız sayma- gücüdür. Dolayısıyla bir teori ne kadar çok şey yasaklarsa, bize o kadar çok şey söyler.” (2009:51). O halde diyebiliriz ki; Popper’ın bilim anlayışı, bilimin tüm öğelerini zorlu bir sınama sürecine tabi tutmak ve süreç sonucunda daha kullanılabilir olan öğeyi seçmek kaydıyla her kuramı yanlışlanabilirlik ölçütünde test etmek üzerine kurulmuştur. Ona göre artık tümevarımla hiçbir evrensel hakikate ulaşamadığına göre hiçbir teorisinin deneysel olarak mutlak doğruluğu gösterilemeyecektir. Bundan sonra artık yapılması gereken doğrulama yapmak değil, yanlışlama metodunu bilim için kabul etmek ve uygulamaktır. Yani kısaca Popper için bilimsellik ölçütü “yanlışlanabilir” olma niteliğine sahip olmak demektir. Popper’a göre “bilimsel araştırma mantığı” ya da “bilgi mantığı” , söz konusu işlem

süreçlerinin mantıksal olarak irdelenmesinden, yani deneyime dayalı bilimlerin yöntemlerinin tetkikinden oluşur (1998: 51).

Popper, “bir kuramı bilimsel yapan ölçüt nedir?” diye sorar. Bunu sormasındaki temel amaç “bilim” ile “sözde bilim” i birbirinden ayırmaktır. Popper: Bilimin kestirimsel olduğunu ve yanlışlanabildiğini; sözde bilimin ise yanlışlanamaz olduğunu savunur. Bilimsel bir tutum doğrulama metodu değil, zorunlu sınamaları içinde barındıran eleştirel bir tutum olmalıdır. Popper kendi bilim tasarımını öne sürerken insanın doğuştan getirdiği iki özelliği olduğunu, bunlardan ilkinin dogmatik düşünce; ikincisinin ise eleştiri temelli yaratıcı düşünce olduğunu ifade eder (Güzel, 1998:11). İnsanın bu iki özelliği, bilim öncesi düzey ile bilimsel düzeye karşılık gelir. Magee, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı* adlı yapıtında bu iki düzey hakkında şöyle bir açıklama yapar:

Popper, tarihsel bir olgu olarak eleştiriye yalnızca izin vermekle kalmayıp onu yüreklendiren ve iyi karşılayan ilk okulların, Thales'le ve onun öğrencisi Anaksimandros'la ve onun da öğrencisi Anaksimenes'le başlayan, Eski Yunan'ın Sokrates öncesi filozoflarının okulları olduğu kanısındadır. Bu, kirlenmemiş bir gerçeği başkalarına aktarma yolundaki dogmatik geleneğin sonunu ve kurgulamalarını eleştirel bir tartışmaya tabi tutma yönünde yeni bir akılsal geleneğin başlangıcını haber vermiştir yani, bilim yönteminin ilk açılışıdır. Yanlışlık bir felaket gibi algılanmaktan çıkıp, fayda sağlayıcılığa doğru evrilmiştir. Çünkü dogmatik insan, hayvanlar ve aşağı organizmalar gibi yanlış kuramlarıyla birlikte ayakta kalır ya da onlarla birlikte yıkılır(1990:57-58).

Kısacası insan bilim öncesi düzeyde dogmatik düşünceden kaynaklı düzenliliğin nedenlerini bulmaya, bundan dolayı da yanlış olan kuramları yok etmeye çalışır. Bilimsel düzeyde ise eleştirel düşünme sayesinde yanlış olan kuramları dışarıda bırakır. Popper'a göre bilim ne gözlemlerin toplanıp bir araya getirilmesiyle ne de deneylerin bulunmasıyla başlar, bilim mitlerle ve onların kritik edilmesiyle başlar (2006:50). Bilim düzeyindeki insan sürekli yanlışlarını arar ve eleştirel bir tutuma sahip olur. Bilim işe gözlem ya da veri toplamakla başlamaz; zira gözlemlere yol gösteren bir kuram olmadan işe başlanamaz. Bilimin amacı nedensel açıklama yapmak; “*bir olayın nedenini açıklamak, onu betimleyen bir önermeyi, yasalardan ve sınır koşullarından tümdengelimle türetmektir.*” (2005: 83-84). Filozof nedensel açıklama için bir örnek verir: Bir ipin kopma nedeni, 1 kg ağırlığa dayanıklı olmasına rağmen ipe 2 kg ağırlık yüklememizdir. Bu şekilde bu durum nedensel olarak açıklamış olur.

Popper, üç dünyadan söz eder: Birinci dünya fiziki nesne veya fizik durumların dünyası; ikinci dünya bilişsel durumların dünyasıdır (Popper,1972, akt.,Güzel,2018:99). Popper, gözlemlenebilir maddi şeyler dünyası (1.dünya) ve bireye özgü zihinler dünyasının (2.dünya) yanında üçüncü dünya dediği zihinlerin ya da canlı varlıkların ürünlerinin oluşturduğu nesnel bir yapılar dünyasından söz etmektedir. Hayvanlar dünyasında bunun ilk emareleri; hayvanların kendi problemlerini çözüme ulaştırmak için yaptıkları yuvalar, ördükleri ağlardır çünkü; bunların her biri kendi vücutları dışında yaratılmış son derece kompleks yapılardır ve bu yapılar, hayvan davranışlarının yöneldiği en merkezi öneme sahip bölümlerdir. Örneğin kuş, bir yuva içerisinde doğar ve annesi haricindeki fiziki çevreyle ilk ilişkisini burada oluşturur. Ayrıca, hayvanlar alemindeki bu türden yapıların bazıları soyuttur.

Örneğin, toplumsal birlik ve karşılıklı iletişim kalıpları; insanın çevreyle başa çıkabilmek amacıyla geliştirdiği bazı biyolojik özellikler, o çevreyi muazzam bir şekilde değiştirmiştir. İnsanın soyut yapılarının gelişimi de her daim, fiziki çevreyi değiştirip dönüştürme ölçüsüne paralel olmuştur. İnsan yaratıları hayvanlarınkilere benzemekte; ancak onlardan farklı olarak en başta kendisini adapte etmek zorunda olduğu için, insanın biçimlendiği çevre de merkezi bir önem kazanmıştır. İnsan bu nesnel var oluşları, inceleyebilir, değerlendirebilir, eleştirebilir, keşfedip gözden geçirerek değiştirebilir ya da kökten değişikliklere uğratabilir ve de bunlarla, daha önce hiç akla gelmemiş bulgular elde edebilir. Bu durum, insan yaratılarının en soyut olanları için dahi doğru görünmektedir. Popper, doğal sayıların sıralanmasının insanın bir yaratımı olduğu düşüncesindedir. Ancak bu yaratım her ne kadar insana ait olsa da zamanla kendi özerk sorunlarını meydana getirmiştir. Örneğin tek ve çift sayılar arasındaki ayırım insan yaratımı değil; bu yaratımın ön görülememiş bir sonucudur Popper için. Benzer şekilde asal sayılar da aynı şekilde ön görülmemiş özerk ve nesnel olgulardır. İki asal sayının toplamının bir çift sayı olduğu oranlamasını yapan Goldbach gibi oranlamaların var olduğunu düşünen Popper'a göre bu oranlamalar, dolaylı yoldan bizim yaratımımızın nesnelileri ilişkili olmasının yanında, şu veya bu sebeple bizim yaratımımızdan çıkmış ve artık kontrolümüz dışında kalmıştır. Netice itibarıyla üçüncü dünya kısmen bizim tarafımızdan yaratılmış olsa bile geniş ölçüde özerktir. Şu durumda üçüncü dünya; “*beyinler, kitaplar, makineler, filmler, bilgisayarlar, resimler ve her türden yazılımlar gibi birinci dünya nesneleri içinde kodlanmış ve korunmuş olarak, fikirlerin, sanatın,*

bilimin, dilin, ahlakın, kurumların dünyasıdır” (Magee, 1990: 54-56). Özetle, tüm kültürü kapsayan mirastır.

Popper açısından 3.dünya kavramı oldukça önemlidir; çünkü eleştirel düşüncenin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Onun bilim anlayışında öne çıkan diğer bir konu ise “tümevarım eleştirisi”dir. Tümevarım, özelden genele doğru yapılan akıl yürütme biçiminin adı olmaktadır. Popper’a göre tümevarımsal çıkarım; gözlem, deney ve benzerlerini açıklayan özel önermelerden nesnel önermelere bir diğer deyişle varsayım ve kuramlara varmaktır. Fakat özel önermelerden hareketle varılan nesnel önermelerin mantıken doğruluğunu kanıtlamak mümkün olmamaktadır. Böylesi bir çıkarım her daim yanlış olabilme potansiyeline sahiptir. Tüm kuğuların beyaz olmasına ilişkin ne kadar fazla sayıda gözlem yaparsak yapalım, kuğuların tamamının beyaz olduğunu sonucuna varamayız (2005:51).

Ayrıca Popper, tümevarım diye bir şeyin var olduğuna inanmaz. Mantık açısından, deneyle gerekçelendirilmiş özel önermelerden kuramların çıkarsanması olanaksız olduğu için kuramlar hiçbir zaman olgusal açıdan doğrulanamazlardır (2005:64). Magee açısından:

Geleneksel tümevarımcı görüşte bilim insanları, dünya hakkında tanıtlama koşuluyla en yüksek olasılık derecesinde önermeler aramaktadırlar. Popper bunu yadsımaktadır. Herhangi bir kişinin, olasılığı hemen hemen 1'e eşit, sayısız ön deyimler yapabileceğine işaret etmektedir. “Yağmur yağacak” gibi önermeler, ister istemez doğru olmak zorundadırlar ve yanlış oldukları asla kanıtlanamaz, çünkü tek bir damla yağmur yağmadan milyonlarca yıl geçse bile, ileride bir gün yağmur yağacağı için, önerme yine de doğru olarak kalabilir. Bu gibi önermelerin olasılığı en yüksek ölçüdedir, çünkü bilgi verici içeriği en aşağı düzeydedir. Gerçekten, olasılıkları 1'e eşit, bilgi verici içeriği sıfır olan doğru önermeler vardır, durum ne olursa olsun zorunlulukla doğru oldukları için, eş sözler (totolojiler) bize dünya hakkında hiçbir şey söylemezler(Magee,1990:33).

Tümevarım eleştirisinin ardından Popper aralarında ilişki olduğunu düşündüğü diğer bir sorun olan “sınır koyma” sorununa geçer. Zira bilim olan ile bilim olmayanın ayrımı problemine yönelik çözüm arayışları, tümevarım sorunuyla birlikte önem kazanmıştır. Popper bilimsel araştırmalarda tümevarım yöntemini reddetmelerine yönelik eleştirilerden en önemlisinin, empirik bilimin önemli bir özelliğinin dikkate alınmayarak, empirik bilimle metafizik arasındaki sınırı ortadan kaldırmak olduğunu dile getirir.

Tümevarım mantığını reddetme nedenlerinin, aslında tümevarımsal yöntemde uygun bir sınırlandırma aracına rastlayamamış olmaları sebebiyle, kuramsal bir dizgenin empirik yani metafizik olmayan özelliklerini görememiş olmalarından kaynaklandığını belirtir (2005:57-58). Popper'a göre bu sınırlandırma aracı "yanlışlanabilirlik" ilkesi olmalıdır. Çünkü ona göre bilimin ölçütü doğrulanabilirlik olmaz; bilimsel kuramların olgularıyla uyumlu olmaları, kuramın doğrulanabildiğinin göstergesi olamaz çünkü her kuram kendi olgularıyla uyuşur. Diğer taraftan kuramın ulaştığı tümevarımın kanıtlanması için bütün örneklerin gözlemlenmesi gerekmektedir. Bu da olanaksız olduğundan ötürü bilimin ölçütü yanlışlanabilirlik ilkesidir. Buradan hareketle bir kuramı öne süren bilim insanının kendisine sorması gereken ilk soru bu kuramı hangi koşullarda çürütülebileceği olmalıdır. Bütün kuramlar kestirimsel olduğu için pekiştirme derecesine göre bir kuram, sınamaları geçip geçmeyeceğine göre ayakta kalır. Bunun için hiçbir kuram kesin olarak kabul edilmiş veya mutlak anlamda kanıtlanmış değildir. Çünkü tüm kuramlar varsayımsal ya da kestirimsel olduğu için çürütülebilir niteliktedir (Güzel, 2018:12).

Özetlemek gerekirse Popper, bilimi büyük ölçüde sağduyu olarak ve eleştirel olmayı da sağduyunun bir parçası olarak görmektedir. Ona göre bilim de bütün olarak bu eleştiri sürecinin sonucudur. Popper sağduyuya indirgediği bilimin doğruyla da eşdeğer olmadığını belirtir. Ortaya koyduğu tüm fikirlerle Viyana Çevresi' nin bilim anlayışını yerle bir ettiğine inansa da sonuç itibariyle hem Viyana Çevresi hem de Popper aynı sorunları paylaşmışlardır. Bu sorunlar deney bilgisinin kökeni ile bilimsellik kriterinin ne olduğu yollu sorunlardır. Aynı zamanda hem Popper hem de Viyana Çevresi için bilim kuramlardan ibaret kalmaktadır.

1. 3. İmre Lakatos

Feyerabend' ın *Yönteme Karşı* adlı eserini yazmasında oldukça etkili olan Lakatos, Viyana Çevresi'yle başlayan bilimin sınırlarını belirleme problemi üzerine değerlendirmeler yapan filozoflardan biridir. Lakatos'a göre bilim yüzyıllar boyunca deneysel(kesin) bilgi anlamında kullanılmıştır. Ancak çağdaş felsefe içerisinde, bu kadim düşünce artık geçerliliğini yitirmeye yüz tutmuştur ve bilimsel metodun, "doğrulamacılık" ve "uzlaşımaya dayalı doğrulamacılık" ideallerine indirgenmemesi gerekmektedir (2014. 124).İnsanın kendine has vasıflarının en başında bilgiye olan saygısının yer aldığını dile getiren Lakatos için, bilim de bilgi türleri içerisindeki en saygı

duyulası bilgi türüdür. Bu varsayımından hareketle bilginin, batıl inanç; ideolojiler ve sahte bilimden nasıl ayırt edileceği sorusunu sorarak tarihsel ve olgusal bir araştırma sürecine giren filozof, bilime sınır çizme probleminin salt masa başı çalışması değil; sosyopolitik açıdan da değerlendirilmesi gereken bir problem olması dolayısıyla içinde bulunulan mevcut şartları aştığını ifade eder (2104:16). Kant'ın herkesçe bilinen sözünü bilim felsefesine ve bilim tarihi için yeniden düzenleyerek kullanan Lakatos'a göre: *“Bilim tarihi olmaksızın bilim felsefesi boş, bilim felsefesi olmaksızın bilim tarihi kördür”* (2014:9). Bu fikir doğrultusunda, bilim tarihindeki olayları bilimin mevcut durumu ile ilişkilendirerek bilimsel ilerlemenin rasyonel gelişimini gösteren bir yöntem geliştirmek isteyen Lakatos'a göre, ampirik bilgiyi bilimsel bilgi olarak görmekte olan çağdaş bilim adamları ve düşünürlerden çok azı, bu klasik yapının çökmekte olduğunu ve yerine yeni yöntemler getirilmesi gerektiğinin farkındadır. Popper'ı diğerlerinden ayıran nokta Lakatos açısından tam da burasıdır. Çünkü Popper, şimdiye kadarki en büyük kanıtlarla desteklenmiş olan Newton mekaniğinin ve yerçekimi yasalarının açık veya örtük tüm bileşenlerini çözümlenmeyi başarmış bir isimdir. Bu nedenle, Popper'ın düşüncesinin en yenilikçi ve farklı yönü, hatalardan kaçınmak gerektiğine yönelik yanlış bir vurguya meydan okumasıdır. Lakatos'a göre, Popper'ın kullandığı reçete, hem tahmini çıkarımlara saldırırken hem de onları çürütürken, katı bir duruş sergilemektir. Bu noktada Kuhn' un bilim görüşünü Popper'ınkilerle mukayese eden Lakatos, onun ilham kaynağını Einstein'ın Newton fiziğini ters yüz etmesinden aldığını ve buradan hareketle bilimsel devrimi çıkış noktası olarak ortaya koyduğunu belirtir. Ancak bilimsel devrim tezi Popper'ın kuramında devamlılık arz ederken Kuhn, devrimi olağan dönemlerdeki kuraldışı olarak kabul etmektedir. Lakatos açısından Popper'da bilimsel değişim rasyonel olarak yeniden düzenlenebilirken, Kuhn' a göre ise, anomaliler yaşandıktan sonraki bilimsel değişim, aklın yasalarınca yönetilmeyen ve bilim araştırmasının yapıldığı dönemim sosyal psikolojisinin alanına giren gizemli bir dönüşüm; bir çeşit inanç değişikliğidir (2017:124-125).

Lakatos, bilimsellik ölçütü olarak ortaya koyduğu “bilimsel araştırma programı”nı açıklarken, oluşturduğu programın yöntemsel kurallardan oluştuğunu; bunlardan bazılarının, hangi araştırma yollarından kaçınmak gerektiğini (olumsuz hōristik), bazılarının ise hangi araştırma yollarına başvurmak gerektiği (olumlu hōristik) hususunda rehberlik görevi üstlendiğini ettiğini ifade eder. Ona göre araştırma programı içerisinde

tüm kuramlar ve araştırmalar bir “çekirdek” yörüngesinde birbirine bağlanmakta ve bu çekirdek de yardımcı hipotezlerin oluşturduğu “koruyucu bir kuşak” tarafından korunmaktadır. Öyle ki tüm bunlar ilerlemeye dönük bir problem değişikliği ortaya çıkarırsa araştırma programı başarılı; köreltici bir değişikliğin meydana gelmesine sebep olursa da başarısızdır (Lakatos, 2014: 88-90).

Lakatos açısından bilim, yalnızca deneme yanılma yahut hipotez ve çürütmelerden ibaret değildir. Newtoncu bilim özelinde örneklemek gerekirse, üç mekanik ve bir kütleçekim yasasından oluşan bir önerme kümesi değildir Newtoncu bilim; bunlar yalnızca programın çekirdeğini oluşturur. Bu çekirdek de yardımcı varsayımların oluşturduğu koruyucu kuşakça muhafaza edilmektedir. Tüm bunlardan çok daha önemli olan ise bu programın bir hüristiğinin olması ve bu hüristiğin matematiksel yöntemler vasıtasıyla aykırılıkları sindirip; olumlu kanıtlara çeviriyor olmasıdır (Lakatos: 2014: 24).

Peki bilginin batıl inançtan, ideolojiden ya da sahte-bilimden ayrıldığı nokta tam olarak neresidir? Katolik Kilisesi, Kopernikçileri öğretilerinin sahte bilimsel olduğunu öne sürerek aforoz etmiş, Komünist Parti ise Mendel genetikçilerine eziyet etmiştir. Bunlar Lakatos açısından bilim-sahte bilim ayrımının yapılması ve bilimselliğe bir ölçüt belirlemeye ilişkin çok önemli gerekçelerdir. Lakatos öncelikle, geçmişte sınır koyma problemine ne gibi çözümlerin getirildiğini ele alarak işe başlar. Ona göre çoğu felsefeci bilimsel ölçüt problemini şu şekilde çözmeye çalışmıştır: Bir önermeye yeterince insan inanıyorsa o önerme bilgi niteliği taşımaktadır. Fakat düşünce tarihine bakıldığında çoğunluğun inancı bilimsel bilgi için ayırt edici özellik olsaydı, din ile ilgili bütün hikayelerin bilimsel bilgi olarak tanımlanması gerekecektir. Diğer taraftan ise bilim insanları en çok kabul görmüş kuramlara bile kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Örneğin Newton'un kütle çekim kuramı bilimin o güne kadar ürettiklerinin en güçlüsü olmasına rağmen Newton, cisimlerin birbirini uzaktan çektiklerine asla inanmamıştır. Dolayısıyla da inançlara gösterilen bağlılığın şiddeti ne olursa olsun, bu onların bilgi olmasını sağlamaz. Daha doğrusu bilimsel yaklaşım, en çok kabul görmüş kuramlara dahi şüpheyile bakmayı gerektirmektedir. Kuramlara körü körüne bağlılık, entelektüel bir değer olmaktan ziyade entelektüel bir suçtur Lakatos için. Ona göre bir kuramın kognitif değer, insanların zihinlerinde bıraktığı psikolojik etkiden bağımsızdır. İnanç, bağlılık ve anlama, insanın zihinsel halleridir. Ancak bir teorinin bilimsel literatürdeki yeri onu meydana

getiren insan zihninden bağımsızdır, yani olgulara bağlıdır (Lakatos,2014:19-20). Bu noktada Lakatos Hume' dan yaptığı bir alıntıyı analiz etmeye girişir: *“Elimize bir cilt, söz gelişi bir dinbilim ya da okul metafiziği kitabı aldığımızda, soralım: İçinde nicelik ve sayı üzerine deneysel akıl yürütmeler mi var? Yok. Peki, olgu sorunu ve varoluş üzerine deneysel akıl yürütmeler? O da yok. Atın öyleyse onu ateşe; çünkü içinde safsata ve kuruntudan başka bir şey olamaz”* (Hume, 1976: 135).

Hume'un önerdiği şekilde kitap yakmaya başlamadan önce deneysel akıl yürütmenin ne olduğunun tanımlanması gerektiğini dile getiren Lakatos'a göre bilimsel araştırma sürecinde, olgular ve kuramlar karşı karşıya getirilir. Ayrıca kuramların olgular tarafından desteklenmesi, bilimsel akıl yürütme koşullarından biridir. Olguların bir kuramı tam anlamıyla nasıl destekleyebileceği sorusunu soran filozof, bu soruya birkaç farklı yanıt bulur. Örneğin Newton kendi kuramını olgularla kanıtladığını varsayıyordu; ancak çağdaş bilimde sınırlı sayıdaki olguyla, bir doğa yasasının elde edilmeyeceği basit bir şekilde kanıtlanabilirdi. Ancak hala olgularla kanıtlanan bilimsel kuramların hikayeleri okunmaya devam etmektedir. Temel mantığa karşı takınılan bu inatçı direnişin sebebi Lakatos'a göre: Bilim insanlarının kendi kuramlarını sahici bilgi anlamına gelen 'bilim' unvanını elde edecek şekilde saygıdeğer bir hale getirmek istemeleridir. Halbuki bilimin ortaya çıktığı on yedinci yüz yılda, Tanrı, Şeytan, Cennet ve Cehennem hakkındaki teolojik bilgiler, en anlamlı bilgilerdi. Teolojik bir hipotezin yanlış olma olasılığı da yoktu. Yanlış olması durumunda kişi lanetlenmiş ve günahkar sayılırdı. Bundan dolayı teolojik bilginin, tüm şüphelenin ötesinde olması gerekirdi. Aydınlanmacılar ise dini konularda cahil olduğunu ve yanılma olasılığının çok yüksek olduğunu düşünmekteydiler. *“Bilimsel teoloji olmadığı gibi, dolayısıyla teolojik bir bilgi de olamazdı. Bilgi, yalnızca doğa hakkında olabilir; ancak bu yeni bilgi anlayışı teolojiden alınmış olan standartlara göre yargılanmıştı; yani bilgi şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde kanıtlanmalıydı; bilim teoloji söz konusu olduğunda uzak durulan tam kesinliği başarmalıydı”* (2014: 19-20). Bilim insanı olma unvanını alan bir kişinin tahminlerle işi olamazdı ve bilim insanının, her cümlesini olgularla destekleyip kanıtlanması gerekmektedir. Söz konusu kanıtlama bilimselliğin ölçütü olarak kabul edilebilirdi. Olgularla kanıtlanmamış bir kuram, bilim dünyası için sahte bir bilimsel kuram sayılırdı. Ancak Newton paradigmasının çöküşüyle bilim insanlarının koydukları bu ölçütlerin geçerli olmadığı da anlaşılmıştı. Einstein'a kadar bilim insanları, Newton'un yasalarını

tanrı yasaları gibi görmektelerdi. Buradan hareketle Lakatos, eğer tüm bilimsel kuramları kanıtlanmak eşit derecede imkansızsa, bilimsel bilgi- cehalet; bilim-sahte bilim ayrımının nasıl mümkün olabileceğini sorgulamaya girişir.

Lakatos Viyana Çevresi'nin ortaya koyduğu doğrulanabilirlik ölçütünü hatalı bulur; çünkü teorik karşılaştırma veya en azından bazı temel soyutlamalar olmadan hiçbir ifade gerçekleri tam olarak yansıtamaz. Dolayısıyla belirli önermeler ve mantıksal süreçlerle başka önermeler türetmek ve sistematize etmek mümkün olduğu halde, bunlarla ilgili deneyler, gözlemler ve yorumlar mantıksal sistemlere indirgenemez. Elbette durumun farkında olan tek kişi Lakatos değil; Popper ve Kuhn da bu yaklaşımı eleştirmişler ve Lakatos da bu eleştiriden yararlanarak kendi görüşünü oluşturmuştur. Bu noktada, Popper'ın dikkat çekici yaklaşımına göre ampirik önermeler, reddedilemez bir şekilde doğrulanamazlar bile "yanlış" olabilirlerdi. Ayrıca Popper, doğrulanabilirlik ölçütünün yetersiz bir ölçüt olduğunu savunarak reddetmiştir (Kabadayı,2011:394). Ona göre sınanabilirlik, bazı bilimsel teorileri bilimin dışında bırakır ve bilimsel olmayan önermeleri bile bilimsel kılar; deneyle doğrulanması gerektiğini savunur. Çünkü bir teoriyi desteklemek için yüzlerce örnek vermek mümkünken, bir tek çürütenin varlığı teoriyi çürütmek için yeterlidir. Bu açıdan Popper, doğrulamanın bilimselliğin ölçütü olamayacağını göstermeye çalışır. Ona göre yanlışlanabilirlik, sınır sorununun anahtarı olduğu kadar bilimi sözde bilimden ayıran kriterdir de. Lakatos görüşlerini bu kriter üzerine oluşturmuş, ancak paradigmalarda konusundaki görüşlerinde Thomas Kuhn'dan da etkilenmiştir. Bu da teorilerin reddedilmesinde yanlışlama ölçütünün kullanılmasını eleştiren ve teoriler arasındaki farklılıklara dikkat çeken bir diğer önemli görüştür.

Lakatos'a göre Popper'ın yanlışlama ilkesi, bilim ile sahte bilimi birbirinden ayıramaz çünkü; Popper bilimsel kuramların kararlılığını göz ardı etmiştir. Bilim insanları, bir çelişkiden hareketle kuramlarını terk etmezler. O çelişkiyi ya yeni bir varsayımla çözerler ya da görmezden gelirler. O zaman şu sorunun sorulması gerekir: Bilimselliğin ölçütü nedir? Lakatos, Kuhn ile Popper'ın çözmekte başarısız olduğu kimi sorunları bilimsel araştırma programı metodolojisiyle geliştirdiğini varsayar. Tüm teorilerin gelişimlerinin her aşamasında çözülmemiş sorunları, aşılmaz çelişkileri vardır ve bu nedenle de çürütülmüş olarak doğarlar ve çürütülmüş olarak ölürler. Öyleyse soru, bilimsel/ilerici ve sözde-bilimsel/yozlaşmış programlar arasında nasıl ayırım yapılacağıdır. Bu doğrultuda

öncelikle Lakatos'un çalışmasındaki "yanlışlamacılığın" eleştirel değerlendirmesine bakmak faydalı olabilir. Lakatos, Popper'ın yanlışlamacılık kriterlerini dogmatik, metodik, naif yanlışlamacılığa karşı sofistike yanlışlamacılık olarak kategorize eder.

Dogmatik yanlışlamacılık, tüm teorilerin yanılabilirliğini kabul eder, ancak belirli türden "deneysel temellerin" yanılmazlığını da korur. Tümevarımdan ziyade kesinlikle ampiriktir. Çünkü ampirik temellerin kesinliğinin teoriye aktarılabilceğini reddeder (Lakatos, 2014: 35). Lakatos'a göre dogmatik yanlışlamacılık, doğrulamacılığın en zayıf biçimidir. Dogmatik yanlışlamacılığın ayırt edici özelliği ise, teorilerin benzer şekilde öngörülebilir olduğu varsayımdır. Bilim teorileri kanıtlayamaz. Bununla birlikte, yanlışlık tam bir mantıksal kesinlikle çürütülebilir; çünkü bunun için kullanılacak sağlam bir deneysel gerçekler temeli vardır. Bu nedenle bilimsel dürüstlük, sonuçları onunla çeliştiğinde, bir teoriyi terk etmek için bir temel oluşturmaktan ibarettir (Lakatos 2014: 36).

Dogmatik yanlışlamacı mantığa göre bilim, katı gerçekler temelinde teorileri defalarca alt üst ederek ilerlemiştir. Örneğin, Kartezyen yerçekimi teorisi, gezegenlerin Kartezyen daireler üzerinde değil, elipsler üzerinde hareket ettiği gerçeğiyle çürütüldü ve reddedildi. Bununla birlikte, Newton'un teorisi, o dönemde var olan fenomenleri (hem Descartes'ın teorisi tarafından açıklananlar hem de onu çürütenler) başarılı bir şekilde açıklayarak Descartes'ın teorisinin yerini aldı. Benzer şekilde, Newton'un görüşü birbirini izleyen teoriler tarafından reddedildi. Görüldüğü gibi, bu tür yanlışlamacılık, bilimsel faaliyetle test edilemeyen teorileri kabul eder, ancak bazı teorilerin mutlak kesinlikle çürütülebileceğini de iddia eder. Ancak Lakatos'a göre dogmatik yanlışlamacılık iki kusurlu varsayıma dayanmaktadır. Bu, "teorik ve spekülative ifadeler ile gerçek veya gözlem ifadelerinin" ayrılabilir olduğu varsayımını içerir ve bir ifade, bir olgu veya gözlem ifadesinin temel kriterlerini karşılıyorsa, doğru olduğu varsayılır (2014: 37-38). Bu durumda, tüm gezegenlerin eliptik yörüngeleri takip ettiği teorisinin gözlem yoluyla çürütülmesi, bu teorisin dogmatik bir çürütme anlamında bilimsel olduğuna inanmamıza yol açmaktadır (2014: 46).

Lakatos'a göre metodolojik yanlışlamacılık, bir gelenekçilik biçimi olarak kabul edilir ve onu anlamak için "pasifist" ve "aktivist" epistemolojiler arasındaki farkı bilmek önemlidir. Pasifist teorisyenler için gerçek bilgi, doğanın hareketsiz zihin üzerindeki izidir. Akıl ancak önyargısız ve yozlaşmadan hareket edebilir. Bu tanıma uyan en etkili ekol ampirizmdir. Aktivistler, beklentilerin ve teorik etkilerin doğayı anlamaya çalışırken baskın bir rol oynadığını dile getirmektedirler. Muhafazakar aktivistlere göre (muhafazakar gelenekçiler veya metodolojik gerekçelendirmeciler), dünyayı "bizim dünyamız" yapan temel beklentilerle doğarız ve bu nedenle sonsuza kadar kendi dünyamızın hapisanesinde yaşamak zorundayızdır. Devrimci aktivistler (devrimci gelenekçiler veya metodolojik yanlışlamacılar), kavramsal çerçevelerimizi geliştirebileceğimize ve hatta onları daha iyileriyle değiştirebileceğimize inanırlar. Çünkü kendi yarattığımız zindanları eleştiri vasıtasıyla kalıcı olarak yok etmek mümkündür. Bu bağlamda, Lakatos'a göre, Popper'ın hem uzlaşımçı hem de metodolojik unsurlar içeren yanlışlamacılığını hatırlamak gerekir. Popper, üzerinde karara varılan bir ifadenin kendine özgü olduğunu ve evrensel olmadığını savunur. Bu tür ifadelerin gerçek değerinin olgularla değil, bazı durumlarda anlaşmayla belirlenebileceğini savunarak dogmatik yanlışlamacıları farklılaştırmaktadır.

Bu bağlamda, metodolojik yanlışlamacılığa göre, bilim adamları fenomenleri yanılabilir teoriler ışığında yorumlamak için deneysel teknikler kullanırlar. Bu teorileri belirli bağlamlarda kullanırlar, ancak onları test edilmiş teoriler yerine problem oluşturmayan arka plan bilgisi olarak görürler (Lakatos, 2014:47-50). Metodolojik yanlışlamacılık da yeni sınır kriterleri önerir. Bu nedenle, yalnızca belirli gözlemlenebilir fenomenleri göz ardı eden teoriler, teorilerin bilimsel olduğu veya test edilebildiği ölçüde bilimseldir veya kabul edilebilirdir. Dogmatik ve metodolojik yanlışlamacılık arasındaki ayrımı netleştiren bu kriter, nispeten daha fazla özgürlüğe izin verir, yeni eleştiri alanları açar ve daha teorize edilmiş olanla paralellik göstererek bilimsellik unvanı kazanma şansı sağlar (Lakatos, 2014:55). Sofistike yanlışlamacılıkta, bir teori yalnızca, önceki veya rakip teorilerin aksine, artan ampirik içerikle destekleniyorsa ve yeni fenomenlerin keşfine yol açıyorsa "bilimsel" veya "kabul edilebilir" olarak değerlendirilir. Bu nedenle, bir teori bir "problem akışı" üretiyorsa, bunun "ileri" ve dolayısıyla bilimsel olduğu söylenir. Problem akışı bu gereklilikleri karşılamıyorsa, teori sözde bilimsel bir teori olarak değerlendirilmeli ve kısır olduğu için reddedilmelidir.

Bilimsel ilerlemenin ölçütü, problem akışının yenilik ve ilerleticilik kapasitesine göre belirlenir. Böylelikle Lakatos'un belirttiği gibi, sofistike yanlışlamacılık, bilimsel teori sorununu bir teoriyi değerlendirmekten bir dizi teoriyi değerlendirmeye taşır. Diğer teorilerden ayrı bir teori ne bilimsel ne de bilim dışıdır. Diğer teorilerden ayrı bir teori ne bilimsel ne de bilim dışıdır. Lakatos'un bilimsel araştırma programının metodolojisi göz önüne alındığında, Kuhn'un anlayışı ile sofistike yanlışlamacılığın bir sentezi olduğu söylenebilir. Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*' nde 'katı çekirdek', 'koruyucu kuşak', 'pozitif hüristik' ve 'negatif hüristik' terimleriyle bilimsel görüşlerini ifade etmeye çalışır. Lakatos'un araştırma programının başarısının en klasik örneği, Newton'un yerçekimi teorisidir. Teori ilk kez öne sürüldüğünde, kendisini bir anormallikler/karşı örnekler denizinde buldu ve bu anormallikleri destekleyen gözlemsel teoriler ona karşı çıktı. Ancak Newtoncular, büyük bir azim ve ustalıklarla, orijinal ve gözlemsel olan teoriyi yeniden düzenleyerek, karşıt olayları birbirini destekleyen olaylara dönüştürdüler. Ayrıca araştırma programları ideolojik hale gelmemelidir. Başka bir deyişle, matematiksel kesinliğin, neyin kanıtlanıp neyin kanıtlanmadığını belirlemesi gibi, araştırma programları da bilim adamları için bir tür bilimsel zorbalık haline gelebilir. Neyin beyan edilip olup neyin edilmediğine kim karar verebilir? (Lakatos 2014: 120).

Lakatos, bilimsel sınırlar kriterinin bilim felsefecileri tarafından tartışılan önemli bir konu olduğunu ve bilim ile sahte bilim arasındaki sınırın da rasyonalite argümanları için önemli olduğunu savunur. Popper'den farklı olarak, teorinin basit tahminlerle çürütülemeyeceğini ve bu kriteri tanımlara uygulayarak sınırların belirlenemeyeceğini öne sürer. Lakatos'a göre bilim tarihi ne Popper'ı ne de Kuhn'u destekler. Popper'ın eleştirel deneyleri ve Kuhn'un bilimsel devrimleri birer efsanedir. Lakatos'u diğer bilim felsefecilerinden ayıran şey, bir teorinin bilimsel değerini değerlendirirken tek bir teori yerine bir dizi teoriyi dikkate alma ihtiyacını kabul eden bilimsel tasarımıdır. Bu anlayışa dayalı olarak, teori grupları, araştırma programları oluşturmak için sıkı bir şekilde bağlantılanmaktadır. Onun düşüncesinde ve/veya anlayışında bu süreklilik, bilim tarihinde bilimin gelişmesinde önemli bir rol oynar. Bu süreklilik, başlangıçta tasarlanan araştırma programının sonucudur. Lakatos'a göre bilim tarihi teorileri değil araştırma programlarını değerlendirir. Bir araştırma programı, bazıları kaçınılması gereken (negatif buluşsal yöntemler) ve diğerleri takip edilmesi gereken (olumlu buluşsal yöntemler) araştırma yöntemlerini gösteren metodolojik kurallardan oluşur. Kuralların başarıları,

yeni fenomenleri tahmin etme ve ampirik olmayan içeriği deney yoluyla doğrulama yetenekleriyle ölçülmelidir.

Bilimsel araştırma programı ile Lakatos, bilim felsefesinde yeni standartlar belirlemektedir. Bu standartlar, bilim tarihinin hangi kriterlere göre değerlendirilmesi gerektiğini ve bilim tarihi değerlendirilirken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tanımlama eğilimindedir. Aynı zamanda, bilimsel ilerlemenin rasyonel temelini ortaya koymakta ve rasyonellik sorununa bir çözüm sunmaktadır. Ona göre bilim tarihi, bazılarının iddia ettiği gibi irrasyonel değil, bilim tarihini en baştan tekrar okuyarak rasyonel olarak yeniden inşa edilebilecek geniş bir ortamdır. Lakatos, bilimsel ilerlemenin araştırma programları aracılığıyla mümkün olduğunu savunarak, nesnellik ve rasyonelliği ilerici araştırma programları açısından tanımlamaktadır.

1. 4. Thomas Kuhn

Thomas Kuhn, akademik hayatına bir fizikçi olarak başlayıp, sonraları ilgisini bilim tarihine çeviren bir düşünürdür. Bu faaliyeti esnasında bilimin doğasıyla ilgili önceki anlayışların yıkıldığını fark etmiştir. İster tümevarımcı ister yanlışılamacı olsun, bilimin geleneksel açıklamalarının tarihinin kanıtlarla kıyaslamaya dayanmadıklarını anlamıştır. Kuhn, bilim teorisini yakaladığı tarihsel durumu daha iyi yansıtan bilimsel bir teori geliştirme girişimi olarak geliştirmiştir. Bu teorinin temel özelliklerinden biri, bilimsel ilerlemenin devrimci doğasını vurgulamasıdır. Devrim, teorik bir yapıyı terk etmek ve yerine uymayan bir başkasını koymak demektir. Kuhn' un bilim anlayışının başka bir özelliği de kuramında bilimsel cemaatlerin/komitelerin toplumsal özelliklerinin oynadığı önemli roldür (Chalmers, 2021: 146). Kuhn'un bilim anlayışı iki kavrama dayanmaktadır: Olağan bilim ve olağanüstü bilim. Olağan bilim, önceki bir veya daha fazla bilimsel başarıya dayanan araştırmadır. Bu başarılar, sürekliliğini sağlamak için belirli bilimsel komitelerin araştırmaları bir süreliğine yönlendirmesine temel teşkil eder. Örneğin, Aristoteles'in *Fizik*'i, Batlamyus'un *Almagest*'i, Newton'un *Principia*'sı, belirli bir çalışma alanında geçerli olan problemlerin ve yöntemlerin gelecek nesiller için tanımlanmasına uzun süre yardımcı olmuştur. Bunu iki önemli özellikleri nedeniyle yapabilmişleridir. İlk olarak, her birinin temsil ettiği başarılar ve ilerlemeler o kadar yeni ve benzersizdir ki rekabet eden bilimsel faaliyet biçimlerine tutunanları kendi içlerine çekebilmektedirler. İkincisi, sınırsız ve gelişmeye açık olmalarıdır (Kuhn, 1995: 53).

Kuhn, bu iki özelliği taşıyan başarıları “paradigma” adını verir. Bu kavram olağan bilimle yakından ilgilidir. Ne de olsa ortak bir paradigmaya göre çalışan herkes, bilimsel uygulamada da aynı standartlara bağlı kalırlar. Bu çaba ve ona eşlik eden mutabakat, olağan bilimin yani belli bir araştırma geleneğinin filizlenmesi ve gelişmesi için bir ön koşuldur. Bir paradigmanın ortaya çıkması için öncelikle olguların seçilmesini, değerlendirilmesini ve eleştirilmesini sağlayan teorilere ve yöntemlere bilinçli veya bilinçsiz bir inanç gerekir (1995: 58). Bu paradigma, kapsadığı bilimlerde geçerli araştırma için standardı belirler. Kuhn'a göre bilimi bilim olmayandan ayıran şey, olağan bilimsel geleneği destekleyebilecek bir paradigmanın varlığıdır. Newton mekaniği, dalga optiği, klasik elektromanyetizma, bunların hepsi birer paradigmadır ve belki de paradigmlar yaratarak bilim olarak nitelendirilebilir (Chalmers, 2021: 148). Elbette bir teorinin paradigma olarak kabul edilebilmesi için rakiplerinden daha güçlü görülmesi gerekir. Ancak kapsamının içerdiği tüm gerçekleri açıklayamaz ve açıklaması da beklenemez (Kuhn, 1995: 59). Bir kuram paradigmaya dönüştükten sonra o alanda çalışan herkesi kapsadığı için yapılacak işlemleri her seferinde baştan alma zahmetinden kurtarır. Yani kişi o alanda hangi deneylerin yapılması veya yapılmaması gerektiğini önceden bilir. Dolayısıyla bu alanda çalışanlar bir araya geldiklerinde daha çabuk ilerleme şansına sahiptirler. Peki bu paradigma bilim dallarını nasıl etkilemektedir?

Paradigma, hakim düşünce yapısı olduğu ve ister istemez bilim insanlarının çoğunu paradigmaya çektiği için eski gelenek yavaş yavaş yok olur. Tabi ki eski geleneği savunan bilim insanları da olacaktır; ama hakim düşünce yapısından kaynaklı olarak yavaş yavaş onlar da ortadan kaybolurlar. Kısacası paradigma, oluştuktan sonra bütün bilimlere ister istemez yön vermektedir. Kuhn, olağan bilimle ilgili olarak iki soru ortaya atar: İlki, bilim kurulu paradigmayı kabul ederse mümkün görünen bu profesyonel ve gizli araştırmanın doğası nedir? İkincisi, eğer paradigma artık geri döndürülemez bir görev haline geldiyse, bundan sonra ortak bilim kuruluna çözüm için başka hangi konuların açılması gerekir? Kuhn, paradigma teriminin yerleşik kullanımını "kabul edilen model veya örnek" olarak tanımlar. Ayrıca, paradigma ilk ortaya çıktığında kapsam ve kesinlik açısından sınırlı olabilir. Ancak bilim camiasının en önemli gördüğü bazı temel problemlerin çözümünde rakiplerinden daha başarılı oldukları için avantaj elde ettiklerini savunur (1995: 63).

Kuhn bu noktadan sonra olağan ya da paradigma temelli yaklaşımdan ne anlaşıldığını detaylandırmak isteyerek olağan bilimi meydana getiren sorunları sınıflandırma işine girer. Bilim insanlarının doğanın hangi yönlerine ilişkin bilgi verdiklerini, seçimlerini neyin yönlendirdiğini ve birçok bilimsel gözlem için gereken araç, zaman ve para yatırımlarının ve bilim insanlarının araştırmalarına devam etme gücünün kaynağının nereden geldiği gibi soruları gündeme getirir.

Olgusal düzeyde Kuhn'a göre, bilimsel araştırmanın üç odak noktası vardır. Bunlardan ilki, özel olarak öğretilen paradigmlar tarafından ortaya çıkarılan nesnelere özellikleri hakkında bir olgular sınıfıdır. Böylece paradigma, sorunu çözmek için kullanılan gerçekleri daha geniş koşullar altında daha kesin olarak belirlemeye değer kılar. İkincisi ve daha küçük olan olgu bulma türü, kendi başına büyük bir değeri olmayan, ancak paradigma teorisinin tahminleriyle doğrudan karşılaştırılabilir olgularla ilgilenir. Bilimsel teoriler, özellikle matematiksel teoriler, doğa ile doğrudan karşılaştırılabilir çok az uygulama alanına sahiptir. Üçüncü odaya gelince, Kuhn olağan bilimsel bilgi toplama etkinliklerinin deneyler ve gözlemlerle desteklenebileceğini belirtmektedir. Bu paradigma teorileri sınıfının ampirik (ampirist) çalışmalarının, teorilerin temellerinde kalan bazı belirsizlikleri ortadan kaldırdığını ve bazılarının daha önce fark edilmiş olabileceğini savunmaktadır (1995: 65-66).

Kuhn paradigmayı bulmaca çözmeye, bilim insanlarını da bulmaca çözen kişiler olarak tanımlamaktadır. “Bulmaca” ile “bulmaca çözücü” terimleri Kuhn’un bilim tasarımı için önemlidir. Kuhn, bulmacalar ile olağan bilim arasında ortak noktalar olduğunu belirtir. Günlük kullandığımız anlamıyla bulmacanın, çözmeye becerilerini ve yeteneklerini test eden özel bir entelektüel oyunlar kategorisi olduğunu belirtir. Sözlük anlamı bulmaca ya da resimli bulmaca olarak verilen bu türden oyunların, sıradan bilim problemleriyle paylaştıkları ortaklıkları ayırt ettiğini, ifadelerine eklemektedir. Bu ayrımlardan ilkinde göre, çözümün kendisinin ilginç ya da önemli olup olmadığı bulmacanın kalitesinin bir ölçüsü değildir. Aksine, kanseri tedavi etmek veya asla eskimeyecek bir araba tasarlamak gibi gerçekten acil sorunlar, hiç de bulmaca değildir. Çünkü bir bulmacanın net ve kesin bir çözümü olmalıdır. Bir paradigma aynı zamanda bir problemin/bulmacanın çözümüdür, dolayısıyla paradigma geçerli olduğu sürece, bilim insanından çözümü olan bir soru/bulmaca seçmesi istenir. Paradigma, soruları veya çözümü olmayan bulmacaları

içermez. Başka bir deyişle paradigma, geçerli olduğu sürece, cevapları olduğunu bilinen soru tiplerini seçmenin temelidir. Kuhn, topluluğun bilimsel olarak kabul ettiği veya üyeleri üzerinde çalışmaya teşvik ettiği tek sorunun bu olduğunu ifade eder. Olağan bilim problemleri ile bulmaca problemleri arasındaki benzerliğin bir başka zor yönü de bir problem bulmaca olarak kabul edildiğinde, verilen bir çözümden daha fazlasının beklenmesidir. Ayrıca, hem kabul edilen çözümlerin kalitesini hem de bunların gerçekleştirilme düzeyini sınırlayan kurallara ihtiyaç duyulmaktadır (Kuhn, 1995: 73).

Örneğin, bir resim bulmacasını çözmek, bir resmi tamamlamaktan daha fazlasıdır. Sanatçılar ve hatta çocuklar dağınık parçalarını yere yayararak bunu yapabilirler. Ancak böyle bir resim bir bulmaca/problem çözümü değildir. Bunun başarılı olması için parçaların mükemmel bir şekilde eşleşmesi gerekir. Çünkü bu kural bulmacayı çözen ve çözümü belirleyen kuraldır. Kural teriminin büyük ölçüde genişletilmiş kullanımı, yani terimin bazen 'önyargı' ile eşanlamlı olduğu konusunda hemfikir olunursa, belirli araştırma geleneklerinde ortaya çıkan bir sorunların anlaşılması kolaylaşmaktadır (Kuhn, 1995: 74-75).

Bu sebeple, *"kurallar paradigmalardan türetilir; ama paradigmalar kurallar olmadan da araştırmaya yön verebilir"* (Kuhn, 1995: 78). Kuhn, bulmaca çözme tekniklerini kullanarak incelediğimiz olağan bilimin, bilimsel bilginin kapsamını ve kesinliğini düzenli olarak genişletmek olan ana amacına çok fazla odaklanan, oldukça kümülatif bir çaba olduğunu belirtir. Tüm bu yönleriyle, onu en aşına olduğumuz bilimsel araştırma imajına uygun bulur. Ancak bilimsel girişimciliğin standart yapıtlarından biri bu şemada eksiktir; olağan bilim, olgu veya teori düzeyinde yenilik bulmaya çalışmaz. Başarısı, inovasyon eksikliğine bağlıdır. Öte yandan, bilimsel araştırmalar yoluyla sürekli olarak yeni gerçekler keşfedilmektedir. Bilim adamları ayrıca sürekli olarak radikal yeni teoriler geliştirmektedirler. Tarihsel kanıtların, bilimsel çabaların bu tür sürprizler üretmek için benzersiz etkili teknikler geliştirdiğini gösterdiğini de sözlerine ekler Kuhn. Bilimin bu özelliği hakkında söylediklerimizi göz önünde bulundurarak, paradigma güdümlü araştırmanın aynı zamanda bir paradigma değişikliği sağlamanın en etkili yolu olduğu kabul edilmelidir. Olgu veya teori düzeyinde temel inovasyonun yaptığı da budur. Kurallar dizisi içinde oynanan oyunlar sırasında istenmeyen yenilikleri barındırmak için

başka bir kurallar dizisi geliştirilmelidir. Bilimin bir parçası olduklarında, bilimsel çaba, en azından yenilikçilik profesyonellerininki, artık eskisi gibi değildir (Kuhn, 1995: 86).

Bu aşamadan sonra tür değişiminin nasıl gerçekleştiği sorusunun sorulması gerektiğini söyleyen Kuhn, sorunun önce gerçekler, yenilikler ve buluşlar, ardından teorik yenilikler ve buluşlar dikkate alınarak sorulması gerektiğini ifade etmektedir. Kuhn'a göre buluş, paradigma kaymalarının tek nedeni değildir. Yeni teorilerin icadıyla bazı değişiklikler meydana gelmektedir. Keşif, anomali tespiti ile başlar ve anomalinin meydana geldiği alanın mümkün olan en kapsamlı araştırması ile devam etmektedir. Yeni bir fenomen tipini benimsemek, basit eklemeler değil, bazı teorik ayarlamalar gerektirir ve bu ayarlamalar tamamlanana kadar, yani bilim adamları doğayı farklı bir şekilde görmeyi öğrenene kadar, yeni fenomenler tam bilgi olarak kabul edilemez (1995: 87).

Diyebiliriz ki kuramların öngördüğü türden keşifler, olağan bilimin bir parçasıdır ve ortaya yeni bir olgu çıkarmazlar. Kuhn açısından keşif sadece deney ve geçici hipotezler birlikte ve uyum halinde geliştirildiği zaman ortaya çıkar ve kuram da ancak böyle durumlarda paradigma haline gelebilmektedir (1995:92). Ona göre bilimsel keşiflerin çoğu ya paradigma kaymalarına yol açar ya da bu sürece katkıda bulunur. Bu durumun tek istisnası, paradigma yoluyla mükemmel bir şekilde tahmin edilebilen ve sürprizlere yol açmayan icatlardır. Mevcut paradigmalarda içindeki normal bilimsel faaliyet süreci, doğadan yeni fenomenler uyandırmayı veya yeni teoriler icat etmeyi amaçlamaz. Aksine, Kuhn'un “bizim çerçevemize uymayanlar dikkate bile alınmaz” ifadesindeki “çerçeve” kelimesinin anlamı, paradigma anlayışının ısrarı ve sürekliliği gibi görünmektedir (Kuhn, 1995: 98).

Bunun yanında bir paradigma değişikliği yaratma potansiyeli olan değişiklikler de vardır ancak tek değişiklik keşiflerden kaynaklanmaz. Değişimi yönlendiren bir başka faktör de teori oluşturma sürecidir. Kuhn, bu süreci ele alırken, olağan bilimin yeni teorilerin ortaya çıkmasına nasıl yol açabileceğini sorgulamaktadır; çünkü bir teoriyi değiştirme çabası, onu keşfetme çabasından bile daha az bir çabadır. Bu belirsizliğin nedeni, olağan bilimdeki bulmacaların her zaman beklenen sonuçlara aykırı olmasından kaynaklanmasındadır. Ona göre mevcut kuralların başarısızlığı yeni kurallar arayışına geçiştir (Kuhn, 1995: 97-98).

Bu durumda, yeni teori arayışı, yalnızca normal bulmaca çözme faaliyetleri kesintiye uğradığında ve görünür hatalar meydana geldiğinde yapılır. Başka bir deyişle, Kuhn'un işaret ettiği gibi, yeni teoriler ancak mevcut teoriler çıkmaza girdiğinde bilim camiasının dikkatini çekebilir. Bu durumda, anormalliklerin veya tutarsızlıkların hangi koşullar altında bilim camiasının dikkatini çektiği sorusu ortaya çıkabilir. Ancak Kuhn'a göre bu sorunun net bir yanıtı yoktur. Ona göre, olağandışı bir şekilde normal bilimsel aktivitenin normal işleyişine müdahale etmekte ve oradan olağandışı araştırmaya geçiş ivme kazanmaya başlamaktadır. Bilim adamları bir yandan paradigmanın sorunu çözmediğini varsayarken, diğer yandan mevcut çelişkileri çözmeye çalışmaktadırlar. Ta ki süreç ilerleyip de paradigma, içinden çıkılmaz bir hal alınca olağanüstü araştırma evresi hız kazanmaya başlar. Kuhn, devrimlerin bilimsel ilerlemenin tamamlayıcı iki ögesinden yalnızca biri olduğunu dile getirir. Öyle ki en büyük bilim insanlarının dahi üstlendikleri araştırmaların neredeyse hiçbiri, devrimci olmak adına üstlenilmemiştir ve bu bilim insanları arasından çok az sayıda kişi devrimci etkiye katkı sağlamıştır. Öte yandan normal araştırmaların en iyisi dahi olsa bilim eğitiminden kazanılmış ve mesleki yaşama hemhal olmuş, yüksek oranda ortak kabule dayalı etkinliklerdir. Ama bu uzlaşma dayalı etkinliklerin geleceği nihai nokta da devrimdir. Bu durumda geleneksel yöntem ve bağlı olunan inanışlar bir kenara itilir ve yerlerini yenilerine bırakır (Kuhn,1994:274-275). Kuhn, paradigma değişimlerinin neden devrim sayılması gerektiğini sorar ve siyasi ve bilimsel devrimler arasında bazı benzerlikler olduğunu göstermeye çalışır. Ona göre, siyasi devrimlerle bunların bilimsel karşılığı olan devrimleri başlatan temel etkenlerden biri, mevcut yapı içerisinde baş gösteren sorunlara geleneksel düzenle artık çözüm bulunamayışıdır (Kuhn, 1995: 118). Bu, bir miktar belirsizliği ve aynı zamanda bir bölünmeyi beraberinde getirmektedir. Bilimsel devrim açısından, mevcut krizi sona erdirmek için bir paradigma seçmenin normal bilimsel yöntemlerle yapılamayacağı anlamına gelmektedir. Kuhn'a göre paradigmalar, herhangi bir paradigma tartışmasını başlatmada kaçınılmaz olarak döngüsel bir rol oynar. Her kesim kendi paradigmasını savunmak için kendi paradigmasını kullanmalıdır (1995: 119).

Böylelikle bilimsel ilerlemelerde daima bu türden devrimsel hareketler bulunmaktadır. Bundan dolayı Kuhn, bilimin düz tarihsel biçimde ilerlemediğini savunur. Ona göre devrimsel bir şekilde ilerleyen bilimde zaman zaman kopmalar yaşanabilmektedir. Ama tarihsel süreç içinde daima olağan bilimden devrimsel bilime doğru bir süreç devam etmektedir.

Kuhn'un bilim anlayışını bu şekilde özetledikten sonra onun, bilime sınır çizme sorununa ilişkin görüşlerine bakmak yerinde olacaktır. Thomas Kuhn, başta Popper olmak üzere bilimin sınırları sorusuna dair kendisinden önce dile getirilen yaklaşımlara karşı eleştirel bir tavır almış ve konu hakkında kendi fikirlerini tartışmaya çalışmıştır. Doğa bilimleri ve astronomi gibi konularda Popper ile aynı fikirdedir, ancak bilim ile sözde bilimi birbirinden ayırma sorununa farklı bir yaklaşım benimsemektedir. Bilindiği gibi Popper, teorinin çürütülebileceği durumlar ortaya çıktığında yardımcı hipotezlere başvurmadan terk edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ona göre bir teoriyi çürütmek yeterli bir koşuldur. Kuhn'un bilim anlayışında bu tür ölçütler, bilim ile sözde bilimi birbirinden ayırmayı imkansız kılmaktadır. Çünkü teoriyi test eden standartlarla gelen sonuçlar karşılaştırılamamaktadır. Kuhn'a göre bilim adamları, teori içinde çelişkili durumlarla karşılaştıklarında bile bilimsel teorileri nadiren terk ederler. Bir teorinin geliştirilmesi sırasında ortaya çıkan itirazlar, bilimsel teorilerin daha da geliştirilmesi için kullanılabilir. Bu durum nedeniyle yanlışlanabilirlik ilkesi bilimsel etkinliğin tanımlanmasında bir başarı kriteri olarak görülmemektedir. Thomas Kuhn, teoriden sapmaların ancak bilimsel devrimler ve buna eşlik eden paradigma değişimleriyle gerçekleşebileceği görüşündedir. Ona göre bilimsellik standardı, bilimsel araştırma alanının paradigmasıdır. Onun bilim anlayışında olağan bilim, çarpıtıcı deneylerin yapıldığı bir çağ değil, aksine bu tür deneylerin göz ardı edildiği bir çağdır. Bu bakımdan Popper'ın, sıradan bilimin varlığını ve önemini anlayamadığını ve koyduğu bilimsellik standartlarını kabul etmediğini düşünmektedir.

1. 5. Feyerabend'in Kendinden Önceki Bilim Anlayışlarına Yönelik Eleştirileri

Feyerabend öncelikli olarak Viyana Çevresi düşünürlerinin bilim değerlendirmelerini eleştirmesinin yanında Popper, Kuhn ve Lakatos'un bilime dair görüşlerini de eleştiriye tabi tutmaktadır. Onun eleştirilerinin zemininde daha insancıl bir bilim felsefesi yaratma isteği vardır. Çünkü Viyana Çevresi' nin insanı göz ardı ettiğini düşünmektedir ve bu

nedenle kendi ortaya koyacağı bilimsel tasarımla, insanı yeniden geleneklerin içine yerleştirebileceğini ön görmektedir. Filozofu Viyana Çevre' sinden ayırıştırın diğer bir nokta da fikirlerini ortaya koyarken bilim tarihini işin içine katmasıdır. Bu bağlamda Feyerabend'in görüşleri bilimde bir kırılma noktası yaratmış ve bu kırılmanın oluşumunda Lakatos ve Kuhn'un hatırı sayılır etkileri de bulunmaktadır.

Feyerabend' a göre Viyana Çevresi'nin bilim ile bilim dışı olanı birbirinden ayırmak için ortaya koyduğu yöntemler ve ölçütler aslında bilimi ortadan kaldırmaktadır. Ona göre Viyana Çevresi, bilimsellik adına kendilerine göre bir dünya yaratarak felsefeyi dışlamışlardır. Feyerabend'a göre hem Viyana Çevresi hem de eleştirel akılcılar bilimi çarpıtmış ve düzeltilemeyecek bir noktaya getirmişlerdir. Aynı zamanda çevreci düşünürler, başkalarının hatalarını kopyalamak yerine, kendi hatalarını kendileri ortaya çıkarmış ve bu hataların propagandasını yapmış, böylece onların kabulü için mücadele etmişlerdir (Güzel, 1996: 13).

Öte yandan Feyerabend'a göre Viyana Çevresi'nin bilimin gerçekleri toplayıp bunlardan teoriler geliştirdiği fikri de kabul edilemez. Çünkü teori asla gerçeğe dayanmaz. Gerçekler teoriyi desteklemez. Teorinin gerçekleri desteklediği düşüncesinden hareketle, dünyaya getirilen açıklamaların zihinde de yer aldığı varsayımı vardır (Güzel, 1996: 15).

Aynı zamanda Feyerabend Viyana Çevresi düşünürlerinin bilimin zahmete değer bir uğraş olarak görülüp görülmemesi konusunun mantıksal açıdan olanaksız olduğunu düşündüklerini ifade eder. O, nelerin yapılmaya değer olduğu, nelerin olmadığı konusunu kurumların ve yaşam biçimlerinin belirlediğini fakat Viyana Çevresi'ni işaret ederek bu hususun doğru bir değerlendirilmesinin yapılamamış olmasından yakınır. Feyerabend, "hakikat arayışı" ve "insanlığın en yüksek hedefi" deyimlerinin cömertçe kullanıldığını fakat bu durumun, bilimi tartışma alanından uzaklaştırdığını ifade eder (2017b:261). Viyana Çevresi düşünürlerine göre bilim tek bir yöntemle ilerlemelidir ve yalnızca bilimin ölçütleri aranmalıdır. Ancak Feyerabend'a göre ise katı, genel geçer ve değişmez kurallar bilim için gerçekçi olmadığı gibi bilimi ilerletmez de. Çünkü insanların yetenekleri, ilgileri ve fikirleri birbirinden farklıdır. Eğer sabit ölçütlerle hareket edilirse insan tek tiplendirilir. Aynı zamanda bilim mutlak ölçütlerle ilerlememiş; bilimsel ilerlemeler aykırı fikirler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Örneğin Galileo mevcut katı ölçütleri kabul etmiş olsaydı, Galileo diye bir kişilik ortaya çıkmayacaktı. Feyerabend'a

göre kişileri sınırlandırmamak için her türlü yöntem kullanımına izin verilmelidir çünkü hiçbir yöntem mükemmel değildir ve belirli sınırları vardır.

Feyerabend, Popper'ın düşüncelerine eleştirel bakmaktadır; çünkü ona göre Popper'ın bilim-bilim dışı ayrımı yaparken kullandığı ölçütler bilimi ilerletmekten ziyade, sınırlandırmıştır. Aynı zamanda Popper, bilimsel araştırma süreci içerisinde bilim tarihini de göz ardı etmektedir. Popper'ın 'paradigmalar bir sorunla başlar' yönündeki fikrine de Feyerabend için kabul edilemez bir fikirdir. Ona göre paradigmalar sorunla başlamaz ve sırf bilimin akılsallaştırılması için Popper'ın öne sürdüğü ölçütler bir işe yaramayacaktır. Popper, öznel veya somut gerçeklik teorisinin, önerilen teorilerin her birindeki evrenin, ek teorilerde açıklanan aşamalar açısından açıklanabilmesi nedeniyle çöktüğü sonucuna varmıştır. Feyerabend bu çöküşün nedenini sorguladığında verdiği cevap, ironik bir şekilde Popper'ın benimsediği yönteme uymamış olduğundan ötürü çökmüş olduğudur (2017b: 58).

Bilimin ilerlemesi ancak ve ancak "ne olsa uyar" ilkesine bağlıdır ve bilimsel tek yöntem diye bir şey yoktur Feyerabend' a göre. Her bilimsel tasarı kendi ilgili kriter ve konusuna göre değerlendirilmelidir (2000: 160).

Feyerabend'ın eleştirisi yönelttiği bir diğer isim yakın arkadaşı olan İmre Lakatos'tur. Feyerabend' a göre Mach, Boltzman, Einstein ve Bohr gibi fizikçilerin fikirleri yeni-pozitivizm taraftarları ve eleştirel akılcılar tarafından çarpıtılmış ve bunu ilk fark edenlerden biri de Lakatos olmuştur. Ona göre Lakatos bir "akılcılık" teorisiyle bu uyumsuzluğu, çarpıklığı gidermeye çalışmış ama başarılı olamamıştır. Ancak her ne kadar başarılı olamasa da Lakatos bilim tarihine yeni vukuflar açabilmiştir (2020: 13). Aynı zamanda Feyerabend, modern irrasyonelitenin paradoksunun, toplumların bir dizi mükemmel ve kısıtlayıcı kural üzerine inşa edilmesi olduğunu ve bu nedenle insan olmanın bu kurallara uymak anlamına geldiğini ve insanları terk edilmiş düz sahalarda oynamaya zorlamak olduğunu savunmaktadır. Ona göre, irrasyonelizmin takipçileri, rasyoneliteyi düzen ve açık sözlü dille bir tutmaktayken; kendilerini kekemeliği ve saçmalığı yüceltmekle görevli addederler. Feyerabend, bu ilkelerin kaldırılmasıyla birçok farklı hayat tarzının olabileceğinin kabul edilmesini istemektedir. Bu noktada teşhis ve önerilerinin bir noktaya kadar Lakatos'un kileriyle kesiştiğini belirtir (2020: 223). Ona göre Lakatos irrasyonelizmin açmazlarını fark ederek daha özgürlükçü bir düşünce yapısını

teşvik etmiştir. Feyerabend ise buna ek olarak mistisizm ve irrasyonalizmin bazı türlerinin tabanında akla duyulan bir saygının varlığını fark etmiş ve çok daha yeni ve liberal kriterlerin benimsenmesini desteklemektedir. Ayrıca Lakatos bilime büyük saygı duyarken Feyerabend bilimi ilgi çekici fakat istisnai olmayan, pek çok faydanın yanında kusurları da bulunan bir bilgi türü olarak sınıflandırmayı tercih eder. Fakat birçok probleme kaynaklık etse de hala bilimden öğrenilebilecek şeyler olduğunu da belirtir Feyerabend (2020: 224).

Feyerabend'in eleştirilerini yönelttiği isimlerden son olarak ele alacağımız Thomas Khun'dur. Feyerabend'a göre Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eseriyle bilim felsefesindeki Viyana Çevresi düşünürlerinin bilim anlayışına bir hasar vermiştir. Bunun yanında Feyerabend, bilimin bilgi kuramsal değil de tarihsel olarak temellendirilmesi gerektiği konusunda Kuhn ile aynı görüşü paylaştığını; ancak bilimin politik özerkliği noktasında Kuhn'dan ayrıldığını ifade eder. Feyerabend, bilimin politik özerkliği ile ilgili olarak tarihi, felsefi veya dilsel ama her koşulda şu veya bu kuramsal halatlarla bilimi bağlama girişiminde Kuhn'dan ayrılmaktadır çünkü bu tür bir bağlantının, kurtulmak istediği kavramsal sistemin katı sınırlarına geri döndüreceğini düşünmektedir (2020: 288-289). Aynı zamanda kuramsal ve disipliner çoğulculuk yanlısı olduğu için de Feyerabend, tek bir paradigmanın insanı ilerletemeyeceğini düşünmektedir. Oysa ki Kuhn tüm gelenekleri tek bir paradigma etrafında toplama düşüncesini barındırmaktaydı. Netice itibariyle Feyerabend'a göre, Lakatos, Kuhn'un meydan okumasına göğüs geren tek bilim filozofudur; çünkü Lakatos Kuhn ile aynı zeminde ve aynı teçhizatla kavgaya tutuşarak Kuhn'a pozitivist bilimleri aydınlatmadığını ve de bilimlere yardımcı olmadığını göstermiştir (2012: 324).

Feyerabend'in eleştirilerini kısaca özetlemek gerekirse o, Viyana Çevresi'nin bilimleri tek çatı altında toplama düşüncesini eleştirmiştir. Popper'ı mutlak bir yanlışlama ilkesi getirdiği için; Lakatos' u araştırma programlarında sabit ilkelere bahsettiği için eleştirmiştir. Kuhn' u ise olağan dönemdeki paradigma ile bütün düşünce dünyasını tek bir kurama indirgediği gerekçesiyle eleştirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

FEYERABEND FELSEFESİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ

Paul Feyerabend, bilim felsefesiyle ilişkili olmasına karşın, bilim felsefesine olumlu bakmayan bir isimdir. O, felsefenin bilimle uğraşmasındaki gerekçenin daha insancıl bir bilim görüşü ortaya koymak olduğunu belirtir. *Uzman İçin Teselliler* metninde tek tek bireyler olarak insanların mutluluk ve özgürlüklerinin ne kadar arttığı sorusunu soran filozof, ilerlemenin her zaman yerleşik ve kökleşmiş yaşam biçimlerinin rağbet görmeyen ve henüz kökleşmemiş değerler ile sorgulanmasıyla başarıldığını belirtir. Ona göre insan kendini korkudan ve sorgulanmayan sistemlerin tiranlığından yavaş yavaş da olsa böylelikle kurtarmıştır. Bu durumda sorulması gereken soru Feyerabend'a göre şudur: Günümüz bilimlerini sorgulamak için hangi değerler seçilmelidir? Feyerabend'ın bu soruya yanıtı, her zamanki gibi bugün de en yüksek değer bir birey olarak insanın mutluluğu ve tam gelişimi olduğudur. Ona göre bu değer, kurumsallaşmış yaşam biçimlerinden kaynağını alan değerleri (hakikat, yiğitlik, kendi ihtiyaçlarını gözetme gibi) reddetmez. Aksine onları teşvik eder; ama ancak bir bireyin gelişmesine katkıda bulunabildikleri sürece. Yine Feyerabend'a göre herkes kendi eğilimlerinin peşinden gidebilir ve eleştirel bir girişim olarak düşünülen bilim bu tarz bir etkinlikten kâr elde edecektir (2017c: 262). Bu ifadeler Feyerabend felsefesinin omurgasını oluşturan düşüncelerdir. Ancak onun bilime yönelik anlayışını anlayabilmemiz için kullandığı belli başlı terimlerin açıklamalarını bilmemiz gerekmektedir. Bu bölümde amaç bu terim ve ilkeleri açıklamak olacaktır.

2. 1. Kuramsal Çoğulculuk İlkesi

Bilimin tam bir tanımının yapılmasının olanaksız olduğunu ve her yeni tanıma karşılık bir başka tanımın yapılabileceğini düşünen Feyerabend, bilimi tanımlama konusunun hala netlik kazanılamamış olduğunu ifade eder. Bilim teriminin tanımlarına baktığında, pozitivist teoriye göre bilim, dünyadaki fenomenleri nedensel ilişkilere göre bağlama ve bir gözlem, deney ve teori sürecinde ilerleyen evrensel yasalar bulma girişimi olarak tanımlanır. Feyerabend'a göre ise bilim, var olan, keşfedilen ve dünyada kendi kendine tezahür eden bir gerçeklik değil, araştırmacının bilinçli ve bilinçsiz kararları ve sosyal koşulları tarafından oluşturulan ve çeşitli etkilerden etkilenen bir gerçeklik olmasının

yanında, irrasyonel saplantıları, manevi ve kültürel yaşamları da içeren karmaşık bir faaliyettir (2017b: 133-34).

Feyerabend bilimin doğasına ilişkin tanımında bilimin anlaşılmasına, değerlendirilmesine, karşılaştırılmasına ve bazı durumlarda reddedilmesine izin veren bir bilim yorumu sunar (Chalmers, 1997: 47). Ona göre birbiriyle çelişen birçok teori aynı anda var olmalı ve bu teorilerin savunucuları bunların doğruluğuna kesin olarak inanmalı ve bu teorilerin içerdiği çelişkileri çözmek için ısrarla çaba göstermelidir (Johansson, 1983: 91). Feyerabend'a göre ortodoks bilim tek bilgi bütünü değil, diğer sistemlerin içindeki bir sistemdir ve insanlar ona danışırlar. Oradaki bilimsel önerileri benimseyip kullanmak isteyebilirler. Ancak bu, yerel alternatifleri ihmal etmeyi gerektirmez.. Ortodoks bilimin rasyonel kavrayışları ve sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, bu yaklaşımdan kaynaklanan yeni bilgi biçimleri daha az yüzeyseldir ve modern dünyanın ihtiyaçlarına daha uygundur (2012: 38). Çünkü bilim diğer disiplinlerle anlam kazanır ve bu nedenle hiçbir bilgi türü bilim dışı diye tanımlanmamalıdır. Feyerabend'ın bu düşüncesinin zemininde dış dünya bilgisinin dolaylı olarak kuramlar vasıtasıyla tecrübe edilebileceği düşüncesi yatmaktadır. Dış dünyanın tecrübe edilmesi insan bilgisinin sonsuza değin hipotetik olmasına sebebiyet vermektedir (1963: 60-62). Diğer bir deyişle duyu organları vasıtasıyla zihinde dış dünyadaki nesnelere/şeylerin imajlarını oluşturulur ve bu imajlar doğadaki nesnelere fiziksel özelliklerinin karşılığı konumundadırlar. Zihinde aynı nesneye yönelik birden fazla değişik imge oluşturulabileceğini düşünen Feyerabend için, bu imgelerden birinin diğerine nazaran daha açık bilgiler içermesi olasıdır. Ancak yine de zihinde oluşturulan bu imgeler doğayla birebir ahenk oluşturacak açıklamalar değildirler. İşte bu sebeple Feyerabend'a göre doğayı olduğu gibi yansıtabilecek tek bir kuram yoktur (1981:8-10). Diğer taraftan Feyerabend Viyana Çevresi'nin, "Dünyanın Bilimle Kavranması" düşüncesinin köklerini Antikçağ düşünürlerine kadar götürmüştür. Bu doğrultuda Thales'in düşüncelerine *Bilimin Tiranlığı* eserinde yer vermiştir. Feyerabend'a göre, "*Antikçağ düşünürleri, suyun nasıl buhara dönüştüğünü, yükseldiğini, havaya karıştığını, bulutları oluşturduğunu, yeniden suya dönüştüğünü ve buz halinde katı olabildiğini gördüler. Su hem ısı veriyor, hem de ısı alıyordu. Töz, dört geleneksel elementten herhangi birisi olabilirdi: Su, ateş, hava ve toprak. Ayrıca su, yaşam için de gereklidi. Sıvı biçiminde bulunmadığı çölde bile varlığını sürdürebiliyordur*" (2013: 19). Bu gibi varsayımlarda bulunarak

görünüşteki çeşitliliğin ardında bir birlik olması gerektiği düşüncesiyle Thales, modern bilimin temel bir ilkesini öngörmüştür.

Bunun yanında Feyerabend, Parmenides'in "Varlık vardır, yokluk yoktur" düşüncesine de *Yönteme Karşı* eserinde yer vermektedir. Ona göre Parmenides'in bu düşüncesi çokluk değil fakat tekliğe yol açmıştır. Feyerabend' a göre Parmenides: "(...) *Bunlara rağmen bir korunum yasası öneren (Varlık vardır); gerçekte görünüş arasına bir sınır çeken (böylece daha sonraki düşünürlerin "bilgi kuramı" dedikleri şeyi yaratan); ve süreklilik için şu "sezgi" ye müracaat etmek zorunda kalan 19. ve 20. yüzyıl matematikçilerinden daha iyi bir temel sunan ilk kişiydi.* " (2020:79).

Evrene, dünyaya, insana yönelik bir tek kuramın söz konusu olmadığını ifade eden Feyerabend için hiçbir kuram doğada var olan olgulara yönelik bütüncül bir açıklama sunamaz (2020:73). Dahası, bilgiye ulaşmak için kabul edilecek tek bir kuramın insan ve evreni açıklamada yeterli olamayacağı ve alternatif düşünce oluşumunu sınırlandırdığı için buna sert bir şekilde karşı çıkmaktadır. O, her şeyi açıklama iddiasında olan tek bir kuramın kibirli ve dünyadan bihaber olduğunu dile getirir. Kibirli olmasındaki neden, sadece entelektüellerin değerli fikirleri olabileceğini kabul etmeleridir. Dünyadan bihaber olmalarının nedeni ise ekolojik olarak sağlam, manevi yönden tatmin edici çeşitli yaşam biçimlerinin bozulup yerlerini Batı uygarlığının suni yaklaşım tarzına bırakması sonucunda, üçüncü dünya ülkelerinin karşı karşıya kaldıkları; açlık, susuzluk, aşırı nüfus, manevi bozulma sorunlarına karşı kör ve sağır olmalarıdır (2012: 38-39).

Yine Feyerabend'a göre tek kuramın egemenliği, insanların eleştiri gücünü zayıflatırken özgür gelişimini de tehdit etmektedir. Bu durumda birbiriyle çelişiyor olsalar bile teoriler çokluğu savunulmalıdır. Ancak o zaman daha kapsamlı bilgiye ulaşmak mümkün olabilmektedir (Ökten, 1996:80-81). *Yönteme Karşı*'da kullandığı ifadeler onun çoğulculuk görüşünü kısa ve açık olarak ortaya koymaktadır: "*Ne kadar eski ve saçma olursa olsun bilgimizi geliştirmeyecek düşünce yoktur*" (2020: 65). Yani Feyerabend'a göre tüm düşünce geleneklerine kendilerini ortaya koyma hakkı tanınmalıdır ki bilginiz hem gelişme sağlasın hem de ilerleme göstereyin. Tek bir kuram etrafında dönen düşünceler, zihni kısırlaştırarak farklı bakış açılarının ortaya çıkmasını engellemektedir.

2. 2. Karşı-Tümevarım İlkesi

Karşı tümevarım ilkesi, çoğunlukla kabul edilmiş görüşlerle tutarsız varsayımlar ortaya konup bunların inceden inceye gözden geçirilmesidir. Örnek olarak Galileo'nun "dünya dönüyor" önermesi, ilk ortaya atıldığında karşı-tümevarımlı bir önermedir (Güzel, 1996:16). Feyerabend' a göre iyice doğrulanmış kuramlarla ve/veya iyice yerleşmiş deney sonuçlarıyla çelişen hipotezler kullanılabilir ve bu sayede bilim karşı-tümevarım yoluyla ilerletilebilir (2020:48). Feyerabend' a göre: "(...) her tekil kuram, her perimasa, her efsane diğerlerini daha büyük bir açıklık ve güçle ifadeye zorladığı ve bu rekabet sürecinde bilincimizin gelişmesine katkıda bulunduğu, durmaksızın büyüyen, birbiriyle bağdaşmaz alternatif görüşler okyanusudur" (2020:50). Bu açıdan bakıldığında evrenin keşfedilmesi sürecinde teori çeşitliliğinin olmalıdır. Çünkü birbirinden farklı teorilerdeki kavramlarla hem evren ve dünyaya hem de insana yönelik farklı açıklamalar getirilebilir (Güzel, 1996: 17-18).

Karşı-tümevarım ilkesini ortaya koyarken esas niyetinin genel kurallar silsilesine yeni bir eklenti yapmak olmadığını belirten filozofun asıl amacı, okuyucuları en bariz olan yöntembilimlerin bile sınırlı olduğuna inandırmaktır. Bunu gerçekleştirmenin yolu da kabul edilmiş olan bazı kuralların sınırlarını, hatta irrasyonelliğini göstermektir (Feyerabend, 2020: 52).

Karşı-tümevarım ilkesinin kuramlar ve de olgular karşısında önem arz ettiğini düşünen Feyerabend'a göre bilim, karşı-tümevarım vasıtasıyla ilerlemektedir (2020:122). Ona göre düşünceler düşüncelerle karşılaştırılmalı, karşılaştırmada başarısız olanlar bir kenara atılmamalı, daha da geliştirilmelidir. Bir topluluğun parçası olan her teori, her perimasa, her efsane insan bilincinin gelişimine katkıda bulunur. Bütün bunlar çelişkili ve anlaşılmasız seçenekleri artırmanın umududur (Güzel, 1996:17). Feyerabend ayrıca bilimin ilerlemesine ilişkin şu ifadeleri kullanmaktadır:

Kuramlarımızın başarısı "deney" ya da "olgular", veya "deneysel sonuçlar" la ölçülür ve kuramla "veriler" arasındaki uyum kuramı güçlendirirken (veya durumunu değişmeden bırakırken); uyumsuzluk kuramı tehlikeye atar, hatta bizi onu değiştirmeye zorlar. Bu, tüm doğrulama ve teyit kuramlarının önemli bir parçasını oluşturan bir kuraldır. Deneyciliğin özüdür. Buna tekabül eden karşı-kural bize iyice yerleşmiş kuramlarla ve/veya iyice yerleşmiş olgularla uyumsuz

hipotezler icat etmemizi ve geliştirmemizi salık verir. Bize tümevarıma karşıt bir tarzda ilerlememizi önerir (2020:48-49).

Bilimin Viyana Çevresi'nin anladığı anlamda, yani olgular toplamı olduğu şeklindeki düşünceye karşı çıkan filozofa göre kuramlar olgularla değil başka başka kuramlarla karşılaştırılmalıdır. Daha açık bir ifadeyle deney sonuçlarıyla bağdaşmayan teoriler öne sürülmelidir ki bu nokta tam olarak Feyerabend'in karşı-tümevarım dediği ilkeye tekabül etmektedir. Aslında dış dünyadaki tüm fenomenleri kapsayabilecek tek bir mutlak bilimsel teori yoktur, bu nedenle bir teoriyi deneyler ve gerçekler yerine diğer teorilerle karşılaştırmak daha sağlam ve verimli bilimsel araştırmalara yol açabilir (Feyerabend,2020:65-66).

2. 3. Ne Olsa Uyar İlkesi

“Anything goes” orijinal adının yanında dilimizde: “Ne olsa uyar”, “Her şey olur”, “Her şey mümkün” gibi karşılıklarla ifade edilen Feyerabend'in ilkesi onun çoğulculuk ilkesiyle paralel şekilde ortaya koyduğu bir ilkedir. Feyerabend, doğru bilgi elde etmek için bilgiyi mutlak anlamda sağlamanın bir yolu olmadığı için araştırmacıların izlemesi gereken tek bir yöntemin olmadığı görüşünü benimser (2011: 38).

Aslına bakılırsa daha net bir ifadeyle Feyerabend açısından bilimsel yöntem diye bir şey yoktur. Ona göre:

(...);bir araştırmanın temelinde yatan, bunun “bilimsel” dolayısıyla da güvenilir olduğunu garanti eden hiçbir yöntem ya da kural yoktur. Her proje, her teori ve her yöntem kendi kriterlerine ve ilgili konunun ölçütlerine göre değerlendirilmelidir. Uygunluğun değişmez bir ölçütü olan evrensel ve sabit bir yöntem düşüncesi, dış koşulları dikkate almadan her uzunluğu ölçebilen bir ölçüm aracı bulunduğu düşüncesi kadar gerçeğe aykırı bir şeydir.(...) Mantıksal ve felsefi açıdan ne kadar sağlam kanıtlara sahip olursa olsun, şu ya da bu durumda bozulmayan hiçbir kural yoktur (2000:160).

Feyerabend'a göre bilim, çoğu zaman bazı bilim adamlarının ve filozofların gerçekte koymaya çalıştıkları sınırları aşan, özgür ve sınırsız araştırma işlevi görür (2012:48). O, bir tek bilimsel yöntem kullanarak doğru bilgi edinmenin zorluğuyla ilgili, bilim adamı ve felsefecilerin tek örnek bilimsel metot olarak savundukları kaidelerin birçoğunun

aslında işe yaramaz olduğunu belirtir. Çünkü bağlı oldukları bu kaideler, üretmeleri gereken sonuçları üretememektedirler. Feyerabend, günün birinde ortaya çıkabilecek kapsayıcı bir kuralın olabileceğine de inanmamaktadır (2017a: 37). O halde filozof açısından bilim, sabit ve evrensel kurallar çerçevesinde yapılmaya uygun bir yaklaşım değildir. Diğer bir ifadeyle bilime yöntem dayatması yapılması, bilim insanlarının zihinlerini kısırlaştırma tehdidi taşımakta ve dolayısıyla insana ve evrene ilişkin bilgi edinme sürecinde tek bir yöntem uygulamasının verimli olmadığı görülmektedir.

Ancak diğer taraftan modern bilim anlayışına bakıldığında bilimin evrensel yasalarla ilerlemesi yani nesnel içerikler taşıması gerektiği yönünde bir anlayış; farklı kişi, kültür ve toplumlara göre farklılık göstermeyen kuramsallaşmış bir bilgi edinme teorisi hakimdir. Yani bilimsel bilgiye bilimsellik vasfını kazandıran özellik modern bilime göre, bilimsel yöntem kullanılmış ve bu yöntemin de evrensel standartlar dahilinde olmasıdır. Bu noktada Feyerabend, bilimsel bilgiyi nesnelleştirdiği iddia edilen bilimsel yöntemin güvenilir olmadığını düşünmektedir. Ona göre bilimsel yöntemin temelini oluşturan gözlemler, belirli teknik ve teorik verilerle insanların belirli kültürel ortamlarda yaptıkları faaliyetlere karşılık gelir. Bu konuda Feyerabend'a göre, araştırmacıya yardımcı olabilecek ve dış dünyanın gerçekliğini ortaya çıkarmaya katkıda bulunabilecek tek bir özel yöntem yoktur (1989:60). Ayrıca, araştırmacıları hedeflerine yönlendiren yalnızca belirli bir yöntem veya benzersiz standart olduğu inancı bir efsanedir (2020:208). 'Açıklık', 'kesinlik', 'nesnellik', 'gerçeklik' gibi terimlerle yoksullaşmaya yemin etmeyen herkes, nihayetinde her koşulda ve insan gelişiminin her aşamasında savunur. Yalnızca bir olması gereken ilkesi olduğunu fark edeceksiniz: “Ne olsa uyar” (2020: 47).

Buradan hareketle bu ilkenin çoğulculuk ilkesiyle birlikte Feyerabend'ın temel tezlerinden biri olduğu söylenebilir. Ona göre bilim adamlarının, fikirlerinin ampirik içeriğini artırmak ve onları daha net anlamak için diğer içgörülerini birleştirmeleri yani çok boyutlu bir metodoloji benimsemeleri gerekir. Bilim adamları deney yapmak yerine fikirlerini başkalarıyla karşılaştırmalı ve başarısız kabul ettiği görüşleri reddetmek yerine geliştirmelidir (2020: 49). Dolayısıyla bilim insanlarının kuram oluştururken önceden belirlenmiş epistemolojik kriterlere başvurmaları gerekmemektedir çünkü bilimsel olan ve olmayan üzerinde yapılan ayırım dahi sunudur. Zira kutsal kitaplarda bulunan sözler ile bilimsel kuramlar arasında niteliksel açıdan herhangi bir fark olmayacaktır. Feyerabend'

a göre: “Tarih rastlantılarla, konjonktürlerle ve tuhaf bir şekilde yan yana gelmiş olaylarla doludur ve bu bize insani değişimin karmaşıklığını ve herhangi bir insani eylem ya da kararın nihai sonuçlarının önceden kestirilemeyen bir karakterde olduklarını gösterir.” (2020:36). Bu nedenle, böylesine öngörülemeyen ve karmaşık bir ortamda, belirli bir metodolojiyle sınırlanmanın bir anlamı yoktur. Bunun yerine, duruma uygun görünen yöntemi kullanmalıdır. Metodolojiye gelince, bu durumda bilimin uygulanması için "her şey uyar" ilkesi uygun görünmektedir. Aynısı, bilimin değerlendirildiği kriterler için de geçerlidir. Çünkü bilimin tümü mevcut duruma uyan standartlara göre değerlendirilmelidir. Sıcaklığın cıvalı termometre, barometre veya elle ölçülebildiği gibi teori seçimi için gerekli kriterlerin de gerçek duruma göre bulunması veya geliştirilmesi gerekir (Feyerabend, 2000: 259).

Özetle, “Ne olsa uyar” ilkesi Feyerabend’ ın çoğulculuk ilkesiyle ilişkili olarak düşünülmelidir. Bunun yanında belki de bu ilkenin onun bilim felsefesine zemin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlerleyen kısımlarda da göreceğimiz gibi Feyerabend sabitlik ve mutlaklık fikrine bilimsel ve toplumsal bakımdan karşı çıkmaktadır. Bu açıdan ne olsa uyar ilkesinin de bu karşı çıkışı destekleyen bir ilke olduğunu söylenebilir.

2. 4. Kıyaslanamazlık / Ortakölçümsüzlük İlkesi

Feyerabend’in, felsefesinde kullandığı önemli bir diğer kavram “kıyaslanamazlık”tır. Bu ilke, farklı bakış açılarına sahip olan bilim insanlarının baktıkları olguya dair gördükleri şeyler hususunda uzlaşamayabilecekleri anlamına gelen bir ilkedir. Başka bir deyişle kıyaslanamazlık ilkesi, bir kuramı farklı bir kuramın perspektifinden eleştirmenin anlaşılabilir olduğu anlamına gelmektedir (Ökten, 1996:106). Feyerabend kıyaslanamazlık ilkesinin önemli olduğunu belirtirken, neden bu ilkeyi geliştirdiğiyle ilgili olarak *Özgür Bir Toplumda Bilim* eserinde, yeni bir dünyanın ortaya çıkması durumunda, bunun meydana getireceği durumları farklı açılardan anlayabilmeyi istediğini ifade eder (2017b:235). Bu ilkeyle ilişkisinde, aynı alanla ilgili de olsalar, teorilerin her zaman içerik veya gerçeğe yakınlıklarına bakılarak kıyaslanamayacaklarını göstermeye çalıştığını belirtir (2017b:24-25). Ayrıca Feyerabend, ölçülemezlik ilkesiyle insan, dünya ve evren hakkında hakikate ulaşma sürecinde bilgi edinmenin tek bir yolu olduğu yaklaşımının net

değil; çok yüzeysel bir fikir olduğunu ortaya koyabilmeyi mümkün kıldığını savunur (2017b:98).

Diğer taraftan Feyerabend, kıyaslanamazlık ilkesi hakkındaki fikirlerini çeşitli örnekler üzerinden ortaya koymuştur. Bu örneklerden ilki kozmolojiye ilişkindir. Ona göre Antik kozmolojide gerçekler, olaylar ve bunların pek çok parçası vardır. Bu nedenle kadim kozmoloji, insanların tam olarak anlaması için çok fazla şey, çok fazla olay, çok fazla koşul içerir. Kesin bilgi mevcut değildir, ancak eski kozmolojiyle ilgilenenler, bilgilerini insanların deneyimlerine, maceralarına ve görülen, duyulan ve okunan kaynaklara dayanarak genişletebilirler. Diğer taraftan modern kozmoloji çok fazla şey, durum ve gerçek bilgi arasında ayırım sağlayarak insanları, bilgi yığınınına güvenmemeleri gerektiği konusunda ikaz etmiştir. Modern kozmoloji tamamıyla duyuşsal algı üzerine kurulu bir gerçeklik anlayışı inşa etmiştir ve modern kozmologlara göre gerçek dünya basit ve uyumlu bir yapı olarak tasvir edilebilir. Bu noktada Feyerabend her iki kozmolojinin farklı ögeler barındırdığını belirterek, bunların birbirleriyle kıyaslanamayacaklarını belirtmiştir. Ona göre bu kozmolojiler farklı kuramlar çerçevesinde farklı dilsel kavramlarla oluşturulmuşlardır ve bu nedenle de farklılardır (2020:268-269). Feyerabend, kıyaslanamazlık ilkesiyle ilişkili olarak Pritchard'ın *Nuerler* kitabından alıntılar yaparak ilkeyi açıklama yoluna gitmiştir. Pritchard'a göre Nuerler, uzay-zaman algısı üzerine farklı bir algılayış tarzına sahiptir. Onlar için zaman; geçen, boşa harcanabilen, kurtarılabilen gerçek bir şeymiş gibi değerlendirilmez. Nuerler'de olaylar mantıksal sıra izler, ancak soyut bir sistemce kontrol altında tutulamaz. Saat veya farklı zaman ölçücü aletleri olmadığından, güneşin konumları veya günlük hareketleri arasındaki süreyi de ölçmezler (Pritchard, 1940:103). Buradan hareketle Feyerabend, Nuerler'in zaman algısına aşına olmayan araştırmacıların, onların zaman kavramını belirsiz ve anlaşılmaz bulacağını belirtir. Yine Feyerabend'a göre araştırmacılar kabilenin kavramlarını anlamlandırabilmek adına modern kavramlara başvuracaklardır. Böyle bir durumda, araştırmacıların Nuer kabilesini anlamaya çalışmak için kullanacakları modern kavramlar, Feyerabend'a göre kabile içinde anlam bulmuş olan zaman anlayışını yansıtmayacaktır (2020: 258).

Feyerabend, belirli çalışma alanlarındaki teorilerin, aynı konuyla ilgili olduğu söylene bile birbirleriyle karşılaştırılamayacağını belirtir. Ona göre kıyaslanamazlığın nedeni,

düşünce, eylem ve algı çerçevelerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Ökten, 1996: 106). Ona göre tüm insanların ortak olarak algılayıp düşünecekleri bir düzen nasıl yoksa aynı şekilde, ortak biçimde kabul edecekleri ortak teoriler de yoktur. Farklı teorileri eleştirmek ve değerlendirmek için ortak bir dil olmadığı için hangi teorilerin başarılı veya başarısız olacağını belirlemek imkansız görünmektedir. Bu nedenle alternatif teorilerin bilim dünyasında kendilerine yer bulmalarına ve rekabet etmelerine her zaman izin verilmelidir. Böyle bir çoklu teori ortamında, bir teori çürütüldü diye onu reddetmemek gerekir. Çünkü çürütülmüş teoriler bile rakip teorilere katkıda bulunabilir. Bu bağlamda her teori bir diğerinin eşdeğeridir ve her teorinin içeriğinden gerektiği ölçüde yararlanılmalıdır. Teorinin ikamesi ve doğruluk standardı olmadığından, tüm teorilerin birbiriyle rekabet etmesine izin verilmelidir. Bilimsel ilerleme gibi bir hedef konulursa bu ancak emsalsiz teorilerin bir arada bulunmasıyla mümkün olabilir (Doğan, 2012:21).

Buradan hareketle diyebiliriz ki kıyaslanamazlık ilkesinin doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de söz konusu olduğu görülmektedir. Çünkü hiçbir kültür ya da gelenek hiçbir düzeyde tam olarak birbirleriyle kıyaslanamazlardır. Her kültürün kendine has özellikleri vardır ve tek bir objektif bakış açısıyla ele alınamazlar (Ökten, 1996:106).

Bilim felsefesinde kıyaslanamazlık ilkesini önemli gören diğer bir düşünür de Thomas Kuhn' dur. O, bir bilim adamının paradigmasının kendi dünya görüşünü oluşturduğuna ve dünyadaki her şeyi paradigmasının sunduğu olanaklarla gördüğüne inanır. Ancak bilimsel bir devrimin sonucu olarak bir paradigma yerini diğerine bıraktığında, bilim adamlarının araştırmalarına devam etmesine ve dünyayı anlamlandırmasına olanak tanıyan kavramsal yapıları terk edilmelidir. İki farklı paradigma, aynı devrim sonrası temaya işaret etse de birbirlerinden o kadar farklılar ki paradigma değişimi öncesi ve sonrası bilim adamları ayrı dünyalarda yaşıyorlardır. Bu nedenle farklı paradigmaları benimsemiş bilim adamları arasındaki iletişim kopmuştur. Her bilim adamı dünyaya kendi paradigmasından bakar ve bu nedenle teorilerinin karşıtlarınınkinden üstün olduğunu kanıtlamaya çalışır (Cevizci, 2007: 153).

Yani iki farklı paradigmayı kıyaslamak imkansız gözükmektedir. Kuhn'un kıyaslanamazlık hakkındaki düşüncelerini desteklediğini söyleyen Feyerabend konu hakkında şöyle demiştir: *“Ortakölçümsüzlük tartışması ile Kuhn' un felsefesinin içtenlikle kabul ettiğim bir noktasına geliyorum. Ardışık paradigmaların ancak güçlkle*

değerlendirilebilecekleri ve hele de daha bilindik karşılaştırma standartları söz konusu olduğu sürece büsbütün karşılaştırılmaz olabileceklerini(başka bakımlardan kolayca karşılaştırılabilirler) söyleyen öne sürümü kastediyorum ” (2017b:273).

Kıyaslanamazlık ilkesi üzerine Kuhn’un fikirlerine benzer fikirleri olduğunu ifade eden Feyerabend, Kuhn’dan çok şey öğrendiğini; bilime, sanatlara mantıksal açıdan yaşamöykülerinin izinden giderek yaklaşmak gerektiğine onun vasıtasıyla inandığını belirtir (2011: 167). Ancak her ne kadar ortak noktaları paylaşılsalar da Feyerabend ilkenin ortaya çıkışı konusunda Kuhn’ dan farklı düşünür, o bu ilkeyi eskimiş olgusal tartışmaları düşünürken bulduğunu; Kuhn’un ise tarih incelemeleri esnasında bulduğunu belirtir. Aynı zamanda Kuhn ölçüştürülemezliği değişimin önemli bir kriteri olarak nitelendirirken Feyerabend ise, bir takım olgucu muamların söndürücüsü bir üfürükçü gibi görmektedir (2011: 167).

Netice itibariyle Feyerabend açısından tüm fikir ve gelenekleri kapsayıcı bir kuram yoktur. Hiçbir kuram bir diğeriyle her ne kadar benzerlikler taşısa dahi, kıyaslanamazdır. Aynı zamanda bu kıyaslanamazlık ilkesi yalnızca doğa bilimlerine de özgü değildir. Sosyal bilimler söz konusu olduğunda da yine kıyaslanamazlık ilkesinden söz edilebilir Feyerabend’a göre. Hiçbir gelenek, hiçbir kültür bir diğeriyle aynıdır değildir, dünyayı algılayış tarzları farklıdır. O halde ne bir kuram diğeriyle kuramlarla ne de bir gelenek bir başkasıyla kıyaslanabilir. Her birinin ele alınış tarzları her zaman için birbirinden farklı olmak durumundadır. Buradan hareketle Feyerabend’ ın çoğulculuk anlayışının yine bu ilkede de ortaya konulduğunu görmekteyiz.

2. 5. Tutarlılık Eleştirisi

Feyerabend Viyana Çevresi filozoflarının savundukları “tutarlılık koşulu” ve “anlam değişmezliği” olarak dile getirilen kavramların, “kısıtlayıcı” koşullar olduğunu ve bu sebeple de bilginin gelişmesini etkilediklerini düşünür (1996: 250). Bunun yanında Feyerabend, tutarlılık koşulunu bilgiye ulaşma sürecinde olgular dışında hiçbir açıklama biçimini kabul etmeyen dogmacı bir yaklaşım tarzı olarak tanımlamıştır. Ona göre tutarlılık koşulu hoşgörüsü düşük bir kuraldır zira bir kuram veya hipotezi olgularla uyuşmadığı için değil de diğeriyle kuramlarla uyuşmadığı için elemektedir. Bu tarz bir yaklaşımla da elediği kuramın henüz teste tabi tutulmayan kısımlarını bir gerçeklik ölçüsü

haline getirmektedir. Şu durumda tutarlılık şartının etkisi, aşkın tündengelim, özçözümlemesi, fenomenolojik-dilbilimsel çözümlemede kullanılan kadim geleneklerin etkisine fazlaca benzemektedir (2020: 5-56).

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere tutarlılık koşulunun, yeni bilgiler edinme faaliyetinde daha iyi olan kuramı değil, daha eski olan kuramı dogmatik bir biçimde savunduğu görülmektedir. Haliyle bu durumda tutarlılık koşulu söz konusu olduğunda herhangi bir olay veya olguya ilişkin bir durumun dile getirilmesi durumunda doğru bilgiyi veren teorinin değil; ancak daha eski teori kabul görmektedir (Feyerabend, 1996:259).

Diğer yandan, tutarlılık koşulu bilgi edinme sürecinde daha eski fakat sınanmamış kuramları geçerlilik kriteri haline getirmiştir. Bu durumda da kuramların geçerliliği sınanmış olmalarından ziyade daha baskın olup olmamalarına bağlanmıştır. Feyerabend alternatif kuramlara karşı yadsıyıcı bir tavrı olan tutarlılık koşulu ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

(...) bir tutarlılık şartı taraftarı şöyle diyebilir: Kabul edilen görüş tam bir deneysel desteğe sahip değildir. Aynı ölçüde yetersiz yeni kuramlar eklemek durumu iyileştirmeyecektir; kabul edilen kuramların yerine olası alternatiflerini koymaya çalışmanın da zaten fazla bir anlamı yoktur. Böylesi bir değişiklik kolay bir iş olmayacaktır. Yeni bir formalizmin öğrenilmesi ve bildik sorunların yeni yöntemlerle düşünülmesi gerekecektir. Ders kitapları yeniden yazılacak, üniversite müfredat programları yeniden düzenlenecek, deney sonuçları yeniden yorumlanacaktır. Ve tüm bu çabanın sonunda elimize ne geçecek? Deneysel açıdan yerine geçtiği kuramdan ne fazlası ne de eksisi olan başka bir kuram. Yani, diyecektir tutarlılık şartı taraftarı, tek gerçek gelişme yeni olguların eklenmesinden çıkacaktır (2020:56-57).

Yine Feyerabend'a göre tutarlılık koşulu yanlısı bilim insanı, yukarıda belirtilen türden kısır tartışmaları bertaraf etmek amacıyla olgulara yoğunlaşarak muhtemel alternatifleri işin dışında bırakmak için gerekçe sağlamış olur. Oysa Feyerabend'a göre birbirleriyle bağdaşmayan olgular ilerlemeye yol açtığı için karşıt olgular işin içine sokulmalıdır (2020:57). Feyerabend tutarlılık koşulunun alternatif kuramları yadsıyarak dogmatik bir tutuma sebebiyet verdiğini belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: *“Gerçekte ,uzun bir zaman boyunca süregelen tutarlılık koşulu bilgisel bir erdem olarak değil, artık yeni düşüncelerin üretilmediğinin ve kuramlaştırma etkinliğinin sona erdiğinin kaygı verici bir işareti olarak alınmalıdır”* (1996:2).

O halde tutarlılık koşulu, doğru bilginin edinimi esnasında kuramsal çeşitliliği sınırlandırmasının yanı sıra teolojik bir öge de içerir, bu öge de hemen hemen tüm deneyciliği kapsayan olgulara tapınmaktır (Feyerabend,2020:64).

Kısaca özetlemek gerekirse: Feyerabend'a göre tutarlılık koşulu, teorik monizmi savunduğu ve bilim adamlarının araştırma alanını daralttığı için doğru bilgiye ulaşma sürecinde bir engel olarak görülmektedir. Öte yandan, yeni bir teorinin zaten kabul edilmiş bir teoriyle uyuşması şeklindeki tutarlılık koşulunun, daha doğru olan teoriden ziyade eski teoriyi kayırdığı için rasyonellikle bağdaşmadığını savunur (Ökten, 1996: 103)

2. 6. Rölativizm

Feyerabend söz konusu olduğunda öne çıkan bir diğer önemli kavram rölativizmdir. Bu konu hakkındaki görüşlerini Feyerabend daha çok *Akla Veda* isimli eserinde ortaya koymaktadır. Ona göre rölativizm, herhangi biri için geçerli olan bir açıklamanın bir başkası için geçerli olmaması, bir kültür açısından doğru olan bir şeyin bir başka kültür açısından doğru olmaması durumudur (2012: 103). Bu bakımdan Feyrabend'a göre örf, adet, inanç ve kozmolojiler sadece kutsal ve adaletli değil, kimi toplumlar için yararlı ve geçerli, kimileri için yararsız, hatta tehlikeli, geçersiz ve yanlıştır (2012: 16). Ayrıca Feyerabend için görelilik kuramı, kültürel çeşitlilik olgusu içinde anlamlı bir yer bulma girişimi olarak görülebilir (2012: 30).

Anlaşılabacağı üzere rölativizm, evrensel olarak geçerli mutlak doğrular bulunduğu fikrini reddeder. Ona göre doğrular kişiden kişiye, toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişkenlik göstermektedir. Buna göre Feyerabend' ın kuramsal çoğulculuk düşüncesini aklımıza getirdiğimizde rölativizmin bu çeşitliliği arttırmadaki rolünün büyük önemi ortaya çıkmaktadır. Feyerabend' a göre rölativizm; bireyleri, toplulukları ve kültürleri, doğruyu bulduklarını sananların eylemlerinden koruma amacı gütmektedir (2011:49). Feyerabend açısından görüş çeşitliliği, bilgi edinme sürecinde insanlara fikir özgürlüğü sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Feyerabend tüm zamanları kapsayacak şekilde mutlak bir doğrunun veya dünya görüşünün mümkün olmadığını da dile getirmiştir. Bu düşüncesiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “(...)kadim düşünceler ve günümüzün “ilkel” kozmolojileri bizim alışkın olduğumuz şeylerden farklı olabilir, fakat hepsinde de maddi

ve manevi bir esenlik yaratma kapasitesi vardır. Mükemmel olmayabilirler -hiçbir dünya görüşü mükemmel değildir- ama bizim hayat tarzlarımızla kıyaslandığında kusurlarını çoğu kez bizde olmayan birtakım üstünlüklerle telafi ettiklerini görürüz” (2012: 94).

Feyerabend kendisinin göreceliğin aşırı bir tarzının geçerli olduğunu destekleyici biçimde bir amacının olmadığını ifade eder. Bunun yanında farklı ruh hallerinin, farklı bireylerin özerk oldukları düşüncesini de haklılandırma gibi bir girişimi olmadığını da ekler. Onun görecelik anlayışı çoğulculuğun tekçilik ideolojisinden türediğini öne süren bir tezin, var olan itirazları bertaraf eden bir saptamadır ve herhangi bir olumsuzluk ihtiva etmemektedir (2012:199). Bu durumda rölativizm diğer fikirlere hoşgörüyü içinde barındıran bir düşünme biçimidir. Bunun yanında rölativizmin, mutlak doğruları bulmak hususunda baskıcı düşünme yapılarını da dengelediği öne sürülebilir. O halde rölativizm bilgi edinme sürecinde her bir birey, toplum ve kültürün fikirlerini ortaya koymasını teşvik edici bir ilkedir diyebiliriz. Feyerabend, rölativizm konusundaki fikirlerini ortaya koyarken algılama farklılıklarını da işin içine katmıştır. *Vakit Öldürmek*'te insanları, farklı meslek ve farklı bakış açılarına sahip olan, tıpkı her yanı kapalı bir binanın dar pencerelerinden dünyaya bakan gözlemciler olarak betimlemektedir. Bu insanların bazıları kızılağaçları ve gökyüzünü tasvir ederken bazılarıyla anlatılması mümkün olmayan sonsuz bir mavi ovayı, bir başkası ise ihtişamlı yüksek bir binayı anlatı konusu yapmaktadır. Yani gerçek hayatta her kişinin algıladığı farklıdır (1997: 55). Aynı çalışmada bilim adamlarının ve yabancı insanların bir kavanoza bakışını algısal farklılıklara örnek olarak yorumlamıştır. Bilim adamına göre kavanoz verili bir biçimdir, ancak yabancı için ritüel işleviyle tanımlanan büyü bir anlamı vardır (1997: 140). Feyerabend açısından insanlar, toplumlar ve kültürler için pek çok farklı düşünme ve yaşam söz konusudur. Çünkü herkes aynı dünyada yaşamaz (1997: 162). Feyerabend rölativizm hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken toplumların içinde buldukları kültürlerin önemi üzerinde durur. Bu hususta Antik Yunan tarihçisi Herodot'tan yaptığı alıntı şu şekildedir:

Darius, Pers kralı olduğu dönemde, saraya yolu düşmüş Yunanlıları huzuruna çağırılmış ve onlara ne karşılığında babalarının cesedini yiyebileceklerini sormuş. Onlar da, dünyanın tüm parasını önümüze yığsalar olmaz, demişler. Daha sonra, Yunanlıların yanında, bir tercüman vasıtasıyla konuşulanları onların da anlamasını sağlayarak, bu kez tam da kendi ana-babaların cesetlerini yiyen Callatiae Kabilesi

üyesi Yerlilere ne karşılığında ana-babalarının cesetlerini yakabileceklerini sormuş. Yerliler korku dolu bir çığlık atmışlar ve ondan böyle korkunç bir şeyi ağzına bile almamasını istemişler. İnsan burada geleneğin neler yapabileceğini ve Pindaros'un ona "her şeyin kralı" derken, bence, ne kadar haklı olduğunu anlıyor (2012: 55).

Buradan hareketle Feyerabend insan ve toplumların geleneklerinin, onlar üzerinde fazlasıyla etkili bir faktör olduğunu düşünmektedir diyebiliriz. Her bir gelenek değerlidir çünkü insan yaşamının dinamiklerini oluşturur ve bunu yaparken de farklı bakış açılarını içinde barındırır. Aynı zamanda geleneklerin toplumdaki topluma değişiyor oluşu onları saçma veya anlamsız da yapmaz (2012: 193). Diğer bir deyişle tüm bilgi edinme versiyonları aynı doğruluk değerini taşımaktadır. Birini diğerine tercih etmek için herhangi bir nesnel ölçüt yoktur (Demir, 2018: 146). Feyerabend, geleneğin her şeyin kralı olduğunu ancak farklı insanların farklı krallara itaat ettiğini dile getirmektedir (2012: 55).

Rölativizm ve bilim ilişkisine gelindiğinde Feyerabend açısından bilim de diğer gelenekler arasında tikel bir gelenektir. Bilimsel başarılar, bazı gelenekler tarafından takdire şayan, bazıları tarafından iğrenç ve hatta başkaları tarafından dikkate alınmaya bile layık görülmebilir (2017: 47). Bu bağlamda mutlak hakikat iddialarıyla doğan bilim görecilik olasılığını saf dışı bırakma tehdidi taşımaktadır. Ancak Feyerabend'a göre farklı bakış açıları bilim insanına yeni ufuklar açacağından dolayı faydalı bir yaklaşım olmaktadır. O halde bilim dışındaki faaliyetlerin yanlış oldukları düşünülmemelidir. Çünkü böylesi bir düşünce dogmatizme yol açmaktadır. Buradan hareketle Feyerabend bilim vasıtasıyla uygarlaştırıldığı düşünülen toplumlarla ilgili şu ifadeleri kullanır: *"Entelektüel ve endüstriyel ilerlemenin yalnızca birkaç savunucusu, dünyayı dolduran çok çeşitli görüş ve kültürleri evrenselleştirici eğilimleri için bir sorun olarak gördü ve hemen hemen hiçbir politikacı, sömürgeci veya geliştirici, zorla elde edebileceği şeyleri tartışmaya hazır değildi. Dolayısıyla "uygar" toplumların artan tekdüzeliği, göreciliğin başarısız olduğunu göstermez; sadece gücün tüm ayrımları ortadan kaldırdığını gösterir."* (1987: 20).

Feyerabend açısından rölativizm tek tipleşmeye karşı güçlü bir silahtır. Onun bilgi ediniminde çoğulcu bir yaklaşım benimsediğini akla getirdiğimizde bu silahı seçmesi oldukça makul görünmektedir. Feyerabend yirminci yüzyıl Batı dünyasının rölativizme

karşı olumsuz bir tavır takındığını, içinde buldukları toplumun yasalarına saygı duymaları için herhangi bir neden olmadığını ve bu nedenle sözlerinde durmaları; anlaşmalara sadık olmaları; başkalarının yaşamlarına saygı duymaları gibi bir durumun söz konusu olmadığını belirtir. Bu durum onları uygar yaşamın önünde bir tehdit unsuru yapmaktadır (2017a:113). Feyerabend'in bu sözlerinden, Batı dünyasında takınılan bu tavrın, rölativizmle ilişkisinde olası itibar ve güç kaybının önüne geçmek üzere biçimlendiği düşünülebilir. Feyerabend'a göre her birey her toplum, içinde bulunduğu kültürün dinamiklerine göre yaşamaktadır. Bu durumda her bireyin kendi gerçekliğinin var olmasının, insanlar arasında bir kaos yaratıp yaratmayacağı sorusu gündeme getirilebilir. Ancak bu sorunun cevabı kaos ortamı oluşacağı yönünde değildir. Çünkü insanlar paradigmatik farklılıklarına rağmen müşterek bir anlaşma zemini yaratabilirler. Anlaşma zemininin ortak olması, onların aynı yaşam tarzlarını paylaşmalarını gerektirmez (Ökten, 1996: 17).

Sonuç itibariyle insanlar tanımadıkları geleneklerle karşılaştıklarında farklı farklı tepkiler verebilirler. Karşılaştıkları gelenekleri sevebilirler de nefret de edebilirler. Rölativizm tam olarak böylesi bir süreçte meydana gelen bir düşünme biçimidir. Feyerabend' a göre gelenekler iyi-kötü olmaktan ziyade yalnızca vardır. O halde bir geleneği diğer bir geleneğin üstünde tutmak, yadırgamak veya ötekileştirmek doğru bir tutum değildir. Ayrıca bilgi edinimi açısından da ne kadar çok düşünsel çeşitlilik varsa o kadar çeşit bilgi ortaya çıkabileceği için, çoğulculuk fikrinin faydalı olduğu düşünülebilir.

2. 7. Rasyonalizm

Rasyonalizm, hayatın her alanında aklı öne çıkararak, aklı temele alan yaklaşım biçiminin adıdır (Cevizci,2015:21). Feyerabend'a göre rasyonalizmin tam bir tanımı yapılamaz ve aklın, tesadüfen bu adı taşıyan taraftarlarının dikte ettiği ilkelerden başka bize sunacak hiçbir değeri yoktur (2012:22).

Feyerabend Yönteme Karşı adlı eserinin Türkçe basım için yazdığı girişinde, “Birinci Dünya Bilimi” ve “Üçüncü Dünya Bilimi” ifadelerini kullanır. Birinci Dünya Bilimi, yeniçağ Avrupası'ndaki bilimsel devrim sonucunda doğan ve yirminci yüzyıl itibariyle de üniversitelerde, teknoloji kurumlarında uygulanan bilimdir. Bu bilime çoğu zaman, bilimin diğer tüm gelenekleri aşarak sistematik ve açıkça tanımlanabilir bir şekilde

üretildiğini savunan rasyonalizm adı verilen bir ideoloji eşlik eder. Feyerabend, bilgi edinme sürecindeki rasyonalitenin bilgi edinme yöntemlerini geçersiz kıldığını bilim karşıtı olduğunu vurgular (2020: 7-8). Ona göre bilim birçok biçimde gelişir ve her biçimin güçlü ve zayıf yönleri vardır. Aynı zamanda her kültürün önemli gördüğü alanlarda başarılı olan formatlarının kullanabileceğini belirtmektedir (2020: 10)

Bu açıdan Feyerabend, dünya üzerinde birçok yerel toplumun kıtlık, iklim sorunları ve doğal afetlerle etkin bir şekilde mücadele tarzları geliştirdiklerini belirtmiştir. Birinci Dünya Bilimi, yerel toplumların tüm bilgi edinme teşebbüslerini bilimsel araştırma metotlarıncı denetlenemeyen, nesnellikten yoksun ve güvenilmez olarak görmektedir. Ancak Feyerabend'a göre asıl sebep Birinci Dünya Bilimi'ni uygulayan toplumların daha büyük askeri güç ve daha gelişmiş silahlara sahip olmasıdır. Başka bir ifadeyle Birinci Dünya Bilimi'nin günümüzde üstünlük sahibi olmasının gerekçesi, insanın dünyayı daha iyi anlaması, yaşamasını sağladığı için değil; kitlesel ölümlere ve yıkımlara neden olabilecek tahrip gücü yüksek silahlar üretmesidir (2020: 8-9). Bu nedenle Birinci Dünya Bilimi' nin dünyanın her tarafında yetkin bir düşünce olarak kabul edilmesinde, bugüne değin en etkili ölüm araçlarını üretmiş olması önemli bir etkidir (Feyerabend, 2017a:13). Dolayısıyla denebilir ki Birinci Dünya Bilimi, yapıcı etkilerinden ziyade yıkıcı etkileriyle ön plana çıkmaktadır. Mitoloji, destan gibi bilgi edinme türleri, dünya ve evrene ilişkin bilgi üretme ve üretim sürecinde duygularla olguları birbirinden ayırmaksızın bir bütünlüklü yapı içerisinde ele alınmalıdır. Bu tarz bir yaklaşım da Feyerabend'a göre insanlar, toplumlar ve devletler için faydalı olmaktadır. Öte yandan, bilim merkezli akılcılığın ortaya çıkmasıyla birlikte, duyguların ve gerçeklerin bir arada var olduğu canlı bilgi edinme süreci yerini daha soyut tasarımlara bırakmıştır (2011: 123). Bu durumda da bilgi ediniminde farklı perspektiflerden uzaklaşarak, sadece birinci dünya biliminin olgu merkezli akılcılık anlayışı hakim görüş haline gelmiştir. Diğer bir deyişle birinci dünya bilimi ya da modern dünya görüşü, dünyaya ilişkin bilgi ediniminde diğerlerinden daha üstte objektif bir bakış açısı yakaladığını öne sürerek akılcılığa büyük bir ayrıcalık tanımaktadır (Gimbel, 2017: 325). Dolayısıyla bilgi edinimi esnasında bütünlüklü bir tavrın sergilendiği hümanist akılcılıktan, sadece olgular üzerinden hareket eden katı akılcılığa doğru bir geçişin yaşandığı görülmektedir. Katı rasyonalist yaklaşımların zaman zaman askıya alınması gerektiğini söyleyen Feyerabend, bu durumun tersi yaşandığında akılcı olma arzusu sebebiyle ilerleme imkanının ortadan

kalkacağını ifade eder (2020:167). Katı rasyonalizm ile karşılaşan insanların ne yapmaları gerektiğiyle ilgili olarak, alışılmışın dışında görüş, yöntem ve yaşam biçimlerini ileri sürmek isteyen veya canlandırmak isteyenlerin bu noktada tereddüt etmelerine gerek yoktur. Zira katı akılcılık şimdiye kadar önüne çıkan engelleri kaldıramamış, bilimsel akıl bile alternatifleri çoğaltmak zorunda kalmıştır (Feyerabend: 2017b: 201). Katı rasyonalizmin bilimi sekteye uğrattığını düşünen Feyerabend, akılsal söylemin bir konuya açıklık getirmenin veya bir konu meydana getirmenin yollarından yalnızca biri olduğunda ısrar eder (2017:253). Görüldüğü gibi Feyerabend' a göre doğru bilginin ediniminde tekçi bir açıklama biçiminin kullanılması, insan bilgisinin ilerlemesini sınırlamaktadır. O kendisinin akılcı olduğunu iddia edenlere ilişkin şu ifadeleri kullanır:

Bana, 'akılcı' diyerek, hakaret etmenize bir şey diyemem -sanırım ben çok özel bir akılcılığı temsil ediyorum-, ama kibirlenmeniz için hiçbir neden göremiyorum, çünkü sizin akılcılığınızla 'benim akılcılığım' arasında dünya kadar fark var. Siz her türlü koşul altında varlığını sürdüren kurallar -yani mantık kuralları ve birkaç yöntembilimsel hüner- olduğuna inanıyorsunuz, oysa ben kendi normlarımızı kendimizin belirlemesi ve bütün koşullar altında muhafaza edilmesi gereken kuralların varlığının reddedilmesi gerektiğini savunuyorum. Ben her şeyi ayrıntılarına kadar kullanmaya ve olası bütün gerekçeleri incelemeye hazırım (2000:126).

Feyerabend rasyonalizm karşıtlığıyla, muhalif çağdaşları tarafından rasyonalizmi ortadan kaldırmakla suçlanmasına karşın, amacının bu olmadığını belirtmiştir. O, daha çok "akılcıları" çürütmek istemenin aksine, zihnin yalnızca günlük yaşamın sorunlarını çözmek için yararlı olduğunu göstermek istemiştir. *Vakit Öldürmek* adlı kitabında akıl ile ilişkili olarak kendisinin akılı asla küçümsemediğini, karşı çıktığı şeyin aklın tabulaştırılmış ve zorba versiyonları olduğunu dile getirir. Rasyonellik eleştirisiyle, daha iyi bir bilim anlayışı, daha iyi sosyal düzenlemeler, insanlar arasında daha iyi ilişkiler ve daha iyi tiyatro ve film prodüksiyonları elde etmeyi umduğunu söylemektedir (1997: 134-135).

Diyebiliriz ki Feyerabend ne bilim düşmanı ne de akıl karşıtıdır. Onun karşı çıktığı şey bilim ve akıl söz konusu olduğunda insanlar üzerinde tahakküm kurucu bir anlayıştır. Ona göre bilim, diğer gelenekler arasında yalnızca bir gelenektir. Aynı zamanda akıl da bilgi edinme sürecinde kullanılacak perspektiflerden yalnızca bir tanesidir. Feyerabend

“Akla Veda“ derken, akıldan tümüyle vazgeçmekten söz etmez; o aklın tekçi bir biçimde mutlak belirleyici güç olmasına karşıdır. Yani akılsal yöntemin insanlar üzerinde baskılayıcı bir araca veya ideolojiye dönüşmesine, diğer düşünme biçimlerini saf dışı bırakıp anlamsızlaştırmasına karşıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAUL FEYERABEND'IN BİLİME YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Feyerabend *Özgür Bir Toplumda Bilim* eserinde bilime dair yapılan her tartışmada ortaya çıkan iki soru olduğundan söz eder. Bunlardan ilki “Bilim nedir?” sorusudur. Bu soru bilimin nasıl ilerlediğini, sonuçlarının neler olduğunu, standartlarının, usullerinin öteki alanların standart ve sonuçlarından ne açıdan farklı olduklarına yönelik cevaplar ararken ikinci soru ise: “*Bilimi bu kadar yüce yapan nedir?*” sorusudur. *Bu soru da bilimi öteki bilme biçimlerine göre daha tercih edilir yapan ve bunun neticesinde farklı standartlar kullanmasını ve farklı sonuçlar elde etmesini sağlayan nedir?*” (2017: 103) sorularının cevabını aramaktadır.

3. 1. Bilim Nedir?

Feyerabend bilimin ne olduğuna ilişkin fikirlerini farklı eserlerinde pek çok kez dile getirmiştir. Ona göre günümüz bilimleri, işletme ilkelerine göre yürütülen ticari girişimler (1989:21); “*en yeni, en saldırgan, en dogmatik dinsel kurum*” (2005:129-134); “*modern bir din*” (2000:24); “*şeylerin doğasına yönelik bir araştırma etkinliği*” (1996:33); “*insanoğlunun bilgiye ulaşmak için geliştirdiği ama aynı zamanda en iyisi olmayan pek çok düşünme biçiminden biridir*” (2005:129). Feyerabend, bilimin anlaşılmasına, değerlendirilmesine, karşılaştırılmasına ve hatta diğer bilgi biçimleriyle reddedilmesine olanak sağlayan bilimsel bir yorum vermek ister (Chalmers, 2021: 233)

Feyerabend’a göre bilgi ve bilimin tek ve yalın bir tanımının yapılabileceği düşüncesi bir kuruntudan ibarettir (2011: 27). Bilimi tanımlamaktaki güçlüğüle ilgili olarak İnam şu ifadeleri kullanır:

Bilim; mantıksal, felsefi, tarihsel, psikolojik, sosyolojik boyutları olan bir araştırma çabasıdır. Araştırma kavramı, araştırmacının da içinde bulunduğu, doğayı, doğadaki insanın davranış, duygusal yaşam ve düşüncelerini belli ilkeler aracılığıyla, anlama, yorumlama, açıklama, düzenliliklerini bulup geleceği kestirme uğraşlarını içeriyor. Bu araştırma sonucu elde edilen bilgileri doğadan yararlanma, hastalıklar ve toplumsal yaşamadaki sorunların çözümü için kullanma çalışmalarını da araştırma çabasına katıyorum. Bu anlamda bilimi, mantık ve matematikten, tıp, mühendislik ziraata kadar çok geniş bir yelpazede düşünüyorum (1986:43).

Bilimin ne olduğu, nasıl bir yol izlediği, ne tür standartları olduğu konusunda Feyerabend, bu kadar farklı düşünce biçimleri, okullar, tarihsel dönemler ve bilim varken, bilime dair kapsayıcı ilkeler oluşturmanın hem yöntem hem de fenomen olarak çok zor olduğunu belirtir. Halbuki bilim bir dildir. Ona göre bu kelimenin karşılığı olan birçok varlık vardır (2020: 321-322).

Feyerabend, modern toplumda bilime çok yüksek bir öncelik verildiğine inanır. Bilimi, modern insan üzerinde, Hıristiyanlığın daha önceki toplumlar üzerinde sahip olduğu egemenliğin aynısına sahip olan bir ideolojiye benzetir. Hıristiyanlık, çeşitli kurumsallaşmış baskı türleri aracılığıyla toplum üzerindeki hakimiyetini sürdürmüştür. Feyerabend'a göre bilimin modern insan karşısındaki yüksek statüsü de aynı şekilde korunmaktadır (Chalmers, 2021: 233). Bu doğrultudan bakıldığında Feyerabend açısından yirminci yüzyıl dünyasında bilim bazı çevreler tarafından kutsanmış görünmektedir. Bilime yönelik düşüncelerini *Özgür Bir Toplumda Bilim* adlı eserinde de ortaya koymaya devam eden Feyerabend'a göre bazı bilim insanı ve filozoflar, bilimi zamanının kilisesinin Hıristiyanlığı savunduğu gibi savunmaktadırlar. Feyerabend burada da özgür bir toplumun kendine has garip inançları, doktrinleri ve kurumları olsa da bilimin önceliğinin kendi doğasından kaynaklandığı varsayımının bilimin ötesine geçtiğini ve tüm insanların iman nesnesi haline geldiğini ifade eder. Ancak bilim artık özel bir kurum değildir. Nasıl kilise bir zamanlar sosyal dokunun bir parçasıysa, bilim de şimdi demokratik dokunun bir parçası. Bugün kilise ve devlet ayrıdır ama Feyerabend'a göre devlet ve bilim iç içedir (2017a: 104). Yani denebilir ki bir zamanlar insanlar nasıl sorgusuzca kabul ettikleri dogmaları dini kurumlar aracılığıyla elde ettilerse şimdi de aynı konumu bilime atfetmektedirler. Ancak Feyerabend için bilim kutsal değildir. Sadece orada olmak ve sonuç almak, onu mükemmellik standardı yapmak için yeterli değildir (2000: 290). Onun açısından bilim ne eşsiz bir gelenek ne de var olan çeşitli düşünme biçimleri arasında en iyi konumdadır. Bilim yalnızca varlığına, yararlarına ve zararlarına alışkın olanlar için yalnızca bir kusursuzluk işaretidir (Feyerabend, 2000: 321). Başka bir deyişle bilim, bilimin ideolojik olması gerektiğine karar verenler veya onu, bilgi biçimini sorgulamadan, yapısını veya sınırlarını sorgulamadan benzersiz bir düşünce biçimi olarak kabul edenler için en sağlam olanıdır (Feyerabend, 2005: 129). Feyerabend' a göre bilimin, diğer bilgi üretme türlerinden sıyrılarak gerçek bilgiyi ürettiğine dair bir emare

mevcut değildir. Bilimin egemenliği, sahip olduğu kıyaslamalı üstünlüğünden değil; bilgisel zeminin onun lehine düzenlenmiş olmasındandır (2017b: 141).

Bunun yanında Feyerabend bilgi edinimi söz konusu olduğunda kendini tek hakim bilgi araştırmacısı konumunda gören dogmatik bilim geleneğine karşıdır. Ona göre araştırarak anlamaya çalıştığımız evren, sonsuz çeşitlilikte olgulardan, olay ve durumlardan oluşur. Bu nedendir ki keşfetmeye çalıştığımız dünyayı büyük oranda bilmediğimizden, kendimizi sınırlamak yerine seçeneklerimizi çoğaltmalıyız (Kabadayı, 2011: 129). Çünkü Feyerabend a göre dünyaya ilişkin tutarlı tek bir bilgi yoktur, ancak dünyayı anlamaya yönelik kaynakların sunulmasının farklı yollarıyla elde edilen ve toplanan pek çok bilgi vardır (1987:18). Bu açıdan bakıldığında denebilir ki bilim dışında yer alan alternatif bilgi edinme türleri ve bilgilerin kendisi göz ardı edilmemelidir. Feyerabend bilimin dünyayı açıklamaya çalışan pek çok bilgi türünden birisi olduğunu ancak en iyisi olmadığını dile getirmektedir (2007: 112). İnsanlar bilime danışmak, bilimsel teklifleri kabul etmek ve kullanmak isteyebilir ama bu asla diğer alternatifleri göz ardı ettikleri manasına gelmemelidir (Feyerabend, 2012: 39). Diğer taraftan bilimin kusursuzluğu ancak, alternatifleriyle sayısız kez kıyaslandıktan sonra ileri sürülebilir (Feyerabend, 2017b: 143).

Kısaca ifade etmek gerekirse Feyerabend'in bilimsel bilgiye yönelik değerlendirmelerinin, hem insanların kendi kültür, inanç ve tercihlerini diledikleri gibi yaşamalarına olanak tanıyacak hem de bilimin insanlar üzerinde bir erk olarak görünmesini engelleyici görüşler olduğu söylenebilir.

3. 2. Bilimi Bu Kadar Yüce Yapan Nedir?

Feyerabend *Özgür Bir Toplumda Bilim*'de sorulması gereken ikinci sorunun "*Bilimi bu kadar yüce yapan nedir?*" sorusu olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu soru çok fazla sorulmayan ve üzerinde tartışılmayan bir sorudur; çünkü hemen herkes bilimin zaten kusursuz olduğunu varsaymaktadır (2017b: 103-104). Ancak Feyerabend'a göre bilgi edinmenin tek yolu bilim değildir, alternatifler vardır ve bu alternatifler bilimin yapamadıklarını başarmaktadır. Bilim bir bilgi deposudur ama aynı zamanda mitlerin, hikâyelerin, trajedilerin, destanların ve bilimsel olmayan geleneklerin de yaratıcısıdır (Güzel, 1994: 113).

Feyerabend, bilimin her zaman otoriteye ve batıl inançlara karşı savaşta ön saflarda yer aldığını kabul eder. Çünkü bilim sayesinde insanlar ideolojik düşüncenin boyunduruğundan ve katı dini inançların baskısından kurtulmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında Feyerabend, düşünce tarihi içerisindeki pek çok filozof için bilimin özgürleştirici bir konumu olduğunu kabul etmiştir. Örneğin, Rus devrimci Kropotkin bilim dışındaki tüm geleneksel kurum ve inançları yok etmek istemiş ama bilime dokunmamıştır. Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss, Batı düşüncesinin daha önce düşünüldüğü gibi insan gelişiminin zirvesi olmadığına dikkat çekmiş, ancak bilimi bu eleştirinin dışında tutmuştur. Karl Marx, bilimin bilişsel ve sosyal özgürlük için çabalayan işçilere yardımcı olacağından asla çekinmemiştir (Feyerabend, 1987: 44). Bu düşünürler için bilim, kültür, dünya görüşü ve önyargılardan bağımsız, dünyayı anlamak ve yönetmek için pozitif bilgiler toplayan, dolayısıyla demokratik tartışma gerektirmeyen tarafsız bir kurumdur (Feyerabend, 1989: 60).

Bu noktada Feyerabend adı geçenlerin hepsinin de yanılıyor olup olmadığını sorgular. Filozofun bu soruya yanıtı hem evet hem de hayır biçiminde olmuştur. Bu insanlar tercihlerinde yanılmıyorlardı çünkü insanın kendisine geçmişten kalan inançları sorgulamasını sağlayan bir düşünsel yapı aydınlanmaya yardımcı olmaktadır; yanılıyorlardı çünkü bilim ya da başka bir düşünsel yapının doğasında, onu kurtarıcı tayin eden bir şey bulunmamaktadır (Güzel, 1996: 24).

Diğer taraftan Feyerabend, bilimin birbiriyle rekabet eden birçok bilgi türünden birisi olduğunu, devletin bilime henüz taraf olmadığı 17. , 18. ve hatta 19. yüzyıllarda düşünürlerin bilime karşı olumlu tavırlarının anlaşılır olduğunu da kabul eder. Feyerabend'a göre bilim, o dönemde hakikati veya doğru yolu bulduğu için değil, diğer ideolojilerin etkisini sınırladığı ve bireye düşünme fırsatı verdiği için kurtarıcı bir güç haline gelmiştir. Ona göre, bilimin doğasında ya da başka herhangi bir entelektüel yapıda onu özünde kurtaracak hiçbir şey yoktur. Zihinsel yapılar, kendilerine yöneltilen alternatif güçler parçalandığında doktrinlere dönüşebilir (2017b: 107).

Buradan yola çıkarak bilimin geçmiş zamanlarda savaşmak durumunda kaldığı entelektüel yapılar kadar baskıcı, otoriter ve hoşgörüsüz olduğunu savunan Feyerabend, yirminci yüzyıl insanının halihazırdaki bilimsel açıklamaları kabul etmediği için

canından olmasa da izafi olarak hoşgörölü medeniyetimiz tarafından dışlanma cezasına çarptırıldığını söylemektedir (Güzel, 1997:146). Bu durumda denebilir ki Feyerabend'ın bakış açısından bilim, adeta bir zamanlar savaştığı baskıcı düşüncelerin yerini alarak, insanlar üzerinde bir tahakküm mekanizması haline gelmiştir.

Feyerabend, her kültür, toplum ve milletin kendi gerekli ihtiyaçlarına, dünya görüşlerine ve yaşam koşullarına göre farklı bilimler inşa edebileceğini savunur. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde Kaliforniya'nın çöl bölgesinde yaşayan yerli bir halk olan Coahuila halkı, yerel kaynakları verimli kullanarak yaşayabiliyordu. Görünüşte fakir olan bu bölgenin sakinleri, en az 60 yenilebilir bitki ve 28 narkotik, uyarıcı ve uyuşturucu olarak nitelendirilen otu tanımlayabilen bir bilim geliştirmişlerdir (Strauss, 2020:30).

Buradan hareketle Feyerabend Birinci Dünya Bilimi'nin durmaksızın gelişmesini dizginlemenin yolu olarak farklı bilgi kaynaklarının kullanımını teşvik etmeyi önermektedir. Bu da ancak Birinci Dünya Bilimi nin siyasi, ekonomik ve kültürel alanda yayılımının sınırlandırılmasıyla mümkün görünmektedir (2017b:10-11).

Feyerabend'in bilimi üstün kılan şeyin ne olduğu sorusuna verdiği bir diğer cevap da bilimin kendi dönemindeki popülaritesidir. Popülarlığı bilimsel çıktılara karşı aşinalık ve bu çıktıların önemli olduğuna duyulan yoğun inanç olarak tanımlayan (2020: 332) Feyerabend, bilimsel başarıların, insanların onları önemli görmeye ve de bilim dışındaki tüm bulguları küçümsemeye alıştırdığını bu yüzden de bilimin din haline geldiğini belirtmektedir. Bu dinde gerçekleşmekte olan her şeyin bir vahiymişçesine algılandığını, bu vahye uymayan görüşlerinse ateistlik olarak görüldüğünü ekler. Ancak teologlar aykırı mezhepler ve dini reddeden inanışlara karşı dikkatli olurlarken, bilim insanları bilim karşıtı görüşler hususunda belirsizlik içerisindedirler. Bilim büyüktür ve bilimsel keşif en önemli olay gibi görünmektedir, çünkü Feyerabend'a göre onun üstünlüğünü sorgulayacak güç yoktur (2000: 68-69)

Buna ek olarak bilimin kamusal alanda büyük bir itibar gördüğünü ifade eden Feyerabend'a göre kamuoyu, gazetelerin eğitim sayfalarında okunan çeşitli sonuçların bilim denilen tek bir kaynaktan geldiğini ve tek tip bir yöntemle üretildiğini varsaymaktadır (2017a: 332). Buradan yola çıkarak denebilir ki Feyerabend'a göre bilimin bugünkü önemi de sözde popülarlığından ileri gelmektedir. Feyerabend'ın, bilimi

yüceliği sorgulamasına verdiği başka bir yanıt da insanların bilim hakkında hatalı koşullandırılmış olmalarıdır. *Anarşizm Üzerine Tezler* adlı yapıtında konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Tartışmamızda söz konusu olan, neyi ciddiye alıp almadığım değil. Sorun şudur: Ay'a yapılan uçuşların etkili olması, bize önemliymiş gibi aşılınmış olmalarından mı, yoksa bunların gerçekten de doğaları gereği önemli olmalarından mı kaynaklanmaktadır? Sorun gerçekten de bu. Evet, sorun bu.(...) Anlamıyor musunuz? Herhangi bir şey son derece etkileyiciymiş gibi ortaya çıkarsa, herkes bundan etkilenecektir*” (2000: 72). Vuku bulan hemen her olayın kamusal alanda önemli bir olaymış gibi algılanmasının, durumu suni bir şekilde önemli hale getirdiğini dile getiren Feyerabend, atılan bilimsel adımların herkes için değil; yalnızca o alanda eğitimli kişiler için ilgi çekici olduğunu dile getirir (2000: 72-73).

Kamuoyunda ele alınan konuların herkes için aynı önem derecesine sahip olmadığını belirterek açıklamalarını sürdüren Feyerabend'a göre, onları kuru kayanın (ayın) üzerinden atlarken gören peygamberler ve Hıristiyanlar, doğrudan doğruya Tanrı ile konuşabildikleri halde bunlardan etkilenmişlerdir. Ya da Gnostikler, gizemciler, Rabbi Akiba düşünüldüğünde, bunlar ruhlarını bedenlerinden ayırıp Ay'ı geride bırakarak Tanrı'ya ulaşabilecek konumdayken, onlardan binlerce yardımcı ve makinelerle yapılan sınırsız masraf gerektiren teşebbüsleri ciddiye almaları beklenemez, böylesi bir duruma ancak kahkahalarla güleceklerdir Feyerabend'a göre (2000: 71).

Feyerabend'ın, bilimi yüce yapan nedir sorusuna verdiği son yanıt, bilimin hakikat kelimesini kullanmasına ilişkindir. Ona göre, hakikat kavramı tam manasıyla açıklanması olanaklı olmayan bir kavramdır. Bu nedenle de hakikat kavramını belirli sorular çerçevesinde tartışmıştır. Hakikat nedir, hakikatte bu kadar önemli olan nedir ve neden peşinden gidilmesi gerekir türünden sorularla tartışmasını açıklığa kavuşturmak isteyen Feyerabend, hemen hemen hiç kimsenin bu sorulara doyurucu cevaplar veremediğini belirtmiştir (2000: 215-216). Hakikat kavramının anlamındaki belirsizliği çözmeye çalışan filozof: “*Bilim adamları heykeltıraşlardır-ama özel bir anlamda heykeltıraşlardır.*” ifadelerini kullanmıştır (1989: 215-216). Onun açısından heykeltıraşlar kendilerini kullandıkları malzeme özelliklerine göre sınırlandırmaktadırlar. Aynı şekilde bireyler, meslekler, kültürler ve medeniyetler kullandıkları malzemelere göre farklı hakikat kalıpları oluşturabilirler. Ancak bazı gerçekleri kabul etme olasılığı

zamanla artarken bazılarının ise azalabilir (Feyerabend, 2020:363). Buradan anlaşılacağı üzere denebilir ki Feyerabend hakikat kavramına bambaşka bir boyut kazandırmıştır. Ona göre, gerçekte olanları manipüle etmek için en güçlü motivasyonlardan biri hakikattir (2020:333). Bir başka tanımında ise hakikatin ön yargılar üzerine kurulmuş yeni bir kölelik türü olduğundan söz eder (2000:240). Bu minvalde, hakikat kavramı birbirinin aynı olmayan insanların, toplum ve kültürlerin farklı fikirlerine karşı hoşgörüsüz. Onları yalan olarak kabul eden; totaliter bir ideolojiye has bir tavırla dünyayı olması gerekenden farklı, yani kendi hükümlerine uygun olarak yeniden inşa etme hakkını talep ederek kendisini gerçek insan yaşamının üstüne koyar (2012: 122). Haliyle hakikat kavramı, Feyerabend açısından alternatif bakış açılarını baskılayıcı bir konumda görünmektedir.

Öteki taraftan Feyerabend, bilimin önceliği ve büyüklüğü sorununun, inananların azınlığıyla sınırlı kaldığı sürece rasyonel insanlara zarar vermediğini belirtir. Ona göre günümüz dünyasında bilimin üstünlüğünün veya büyüklüğünün doğasından kaynaklandığı varsayımı, bilimin ötesinde bir inanç konusu haline gelmiştir(2017b:104). Bunun yanında Batı biliminin dünyanın en üstün bilgi kaynağı şeklinde algılanıyor olmasına karşı çıkan Feyerabend'a göre, Batı biliminin dünyada hakimiyet kurmasının gerekçesi olan bilim havarileri, bilime alternatifler sunabilecek kültürlerin görüşlerini ezen kararlı savaşçılardır. Çünkü Batı bilimi hakimiyetini siyasi, askeri ve kurumsal baskılarla elde etmiştir (Güzel, 1994: 127). Bu noktaya kadarki yapılan açıklamalar ve değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere bilimin üstünlüğü tezi çok tartışılmasına rağmen bilim, bugün de en yetkin bilgi türü olarak görülmeye devam etmektedir.

3. 3. Bilimleri Nasıl Kullanmamız Gerektiğine Kim Karar Verecek?

Özgür Bir Toplumda Bilim 'de, bilime yönelik fikirlerini “*Bilim nedir?* “ ve “*Bilimi bu denli yüce yapan nedir?*” soruları ışığında ele alıp tartışan Feyerabend, *Yönteme Karşı* isimli eserinde bilim eleştirilerini “*Bilimi nasıl kullanmamız gerektiğine kim karar verecek?*” şeklinde bir soruyla daha da derinleştirmiştir. Feyerabend, ele aldığı bu soruyu bilim uzmanları ve toplumda yaşayan sıradan insanlar arasında yaşanan ilişkileri göz önünde bulundurarak cevaplandırmaya ve aydınlatmaya çalışmıştır. Feyerabend bilim uzmanları ve tek biçimli kültürlerin üyelerini gerçekliğin heykeltıraşları olarak görür (2020: 363). Aynı zamanda bilim uzmanlarını, her şeyi çok iyi bilen ve insanlara nasıl davranacaklarını söyleyen kibirli entelektüeller olarak tanımlar (2000: 254). Feyerabend,

bilim uzmanı ve aydınları başkalarının sırtından geçinmekle itham eder. Nedeni ise toplumdaki insanların vergilerinden yüksek maaş almaları ve bu vergilerin insanların canını, kalbini, cüzdanını tüketmesidir. Aynı zamanda bu kişiler tarafından değerli geleneklerin ortadan kaldırıldığını düşünen Feyerabend, bu gelenekler sırf bilimin temel varsayımlarına uymadıkları ve bilim adamlarının neredeyse herkese kendi ideolojilerini dayatma gücüne sahip oldukları için insanların yaşamlarının yoksullaştırıldığını öne sürmektedir (1976: 390). Görüldüğü üzere bilim uzmanlarını başkalarının sırtından geçinmekle nitelendiren Feyerabend, bu konuda şunları söylemiştir:

(...) Hiçbir karşılığı olmadan bir şey -yüksek ücretler, pahalı oyun alanları- alırlar. Zira unutmayalım ki toplumun geniş kesimleri devlet üniversitelerinde ve Science Foundation gibi vergi gelirleriyle desteklenen öteki kurumlarda yürütülen araştırmaların ve öğretimin çok küçük bir bölümünden bir yarar sağlar, hatta bu araştırma ve öğretim topluma böyle bir yarar sağlama düşüncesiyle bile yürütülmez. Epey pratik gibi görünen araştırmalar bile hızlı pratik sonuçlar alınma şansını azaltacak bir tarzda yürütülür: Teorik bakımdan bulanık ama başarılı usuller araştırılmaz. Anlama ölçütlerinin, örneğin kanser araştırmalarında olduğu gibi, araştırmacıların kendileri tarafından tanımlandığı "anlayış" kazandırıcı yaklaşımlar yeğlenir. Alternatif usuller, yanlış olduklarından ötürü değil, kişinin kendi tekkesinin aynı ölçüde incelenmemiş inançlarıyla çatıştıklarından ötürü reddedilir. Bu tutum eğitimde çok acı sonuçlar veriyor. Değerli gelenekler, yetersiz oldukları görüldüğünden ötürü değil, bilimin temel varsayımlarıyla uyuşmadıklarından ve bilim adamları kendi ideolojilerini artık hemen herkese dayatabilecek güçte olduklarından ötürü saf dışı bırakılıyor, insanların yaşamları çoraklaştırılıyor (...) ve demokrasi onları ait oldukları yere oturtmadıkça bu yolda ilerlemeyi sürdüreceklerdir. Benim söylediğim budur (2017b: 208).

Diğer taraftan Feyerabend, yirminci yüzyıl bilim uzmanlarının durumunu, 17. yüzyıl İtalyan gökbilimcisi Galileo davasıyla ilişkilendirerek de ele almaya çalışmıştır. Galileo ilk olarak 1616, ikinci olarak ise 1632 yıllarında iki kez engizisyon mahkemesinde yargılanmıştır. İlk seferinde Kopernikçi görüş eleştirilmiş ve Galileo bir uyarı almıştır. İkincisinde ise artık konu Kopernikçi görüş değil; Galileo'nun engizisyon mahkemesinin uyarısına uyup uymadığına yönelik olmuştur. İlk davadan önce engizisyon mahkemesi Kopernikçi görüşü yansıtan iki rapor hakkında uzmanlardan rapor talep etmiş, rapor bilimsel ve ahlaki içeriği yansıtmaya yönelik hazırlanmıştır. Bilimsel içerik olarak uzmanlar, görüşün felsefi olarak çılgınca ve saçma ya da modern terimlerle bilim dışı olduğunu ilan etmişlerdir. Ahlaki içeriği hakkında ise yine aynı uzmanlar, ileri sürülen

düşünceler kutsal kitapla çeliştiği için durumu sapkınlık olarak addetmişlerdir. Galileo'nun çağında Kilise sadece, Akla yalnızca o sırada tanımlandığı şekliyle yaklaşmakla kalmayıp, aynı zamanda Galileo'nun görüşlerinin ahlaki ve toplumsal içerimlerini de dikkate almıştır. Galileo'ya karşı suçlamaları makuldü. Sadece fırsatçılıktan ve perspektif eksikliğinden bahsedilebilirdi. Çünkü dönemin uzman görüşü kutsal kitaptı ve dönemin paradigmaları buna göre şekilleniyordu. Bu nedenle Galileo, sapkın görüşlerinden dolayı Engizisyon tarafından yargılandı ve mahkum edildi (2020:162-168). Feyerabend kendi çağındaki bilim dünyasında yer alan uzman görüşüyle Roma Kilisesi'ndeki uzman görüşünü birbirine benzemektedir. Amerikan Tabipler Birliği'nin pratisyen hekimlere muamelesi, kilisenin meslekten olmayan yorumculara muamelesi kadar serttir ve arkasında hukukun gücü vardır. Profesyoneller ve kamu uzmanları her zaman belirli bir uzmanlık alanında münhasır haklar elde etmeye çalıştılar ve çoğu zaman başarılı oldular. Roma Kilisesi'nin katılığına yönelik herhangi bir eleştiri, aynı zamanda onun çağdaş takipçilerine de (bilimle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı kurumlar) yöneltilmelidir (2020:184). Konuyla ilgili olarak İnam, birçok bilim uzmanının kendi yaptıklarına inanmış müminler olduklarını, yani bir dine inanır gibi bilime inanmış olduklarını; bilimin onlara doğru yolu göstererek hakikate ulaştıracaklarını düşündüklerini dile getirmiştir (akt. Sarıkaya, 1989:229).

Sosyal hayatın hemen her alanında faaliyet gösteren bilim uzmanlarına ilişkin Feyerabend, okullarda kullanılan müfredat programlarının içeriklerinden; insanların hastaneye ne zaman yatmaları gerektiğine; bir kişinin bir işe uygun olup olmadığından; tarihi ve toplumu yargılamaya kadar pek çok konuda bilim uzmanlarının sözü geçtiğini ifade eder (2000: 222).

Feyerabend'a göre halk, kendi bağımsız görüşünden çok uzmanlardan destek almaktadır. Ona göre birey, aile ve şehir yaşamının giderek daha fazla bölümü profesyonellerin eline geçmiştir (2012: 21). Ayrıca yine Feyerabend'a göre bilim uzmanları önemli bilgiler üreten ve önemli becerilere sahip kişilerdir. Meslekten olmayan kişiler onların bilgi ve becerilerini tartışmamalıdır. Bu bilgi ve beceriler, uzmanların önerdiği şekilde topluma kazandırılmalıdır. Yani uzmanlar bir nevi, başrahip veya kral konumundadırlar (2012: 70). Ancak bilim uzmanlarının her şeyi biliyor görünmelerine karşın çok az şey bildiklerini; fakat insanlar üzerinde maddi manevi hakimiyet kurmaktan da geri

durmadıklarını belirten Feyerabend, onlara güvenilmemesi gerektiğini de belirtmiştir (2000:208). Uzmanların, kültürel çeşitliliği etkisiz hale getirerek, kişisel ve toplumsal tercihlerin önünü açmak yerine, teorik tapınaklarına çekilip, eskiden ve bugün neden böyle olduğunu ve gelecekte gerçekleşecek olanların nasıl olacağını açıklamayı tercih ettiklerini ifade eder (Feyerabend, 2012: 15). Bunun yanında Feyerabend, bilim uzmanlarının yalnızca toplumdaki alternatif görüşlere ve kişilere karşı değil aynı zamanda, birbirlerine karşı da hoşgörüsüz davrandıklarını dile getirmektedir. Ona göre: “... bir çalışmada ulaştığı sonuçları profesyonel bir dergi yayın kurulunun veya aynı türde yetkiyle donatılmış birtakım grupların görüşlerine sunmadan bir gazetede yayımlamaya ya da onlar hakkında herhangi bir röportaj vermeye kalkan bir bilim adamı, muhtemelen dışlanmasına neden olacak bir günah işlemiş sayılmaktadır” (2012: 291). Bu açıdan bilim uzmanlarının sert tutumlarının hem kendileri hem de toplumunun sıradan insanların gözünü, dünyadaki önemli olay ve durumlara karşı kör ettiğini ve nesnel olmaya çalışan bilim insanlarını da zindanlara mahkum ettiğini belirtmiştir (Feyerabend, 2011:150). Buradan hareketle denebilir ki bilim uzmanları hem toplum üzerinde hem de kendi meslektaşları üzerinde hakimiyet kurmuş gözükmektedir.

Feyerabend bilim uzmanlarının yaptıkları araştırmalarda, görüş birliğinden ziyade görüş çeşitliliği olduğu konusu üzerinde durmaktadır. Ona bilim sayısı kadar görüş vardır (2017a: 123). İnam, bilim insanlarının görüş çeşitliliğini yorumlarken ister istemez önyargılardan, yetiştirilme geleneklerinden ve geçmiş deneyimlerden etkilendiklerini ve bu durumunun bilim için kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. İnam konuya ilişkin olarak *Gülümseyen Bilim* metninde şu ifadeleri kullanmıştır:

Penceremden görünen, o güzelim ağaç, gözüme çarpan ışık ışınlarından çok fazla bir şeydir. Gözüme, oradan da beynime ulaşan ışınlar, bedenimin karmaşık algılama düzeni içinde birçok değişikliğe uğratılırlar. O ışınlar toplamına ‘ağaç’ dedirten, benim anlam verme gücümünden kaynaklanır. Yoksa bu ışık ışınları kendi başlarına, benim katkım olmaksızın, yani bedenimden, daha önceki bilgilerimden, kültürümden, kullandığım dilden, belleğimden kopup gelen anlam bileşenleri olmaksızın, bana ağacı gösteremezler. Hele, onun “güzelliğini”, bunlarsız kavramam, anlayabilmem olanaksızdır (1992:35).

Bilimsel araştırmalarını hayata geçirmek üzere gözlemler yapan bilim insanları, ister istemez seçtiği probleme karşı nötr bir tutum içinde bulunamazlar. Çünkü bilim insanının duyguları, acı ve sevinçleri, aşk ve nefretleri vardır. En nihayetinde bir toplumun üyesidirler ve sosyal, politik, estetik, ahlaki değer yargılarına sahiptirler. İşte bilimsel bir araştırmaya yöneldiğinde bilim insanı tüm bunların toplamı olarak işe girişir (zlem, 2013: 258).

Feyerabend, bilimsel verilerin kullanımına ilişkin sorduğu soru kapsamında bilim uzmanlarını fazlaca eleştirmiş ve ardından da bilim uzmanı olmayan, kendi deyimiyle ‘amatör’ olanları czmlenmeye girişmiştir. Onun açısından bilimin toplumla, toplumun da uzmanlarla bütünleşmesi isteniyor ise sıradan insanların, uzmanların yaptıkları çalışmaların içerisinde olmaları gerekmektedir (2000: 44). Feyerabend’a göre sıradan bir vatandaş bilimsel projelerin tartişılması sürecine dahil olmalı hatta bu projeler halkın yaşamını direkt olarak etkileyecek konumdaysa katılım zorunlu olmalıdır. Çünkü halkın bilimsel proje tartişmalarına katılımı, bilimin demokratikleştirilmesi anlamına gelmektedir. Halk bilimden etkilenir ve halkın alabileceği en iyi bilim eğitimi, bilimsel tartişmalara katılmaktan gelir. Ona göre bilimin demokratikleşmesine bir rnek, Amerika Birleşik Devletleri'nde sıradan insanların jrili duruşmalarda söz sahibi olmasıdır (2017b: 12). Diğer bir örnek ise, riskli bir ameliyat söz konusu olduğunda verilmesi gereken kararın hasta yakınlarına bırakılmasıdır; böyle yapılmasının nedeni onların daha bilgili olmaları değil durumun sorumluluğunu alacak olanın kendileri olmasıdır (Feyerabend, 2000: 64). Bilimsel faaliyetler söz konusu olduğunda sıradan insanlar arasından seçilmiş bir komite oluşturulmalı ve bu komiteler gerekirse her nükleer santrali tek tek inceleyip, güvenli olup olmadıklarına dair tüm belge ve bilgilere ulaşabilir olmalıdır. Bilimsel tıp, işgal ettiği eşsiz konumunu, aldığı ekonomik destekleri, insanların geçirdikleri ameliyatlarda sakat kalmalarına neden olmaları konusunda belli bir iltiması hak ediyor mu etmiyor mu yoksa alternatif tedavi biçimleri bu konuda daha mı fazla başarı elde ediyor, derinlemesine araştırılıp; araştırmanın sonuçları toplumun diğer üyeleriyle paylaşılmalıdır. Her durumda son söz uzmanlarca değil; konunun direkt muhatabı olan insanlar tarafından söylenmelidir (2017b:134).

Feyerabend, bu bağlamda açıklığa kavuşturulması gereken birçok soru olduğundan söz eder. Örneğin, sıradan insanlar bu tür profesyonel kararlar verecek bilgiye sahip mi?

Ciddi hatalar yapacaklar mı? Temel kararın uzmanlara bırakılması gerekmez mi? Eğer mevzu bahis olan demokrasi ise cevap Feyerabend' a gore kesinlikle hayırdır. Çünkü demokrasi, her Şeyi bilen kucuk bir hizip tarafından yonetilen bir koyun surtusu değil, olgun insanlardan oluşan bir topluluktur. Olgunluk sokaktan edinilen bir Şey değildir, onu ogrenmek gerekir. Olgunluk okullarda ogrenilebilir, ancak ogrencilerin alınmış kararlarnn kuru ve çarpıtılmış kopyalarıyla karşı karşıya kaldıkları okullarda değil, henüz alınmamış kararlara aktif katılım yoluyla ogrenilir. Olgunluk, kişisel bilgiden daha onemlidir ve bilim adamlarının çalışmalarını etkilese bile elde edilmelidir. Nihayetinde, belirli bilgi biçimlerinin nasıl uyguladığını, onlara ne kadar guvenildiğini ve bu bilginin insan varoluŐunun butunluğuyle ve dolayısıyla diğer bilgi biçimleriyle nasıl ilişkili olduğunu belirlemektedir. Bilim adamları elbette bilimden daha iyi bir Şey olmadığını varsayarlar, ancak demokrat vatandaŐların bu tur dini inançlarla yetinmemesi gerekir. Bu nedenle başarı oranı duŐse bile onemli kararlara kamuoyunun dahil edilmesi gerekmektedir. (2017b:121-122). Anlaşılacağı uzere Feyerabend bilim uzmanlarının, toplumsal meseleler soz konusu olduğunda mutlak otorite konumunda olmalarına karşı çıkmakta ve uzman-halk iŐbirlięini onermektedir.

Feyerabend bilimin kullanımının nasıl olması gerektiğine ilişkin sorgulamasına, *“Hayatlarımızı uzmanların buluŐlarına mı uydurmalıyız, yoksa buluŐları hayatlarımızın ihtiyaçlarına mı? (2012: 201) tarzında bir soruyla ilerletmek istemiştir. Konuya ilişkin olarak Şu ifadeleri kullanmıştır:*

Tanımadığınız insanlar ne diye sizin duŐuncelerinize itaat etsinler ki? Beni ilgilendiren Şey, toplum modelleri uzerine yapılan soyut bir tartışma değil, aksine, belirli bir bolgede yaşayan insanlara soyut taslakların ne olude zorla kabul ettirilebildiğidir. Ben de Şunu soyluyorum: Elinizi ekin! Onerilerde bulunun! Konferanslar verin! Ama bayanlar baylar, entelektueller, uzmanlar ve bilim adamları, kaleme aldığınız duŐuncelerinizi, resmi makamları kullanarak, zavallı insanlara zorla kabul ettirmeye çalıŐmayın, aksi halde, her zaman ruhsal bir yetersizlik içinde kalırlar, unku onlara her Şeyi açıklayamazsınız, unku bilim zordur (Feyerabend, 2000: 221).

Buna ilave olarak Feyerabend, halkın uzmanlardan yararlanmaları gerektiğini dile getirirse de temel kararlar almak soz konusu olduğunda son sozun halka bırakılması gerektiğini, soz konusu kararlarnn başarı oranını duŐurme olasılığı taşısa bile bunun zorunlu olduğundan soz etmektedir (2017b: 122). Feyerabend, bu gelişmelerin somut hale

gelebilmesi için uzmanların amatörlerle konuşmaları, mesleklerini ve savundukları fikirlerin nedenlerini anlatmalarının, onlara neredeyse unuttukları bir dili yeniden öğreteceğini ve bu sayede de kendi kullandıkları dil ve yapının çok daha kolay anlaşılabilir olacağını ifade eder. Bunlar sevindirici gelişmeler olmasının yanında, uzmanlara duyulan anlamsız saygıyı, hatta korkuyu da ortadan kaldırabilir ve onların da sağlam fikirler üretmelerinin yanında ciddi hatalar yapabilen insanlar olduklarının hatırlanmasını sağlayabilir (2000: 65).

Özetle diyebiliriz ki bilimin kullanımı ve hayatlarımıza dokunması söz konusu olduğunda Feyerabend, bilim alanı dışından olan her sıradan insanın bu sürece dahil olması gerektiğinde ısrar etmektedir. Elbette ki bunun yolu da süreçlere katılım sağlayarak olgunluk kazanmaktır. Böylece her tek kişi kendini ve toplumu ilgilendiren meseleler hususunda bilim uzmanlarının her söylediğini bir dogmaymışçasına kabullenmekten ziyade, onları sorgulayacak ve eksik olan yanlarını tespit etme olgunluğuna erişebilecektir.

3. 4. Bilimde Fayda Ve Zarar İlişkileri

Günümüz koşulları göz önünde bulundurulduğunda bilim, bir taraftan teknoloji uygulamaları aracılığıyla yaşam şartlarını değiştirirken, diğer taraftan da düşünmemizi biçimlendirerek dünya görüşümüzü etkilemektedir (Yıldırım, 2020:7). Bilimin bu konumu insan yaşamı üzerinde olumlu ve olumsuz birçok etki barındırmaktadır. Bayet'nin ifadelerini kullanacak olursak: *“Bilim öldürüyorsa, kurtardığı da oluyor bazı bazı. Kinleri silahlandırıyor, arada bir birlik isteklerini de silahlandırdığı oluyor. Aşağılık ve kötü içgüdüleri doyuruyorsa, cömert duyguları, soylu ve ince merakları beslediği de oluyor”* (Bayet, 1993: 15).

Bu konuda Feyerabend *Vakit Öldürmek* adlı kitabında bilimin maddi yararlarının bariz olmadığından söz eder. Bilimin elbette büyük yararları vardır ancak; aynı zamanda büyük dezavantajları da vardır (1997: 143). İnsan toplulukları üzerindeki etkilerinin aydınlatılması amacıyla tartışmasının fayda-zarar ilişkisi üzerinde yoğunlaştıran Feyerabend'a göre “Birinci Dünya Bilimi”, Avrupa'daki bilimsel devrimden neşet etmiş ve dünyanın her yerindeki üniversitelerde ve teknoloji enstitülerinde öğretilmesinin yanında, insanlara çok sayıda fikir ve de başarı sunmuştur (2020: 7). Ona göre tıbbi

araştırmacılar ve teknoloji pek çok yararlı cihaz üretiminin yanında aynı zamanda yeni veya eski fikirlerin kullanımına kendilerini açabilmişlerdir (2020: 20). Buna ilaveten bilim, tıptaki tedavi yöntemleriyle, mühendislikteki gelişmelerle, uzay çalışmalarıyla, elektronik aygıtlarıyla, kanser tedavileri ve organ nakilleri ile de insan yaşamına katkı sağlamaktadır (İnam, 1986:41). Yıllar önce hücre çekirdeğine dair yeni yeni belli belirsiz bir görüşlere sahipken, bugün hücre çekirdeğinin kaba şekli ve nasıl çalıştığı hakkında bilgilere ulaşırken, onun iç ve ince yapısını, hatta taşıdığı kalıtımı dahi tam olarak biliyoruz. Bu da bilimsel bilginin büyümesi, dolayısıyla bilimin ilerlemesi ve böylece dünya hakkında bilinenlerin manevi sistem çerçevesinde artması ve zenginleşmesi demektir (Duralı, 1990: 9). Bu açıdan bilimin insanlığa sağladıklarının inkar edilemez olduğunu ifade eden Feyerabend, bilimin dünyayı anlamamız konusunda olağanüstü katkılar sağladığını ve bunun da olağanüstü pratik başarılar getirdiğini belirtir (2017b:140). Bu görüşe paralel biçimde ifadeler kullanan Fransız düşünür Albert Bayet şunları söylemiştir: “(...) savaş silahları milyonlarca insanı öldürdüyse, bilimin silahlandığı tıbbın milyonlarca insanın hayatını kurtardığını kim yalanlayabilir? Makinalar, çokluk işçiyi köle durumuna sokmuşsa, ona birçok yıpratıcı işlerden kurtarmamış mıdır? Çoğunluğun yararına faydalı nesnelerin sayısını arttırdığını nasıl görmezlikten gelebiliriz? Asker ve cephane taşıyan gemilerin, otomobillerin, uçakların, barış zamanında barışçı işlere de yaradığını nasıl hiçe sayabiliriz?” (Bayet, 1993: 18).

Bu minvalde Feyerabend açısından bilim, insanlığa pek çok açıdan faydalar sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir. Yine insanların pek çok sorununu da çözüme ulaştırma konusunda önemli mesafeler alınmıştır. Ancak ona göre bilim, insanlığa sağladığı faydaların yanında içinde birtakım olumsuzluklar da barındırmaktadır. Bu meseleyi Feyerabend, insan-doğa ilişkisi üzerinden ele almıştır. İnsan, doğada var olan ve hayatta kalabilmesi için doğaya bağlı olması gereken bir varlıktır. Bu doğrultuda da doğayı anlama, açıklama ve onun yasalarını çözmek durumundadır. Bu doğrultuda insanoğlu, tarih boyunca geliştirdiği bilimle ilgili teknolojilerin ışığında yaşadığı çevreyi yeniden düzenlerken aynı zamanda doğal yaşam alanını da aşmış ve yepyeni bir yaşam alanı oluşturmuştur. İnsanın geliştirdiği yaşam teknikleri ve çevresini bu tekniklere göre yeniden düzenlemesi, insanı da doğanın dengesini düzenleyen bir varlığa dönüştürmeye yöneltmiştir (Aysevener, 003: 63). Feyerabend açısından insanın düşünme biçiminin giderek artan soyutlayıcı yapısı ve kendi çıkarlarını ön planda tutması, insandan ve

doğadan uzaklaşan bir anlayışın doğmasına yol açmıştır. Yine Feyerabend'a göre insan artık doğanın bir parçası olmaktan çok, istilacı olmuştur (2000: 102-103). Yaşanan bu durum, ekolojik sorunları da beraberinde getirmiştir: nehirlerin, okyanusların, havanın ve yeraltı sularının kimyasal ve radyoaktif kirlenmesi; Ozon tabakasının incilmesi; hayvan ve bitki sayılarındaki feci düşüş; toprak çölleşmesi ve bitki örtüsünün kaybı gibi. Ayrıca açlık, hastalık ve yoksulluk sorunları daha da fazla kendini göstermeye başlamıştır (Feyerabend, 2012: 12). Kentlerde yaşanan açlık, hastalık ve konutsuzluk gibi Üçüncü Dünya sorunları olarak nitelendirilen pek çok sorun ve benzerlerinin Batı uygarlığının sürekli ilerleyişiyle minimal düzeye inmesi gerekirken, aksine Batı uygarlığının ilerleyişi, bu sorunların ortaya çıkmasında ve çığ gibi büyümesinde başrol oynamaktadır (2017b: 10).

Feyerabend'a göre Batı biliminin yayılmasında fırsatçılığın rolü büyüktür ve bilim her ne kadar dünyanın doğru tasviri olarak algılansa da aslında bilimin ilerlemesi denen şey daha iyi silahlar üretebilmesinden ileri gelmektedir (2012: 103-104). Gelişmiş ülkelerin bütçelerinin büyük bir bölümünü silahlanma projelerine ayırdığı bilinmektedir. Silahlanmayla ilgilenen bilim uzmanı ve mühendislerinin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, sayının 1970'lerde beş yüz bin olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamlar, dünyadaki bilim adamlarının yüzde 45'inin askeri konularda çalıştığı anlamına gelmektedir. Silah sanayinde çalışan bilim adamları, dünyanın beyin gücünün yapıcı değil, yıkıcı faaliyetlere yöneldiğini göstermektedir (Hocaoğlu, 2007: 118). 7 Ağustos 1945'te Japonya'ya atılan atom bombasının yüzbinlerce insanı öldürmesi, bilimin muazzam ölüm silahları yarattığının ve kalplerde hep kanayan yaralar açtığı kanıtı olarak hafızalara kazınmıştır (Özer, 2012: 253-254). Tüm bu yaşanmışlıklar Russell'in: *"Bilgi güçtür, ama iyilik için olduğu kadar kötülük için de güçtür. Sonuç olarak, insanlar bilgide olduğu kadar bilgelikte artmadıkça, bilginin artması üzüntünün artması olacaktır"* (Russell, 1993: 97-98) sözlerini yeniden değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Demir'e göre ise bilim, insanlığın büyük çoğunluğuna karşı olan atom bombası, nükleer silah, kıtalararası füzeler veya askeri teknoloji geliştirmektedir. Bilim ve teknolojinin sunduğu olanaklar, uluslararası güç dengesini güçlüler lehine güçlendirmekte, tam bir bağımlılık yaratmakta, halkların kendi kaderini tayin hakkını elde etmelerini engellemektedir (1992: 104). Feyerabend'a göre de *"Batı bilimi şu ana kadar en etkili*

ölüm aletlerini yaratmıştır.“ (2020: 26). Bu durum Pascal’ın, “*bilimler insanın harcı değildir.*” ve “*insan onları bilmekle, bilmemekten daha çok insanlığını yitirir.*” sözünü akıllara getirmektedir (Akt. Bayet, 1993:16).

Bunun yanında Feyerabend, günümüz dünyasında bilimin insan merakına yönelik bir faaliyet olmaktan uzaklaşarak önemli mali getirileri olan bir ticaret aracı haline geldiğini belirtmektedir (2000:24). Feyerabend'e göre, artan miktarda teorik ve teknik bilgi askeri nedenlerle gizli tutulmuş ve bu nedenle uluslararası dolaşımdan çekilmiştir. Ticari faiz de aynı türden bir sınırlayıcı eğilim göstermektedir. Örneğin, uluslararası işbirliği sayesinde (nispeten) yüksek sıcaklıklarda seramikte süper iletkenliğin keşfedilmesi, ABD hükümetini koruyucu önlemler almaya sevk etmiştir. Vergi düzenlemeleri, bir araştırma programını veya tüm bir mesleği sakatlayabilir veya yok edebilir. Birini susturmanın, konuşmasını yasaklamaktan başka, günümüzde kullanılan birçok yolu vardır. Bilgi üretim ve dağıtım süreçleri, rasyonalistlerin iddia ettiği gibi hiçbir zaman özgür, nesnel ve saf bir entelektüel alışveriş ortamında ortaya çıkmamıştır (Feyerabend, 2020: 169). Saklı tutulan bilimsel bilgiler sonucunda, uluslararası sanayi ve ticarete ürün bolluğu yaşanmıştır. Feyerabend açısından yaşanan bu ürün bolluğu dünyada yaşayan tüm insanlığın yararına değil, yalnızca ürünün bedelini ödeyebilenlerin yararına olmuştur (2017a: 10).

Aysevener'e göre bilimsel olarak başardıklarımız, bunları uygulama yeteneğimizi çoktan aşmıştır. Başka bir deyişle, doğayı kontrol etme becerimiz, kendimizi kontrol etme becerimizin aksine gelişmiştir. Örneğin, doğal kaynakların hızla tüketilmesine yol açan bir tüketim toplumunun ortaya çıkışı, tüketimin her alanda yaygınlaşmasına yol açmış, insan ve doğanın daha fazla sömürülmesinin önünü açmıştır. Bu ikilemden kurtulamayan günümüz dünya milletleri, tüketimi ve sömürüyü kendilerine varlık sebebi haline getirmişlerdir (2003: 64-65). Üretim teknolojisi ve bilimsel iletişim geliştikçe insanlar tekdüze ve kitleselleşmeye başlamıştır. Bu durumda birçok insan için kimlik sorunu önceki dönemlere göre daha net ortaya çıkmaya başladı ve hayatın anlamı sorgulanır hale gelmiştir (Demir, 1992: 106). Bu şekilde bilim, insanı yıldırma ve kendini tecrit etme sorunlarına neden olduğu için siyasi baskı ve tahakküm kurmaya çalışan güçlerin elinde bir silah olarak da kullanılmaktadır (İnam,1986: 42). Günümüz dünyasında insanın yaşadığını bunalımı Einstein’ın deyişleriyle ele alan Bayet, bilimin bugüne değin köleler

yaratmaktan başka bir işe yaramadığını, savaş zamanlarında insanları zehirlerken; barış zamanlarında da arafta bırakarak bunalıma sürüklediğini düşünmektedir (1993:15).

Bu görüşlerle tutarlı olarak Feyerabend, bilimin insanları daha nazik, daha az barbar veya daha medeni yapmadığını iddia eder. Ona göre 20. yüzyıl birçok katliamın devam ettiği bir yüzyıldır; bilimsel gelişmenin zirve yaptığı yüzyıl, barbarlığın geri döndüğü yüzyıldır (Güzel,1 996: 281). Dolayısıyla bilimde fayda-zarar ilişkisi söz konusu olduğunda Feyerabend açısından bilimin katkılarından ziyade yıkımlarının olduğundan söz ettiğini görmekteyiz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİLİM-DEVLET -TOPLUM VE POLİTİKA İLİŞKİLERİ

4. 1. Bilim ve Toplum

Çağdaş toplumlarda halkın karar alma mekanizmalarına katılamayacağına inanan Feyerabend, halk adına alınan önemli kararların uzmanlar ya da uzmanların etkisi altında bulunanların temsilcileri tarafından alındığını savunur. (2012: 77). Bu doğrultuda Feyerabend Özgür Bir Toplum yaratmanın mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Özgür toplum Feyerabend açısından tüm geleneklerin eşit haklara sahip olduğu ve güç odaklarına ulaşmada eşit imkanlara sahip olduğu bir toplumdur (2017b: 18). Aynı zamanda, özgür bir toplum, diğer gelenekler onun hakkında ne derse desin, tüm geleneklerin eşit şekilde yetkilendirildiği bir toplumdur (2011: 82). *Anarşizm Üzerine Tezler*' de, özgür toplumda tüm geleneklerin eşit derecede yasal; tartışmacıların da belirli bir amaç için oluşturdukları çerçevede herhangi bir ortak yanlarının olamayacağını belirten Feyerabend için (2010: 210), aynı zamanda özgür toplum, ussallık vasıtasıyla dile getirilen dayatmalara, evrensellik iddiası barındıran sınırlara bağlı kalmayan bir toplumdur. Feyerabend'in bilimde geliştirmeye ve etkili bir şekilde uygulamaya çalıştığı şey, izafiyet teorisine dayanan özgür bir toplum fikridir. Ona göre özgür bir toplum, bir kilise, bir mezhep ya da belirli şeyler için teşvik edilen ve motive edilen bir grup değildir. Özgür toplum, her türlü birey ve grubun önemli gördüğü duygu ve düşünceleriyle doldurulmuş olan soyut bir yapıdır (2014:4). Feyerabend'a göre bir toplumda neyin doğru neyin yanlış, neyin yararlı neyin yararsız olduğuna karar vermede söz sahibi olan özelleştirilmiş gruplar değil, konunun bizatihi muhatabı olan toplumun yurttaşlarıdır (2012: 73). Bu doğrultuda diyebiliriz ki özgür toplum bir tek ideoloji ya da disiplinin ürünü değil, bir tür fikirsel ve disipliner çoğulluk ürünü olmalıdır. Toplumdaki farklı gruplar birbiriyle sürekli iletişim halinde olarak birbirlerinden yeni şeyler öğrenebilecektir (Feyerabend, 2017b: 9).

Özetle diyebiliriz ki Feyerabend her insanın, her grubun ve her kültürün özgürce düşünüp fikirlerini özgürce beyan edebileceği ve her zaman kendisini ve toplumu ilgilendiren konularda söz sahibi olabileceği bir "özgür toplum" ideali geliştirmiştir.

4. 2. Bilim ve Devlet

Feyerabend'in bilimi diğer gelenekler arasından yalnızca biri olarak gördüğünü daha önceki bölümlerde ele almıştık. Ona göre gelenekler ne iyidir ne de kötü; ancak başka bir geleneğin yorumlamasına göre iyi veya kötü olurlar. Bu minvalde antisemitizm ile hümanizm arasında tercih edilecek bir üstünlük durumu yoktur. Lakin ırkçılık bir hümanistin gözünden bakıldığında acımasızlık olarak algılanırken benzer şekilde bir ırkçı açısından da hümanizm akıl almaz bir tutum olarak algılanması olağandır Feyerabend açısından. Bu ifadeler filozofun, göreci bakış açısını çok farklı açılardan ele almış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla özgür bir toplum oluşturabilmenin ön koşulu tüm geleneklerin; tüm ifade biçimlerinin; tüm yaşam algılayışlarının eşit haklara ve güç odaklarına ulaşabilir olmasıdır. Bütün geleneklere eşit haklar tanıyan bir topluma dönüşmenin nasıl mümkün olabileceği ve bilimin sahip olduğu başat konumundan nasıl uzaklaştırılabileceğini sorgulayan Feyerabend, bu sorgulamaları yapmanın ve bunlara cevap aramanın, çözümün ta kendisi olduğunu belirtir. Yani bir problemin çözümlenmesi isteniyorsa her şeyden önce, problem durumunun ne olduğunun bilinip bu doğrultuda çalışmalar yapılması gerekmektedir. Problemin ilgili olduğu taraf; yine problemi çözüme ulaştırabilecek olan taraftır (2017b:18-19).

Bilim ve devlet arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanan problemlerin kaynağına inmek isteyen Feyerabend çoğulcu ve özgürlük yanlısı söylemlerin hakim olduğu demokrasilerde yaşayan modern dogmatiklerin çok farklı bir güç arayışında olduklarını dile getirir. Öyle ki basit inançlar ve nesnel bilgiyi birbirinden ayıran akılcılık yanlıları Feyerabend'e göre batıl inançlara saygı duyarlar ama bir yandan da objektif bilgiye öncelik vermek için kanunlardan, paradan, eğitimden ve halkla ilişkilerden yararlanmayı ihmal etmezler. Kilise ve devlet ayrılığı, resmen kabul görmüş olanlar dışındaki tıbbi metotları yasaklayan kanunlar, eğitim politikalarındaki sertlik, bilimin savunma sanayisi projelerinde ulusal önem arz etmesi gibi faaliyetler, hakim görüşün nesnellik olarak isimlendirdiği fikirlerin güçlenmesine neden olurken, diğer fikir ve inanışların da zayıflamasına yol açmıştır (2012: 102).

Bu nedenle bilim ve diğer gelenekler arasında ayırım yapılırken felsefi görecilik ve politik görecilik ayırımının da yapılması gerekir. Çünkü felsefi görecilik, içerisinde dogmatizmden liberalizme kadar pek çok düşüncüyü barındırırken, politik görecilik haklar

ve hakların korunması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle Feyerabend, göreci toplumların da yasalarca yönetilmesinin daha sağlıklı olduğunu düşünür; çünkü aksi halde kendilerini katı bir düzen içerisinde bulmaları kaçınılmaz görünmektedir. Her ne kadar devlet, zor kullanma gücünü elinde bulundursa da Feyerabend'e göre erdem ve akılcılık üzerine genel bir eğitim, geleneği yok etme konusunda çok daha büyük bir tehdit oluşturmaktadır (2017b: 18-19). Feyerabend' a göre bilim kendi ayakları üzerinde durabilir ve akılcılardan, laik hümanistlerden, Marksistler ve benzeri dinsel akımlardan herhangi yardım almasına gerek olmamasının yanında, bilimsel olmayan kültürler de kendi ayakları üzerinde durabilir. Dolayısıyla da bilim ideolojilerin etkisine girmekten muhafaza edilmeli; bilhassa demokratik toplumlar da bilimden korunmalıdır. Demokratik bir ülkede araştırma kurumları, araştırma faaliyet ve önerileri kamu denetimine tabi olmalıdır. Devlet ve din kurumları nasıl birbirinden ayrıldıysa, bilim kurumları da devletten ayrılmalıdır. Bilimin doğruluğa ve hakikate giden tek yol olarak değil de birçok gelenekten yalnızca biri olduğu konusu hafızalara kazınmalıdır (2020: 13).

Russel bilim-devlet ilişkisine yönelik olarak, yirminci yüzyıl ülkelerinde bilimin devlet tarafından korunduğunu ancak bilimin ortaya çıktığı ilk zamanlarında durumun çok fazlı olduğunu dile getirir. Ona göre Galileo sözlerini geri almak durumunda bırakılmış; Newton darphane müdürlüğü yapmaya zorlanarak çalışmalarını sekteye uğratılmış; Lavoisier, cumhuriyetin bilgin ve kimyacılar ihtiyacı olmadığını söylediği için giyotine vurulmuştur. Yaşanmış olan tüm bu olumsuzluklara rağmen yine de modern dünyanın yaratıcıları adı geçen kişiler ve onlar gibi daha birkaç kişidir. Onların toplum üzerinde bıraktığı etki, İsa ve Aristoteles başta olmak üzere, tarih sahnesinde yer alan herhangi başka kişilerin etkisinden çok daha büyük olmuştur (2021: 132). Russel'in verdiği örnekler bilimin kendi ayakları üzerinde durmasına yönelik Feyerabend'in görüşlerini destekler niteliktedir. Devlet kontrolündeki bilim hem özgünlüğünü yitirme hem de ideolojiye dönüşme tehdidi altındadır. Bilimin devletten ayrılması durumunda teknolojik ilerlemenin sekteye uğrayacağı yönündeki herhangi fikre katılmadığını dile getiren Feyerabend'a göre teknolojinin ilerlemesi için yüksek düzeyde yetiştirilmiş uzmanlara ihtiyaç yoktur (2017b: 201).

Buradan hareketle Feyerabend, bilimin oluşturmuş olduğu otoritenin kuramsal açıdan çok fazla olmasa da toplumsal açıdan oldukça güçlü olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu nedenle

de politik bir müdahalenin gerekliliği düşüncesini öne sürer ve yapılması ön görülen bu müdahalenin etkilerinin değerlendirilmesi için birden fazla çözümlenmemiş vakanın ele alınması gerektiğini de ekler. O, bilimin denetimden uzak olduğu zamanlarda yaratmış olduğu olumsuz durumların gözden geçirilerek; siyasi etkilerin meydana getirdiği olumlu gelişmelerin dikkate alınmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu şekilde bir yol haritası belirlemenin yirminci yüzyılda alışlageldik bir mesele olan kilise-devlet ve bilim-devlet ayırımının gerekliliğine götüreceğini belirtir (2020:221).Bu minvalde Feyerabend'in devletin konumuna yönelik düşüncesinin; herhangi bir bilgi türüne taraf olmamak olduğunu söyleyebiliriz. Zira Feyerabend tüm geleneklerin eşit hak ve özgürlüklere sahip olmasının yanında yetki mekanizmalarına ulaşma noktasında da eşit olduğu fikrini savunmaktadır. Konuyla ilişkili olarak Campaigne: *“Dolayısıyla devlet, bireysel seçim hürriyetini her türlü boyunduruktan esirgemek amacıyla, bir paradigmayı diğerine -örneğin bilimi dine- üstün tutmaktan kaçınmalı ve her vatandaşa kendisine uyanı kullanma imkânı tanımakla yetinmelidir”* (Campaigne, 2010: 309). Buna karşılık Feyerabend devletin bilimle yakın ilişkide olduğunu ve bilime finansman sağlayarak bilimin üstünlük kurmasına destek verdiğini belirtmektedir (1989:60). Böylesi bir durumun zararlarını Lysenko Olayı olarak bilinen Sovyetler Birliğinin dağılmasından önceki döneme ait bir tartışmayı örnek olarak sunar. Bir akademisyen olan Lysenko, Mendel genetiğini eleştirerek bitki ve hayvansal organizmalar tarafından kazanılmış olan kalıtsal özelliklerin sonraki kuşaklara geçmediği tezini öne sürmüştü ve Mendel genetiğinin uzunca bir dönem göz ardı edilmesine sebebiyet vermiştir (2012: 197). Mendel' in bilimsel kuramına taraf olanlar da devletin karşısında yer aldıklarından ötürü büyük cezalara çarptırılmışlardır (Act, 2017:95).

1890'lardan başlayarak birinci ve ikinci dünya savaşları sırasında ivme kazanan bilimdeki ilerleme aynı zamanda bilime kendi masraflarını çıkarabilme olanağı sağlamıştır. Bilim uzun yıllar bilinçsizce ve rastgele sürdürdüğü rolünü artık tamamıyla bilinçli bir biçimde ve direkt oynamaya başlayıp üretimin vazgeçilmez bir yapı taşı haline almıştır. Gerek araştırma laboratuvarlarının kurulması gerekse bu laboratuvarlarda çalıştırılacak kişilerin eğitilmesi ve üniversitelerde yapılan araştırma faaliyetlerini desteklemek gibi amaçlarla bilim, yatırım yapılmaya değer bulunan bir alan kimliği kazanmıştır. Doğal olarak bilimin toplumsal konumu dönüşüme uğramıştır ve bu dönüşüm üç evreye ayrılabilir görünmektedir: Birinci evre “kişisel bilim çağı”, ikinci evre yoğun harcamaların yapıldığı

araştırma enstitülerinin yer aldığı “endüstriyel bilim çağı”, üçüncü ve son evre ise Sovyetler Birliği’nde ortaya çıkarak İkinci Dünya Savaşı sırasında küreselleşen “devlet bilimi çağı”dır ki bu dönemde bilimsel etkinliğe harcanan para kat be kat artmıştır (Bernal, 2009: 25).

Anlaşılabileceği üzere Feyerabend devletin, diğer bilgi türleri arasında, bilim lehine bir pozitif ayrımcılık politikası güttüğünü düşünmekte ve böylesi bir tutumun hem bilim insanları hem de toplum açısından zararlı olduğunu savunmaktadır. Feyerabend devletin tüm disiplinlere tarafsız yaklaşması gerektiği fikrini savunuyor denebilir. Öyle ki devlet tüm yaklaşımlara tarafsız olduğunda, onlara gerekli durumlarda müdahale etmesi de kolaylaşacaktır.

4. 3. Bilim - Eğitim - Özgürlük İlişkisi

Kişi, eylemleri başkalarına zarar vermediği sürece özgürdür. Herhangi bir kişinin özgürlüğüne ancak, eylemleri sonucunda oluşacak zararlardan kişiyi korumak amacıyla müdahalede bulunabilir. Ergin bir durumda olan ve eylemlerine yönelik sorumluluk bilinci geliştirebilmiş kişi kendi kendisinin efendisidir (Mill, 2019: 22). Feyerabend mutlak anlamda bir özgürlüğü savunmadığını; mutlak özgürlük fikrinin bu dünyada mevcut olmayan bir soyutlama olduğunu, ancak koşullu özgürlüğün olanaklı; istenilen ve peşi sıra gidilmesi gerekli olan bir şey olduğunu ifade eder. Bununla birlikte koşullu özgürlüğün bizim yaşadığımız dünyada bir lüks değil, dünyaya dair yeni özellikleri keşfetmenin bir yolu olduğunu; fakat bu özgürlüğe sahip olmanın da bir hayli zor olduğunu ifadelerine ekler. Feyerabend’a göre öncelikle konuşabilmek için bir dili; düşünebilmek için de farklı teorik ilişkileri özümsemek, eyleme geçmek ve başarı sağlamak için toplumun istemlerine ve alışkanlıklarına vakıf olmak gerekmektedir. Çünkü eğer tüm bunların bilgisine sahip değilsek düşünmeye dahi başlayamayız. Zihin ve bedenimiz pek çok bakımdan sınırlıdır ve bu sınırın oluşmasında küçük yaşlardan başlayarak alınan eğitimlerin etkisi büyüktür. Eğitim bir çeşit kültürlendirme ve toplumsallaştırma işlevi görmektedir. Bu yönüyle eğitim birçok yetenekli ve yaratıcı bireyin ilerlemesinin önüne set vurmakta ve eğitimcilerin yetersizliklerinden ötürü yozlaşmaya sevk etmektedir. Çünkü Feyerabend’a göre eğitimcilerin tek gayesi eğitim verdikleri bireyleri kendileri gibi miskinleştirmektir (2017b: 240). Ona göre Öğretmenler, notlarla ve sınıfta bırakma tehdidiyle, genç zihinleri başlangıçta sahip oldukları hayal

gücünden en küçük bir zerre dahi kalmayana dek yoğurmaktadırlar. Bir demokraside her şeyden önce bir insan aklının, bir diğerinin deliliği olduğu göz önünde bulundurulduğunda, aklın da akılsızlık kadar kendini ifade etmeye hakkı vardır ancak engellenmesi gereken bir durum vardır ki o da özel konu gruplarını ve meslekleri tanımlayan standartların genel eğitime nüfuz etmelerine izin verilmemesidir. Genel eğitim vatandaşları standartlar içinden seçim yapmaya ya da farklı standartlara bağlı toplulukların arasında kendi rotasını çizmeye hazırlamalı ve her ne olursa olsun zihinleri herhangi bir standarda uymaya zorlanmamalıdır. Öğrenim görenler belli yetenekleri edinmeye teşvik edilmeli; ama bu da bir baskı ile değil gönüllüğe uyarak yapılmalıdır. Feyerabend açısından tüm bunlar bilim insanlarının eğitimdeki baskın rolüne ve gündemde olan bilgileri sanki tek doğru metot ve hakikatmişçesine öğretmesine son vermek gerektiğinin emareleridir. Bilimin kıstaslarıyla çalışma, çocuk yetiştirmek için özel bir metot değil; inceleme ve bir seçim sonucu alınan bir karar olmalıdır (2020: 222-223).

1960'lı yıllara kadar bilim toplumsal, ekonomik, siyasal ve öznel etkilerden arınmış durumda olmasına karşın 60'lardan itibaren yapılan bilim ve teknoloji araştırmaları bilimsel bilginin toplumsal, ekonomik ve siyasal etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre sosyal inşacı yaklaşım bilimsel bilgiye uyarlandığında mantık ve kanıtlamanın, bilimde geçerliliğin ve teori seçiminin temel belirleyicileri olduklarını öne süren akılcı ve gerçekçi bilim açıklamaları sorgulanır hale gelmiştir (Bauchspies ve diğerleri, 2019: 53-54).

Bourdieu'ya göre de bilim tıpkı ekonomi dünyası gibi güç ilişkilerine, iktidar ve sermayenin merkezleşmesine hatta tekelleşmesine, üretim ve yeniden üretim araçları üzerinde tahakküm kurma ilişkilerine şahitlik eder. Bunun nedeni ise bilimin kendisini olduğu haliyle koruyamayarak siyasal stratejilere ve ekonomik iktidarların müdahalelerine izin veriyor olmasıdır. Bilimsel etkinliklerin belirli ekonomik maliyetleri olduğundan ötürü, bilimsel özerkliğin derecesi de ekonomik bağımlılıkla doğru orantılıdır. Ancak elbette bilimin özerkliğinin tek koşulu bu değildir; dışarıdan gelebilecek olası tehditlere karşı koyabilme ve kendi ödül-ceza sistemini uygulayabiliyor olmasına da bağlıdır (2018: 75).

Feyerabend'a göre de bilimsel faaliyetlerin yürütülebilmesi için devasa harcamalar yapılmaktadır. Eğitim programları, cezaevi reform önerileri, ordu eğitimi gibi konularda insan ilişkileri bilimsel açılardan ele alınmaktadır. Örneğin tıp biliminin yaşamımızda bulunduğu konum bir zamanların Kilisesi'nin işgal ettiği güçlü konumu bile aşmış durumdadır. Bilimsel konuların tamamına yakınının okullarda zorunlu ders olarak okutuluyor olması bilimi bir bakıma dokunulmaz kılmaktadır. Zira bilimsel kanunları ve olguları kabul eder, onları okullarda ders olarak işletiriz, ancak tüm bunları yaparken bu bilimsel kanun ve olguları oylamaya açmayız. Nadiren somut önerileri tartışırız; nükleer santral girişimleri gibi; ancak bu tartışmalar da olabildiğince yüzeysel olarak yapıldığı ve kapsamı olabildiğine dar tutulduğu için genel teori ve bilimsel olguları kapsamamaktadır (2017b: 104-105). Buradan hareketle Feyerabend'in daha önce ele aldığımız sorusunu tekrar değerlendirmek gerekir: Bilimi bu kadar yüce yapan nedir?

Ya da soruyu biraz daha açacak olursak şöyle ifade edebiliriz; bilim, din, mitos ve büyücülük arasında fark var mıdır? Feyerabend'in bilimi diğer geleneklerden yalnızca biri olarak ele aldığını daha önceki bölümlerde inceledik. Ancak bilim ve teknolojinin ilerlemesine paralel olarak bilimsel bilgi, diğer bilgi türleri arasında gerçek anlamda ayrıcalıklı bir konuma ulaşmış mıdır? Feyerabend'a göre evet ulaşmıştır ve hatta giderek bir ideoloji haline alarak sorgulanamaz hale gelmiştir. Konuya ilişkin Feyerabend:

(...)bundan bu ideolojilerin herkese dayatılması gerektiği sonucu mu çıkar? Tersine, insanların yaşamlarına töz kazandıran bir geleneğe, öteki gelenekler onun hakkında ne düşünüyor olurlarsa olsunlar, eşit haklar ve toplumun kilit konularına ulaşmada eşitlik tanımak gerekmez mi? Öteki gelenekler onlar hakkında ne düşünüyor olurlarsa olsunlar, insanların yaşamlarına töz kazandıran fikir ve usullerin özgür bir toplumun eşit haklı üyeleri haline gelmelerini istememiz gerekmez mi (2017b: 111).

Feyerabend, bilim insanlarının ortaya koyduğu fikir ve araçların kullanılabilceğini; fakat sırf bilimsel etkinliklerden faydalanıldığı için bilimin toplum üzerinde tahakküm kurmasına, mesela eğitim hakkında tek söz söyleme yetkisi bilime aitmiş gibi davranmasına izin verilmemesi gerektiği fikri üzerinde durur. Devlet ve bilimin birbirinden ayrılmasının, kendi içinde ortaya koyduğu etkinliklerin ötesine geçerek ideoloji ve güç mekanizması haline gelebilecek mesleklerin denetim altında tutulması adına gerekli olduğunu da vurgulamaktadır (2017b: 207).

Özetlemek gerekirse Feyerabend'in ileri sürdüğü sava göre, devlet bilime karşı tarafsız olmalı; bilim devlete diğer geleneklerin yakınlığı oranında yakın olmalı ve bilim toplum üzerinde baskıcı bir tutum sergilemekten uzak durmalıdır. Tek hakikat bilimin ortaya koymuş olduğu yöntem ve araçlarmış gibi bir algı yaratılmamalı, diğer geleneklerin öne sürdüğü biçimde yaşamını idame ettirmek isteyenler de ne toplum ne de bilimle ilgilenenler tarafından dışlanmamalıdır. Bireylere birden çok seçenek arasından kendi düşüncelerine uyan gelenek hangisiyse onu seçme hakkı tanınmalıdır diyebiliriz.

4. 4. Demokratik Bakış Açısından Bilim

Özgür Bir Toplumda Bilim adlı eserinde Feyerabend, demokratik karar almanın temellerini incelemektedir. Ona göre bilimin ortaya koyduklarını ele alırken demokratik bir yaklaşım sergilenmemektedir. Bilimsel yasa ve olgular kabul edilip okullarda öğretilmekte, hatta siyasi kararların temeli olarak değerlendirilmektedir; ancak tüm bunlar yaşanırken bilimsel yasa ve olgular oylamaya sunulmamaktadır (2017b: 105). Oylamaya sunulmuyor oluşu, bilimi yalnızca belli bir entelektüel kesimin değerlendirebildiği anlamı taşır ve elbette ki böylesi bir tutum demokratik bir tavır olmaktan oldukça uzaktır. Oysaki Feyerabend demokratik yaklaşımla, bilimle ilişkili olmayan sıradan kişilerin de bilime yönelik konularda belli çıkarımlar yapabileceklerini dile getirir. Ona göre bir toplum, bilimi ve bilim insanlarının ortaya koyduğu kuramları kendi amaç ve değerlerine uygun olarak kullanabilmeli ve kendine uygun şekle sokabilmelidir. Bilim kendi kendini düzeltebilen ve dışarıdan müdahale kabul etmeyen bir etkinlik olarak ele alınırsa; daha insancıl bir yaşam sürme gayreti taşıyan toplumların bağımsızlık hakları göz ardı edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla demokratik anlayışın bulunduğu yerel topluluklar bilimleri, kendilerine en uygun tarzda kullanabilmelidir. Bilimsel konularda yorum yapabilecek uzman bilgisinden yoksun olan yurttaşların dile getirmeleri, uzmanların da yanılacaklarını ortaya koymak için güçlü bir araç konumundadır (Feyerabend, 2020: 338). Bunun yanında, demokratik ilkelerin uygulanma biçimlerinin, özel kültürlerin zarar görmeden var olup gelişmeleriyle ve büyümeleriyle örtüşmediğini dile getiren Feyerabend'a göre makul ölçüde özgür bir toplum, kelimenin tam anlamıyla bir siyahi kültürü içeremez; bir ortaçağ kültürü içeremez; Yahudi kültürünü içeremez. Bu kültürleri olsa olsa bilim, akılcılık ve kapitalizmin ortaklığına dayalı temel bir yapıya enjekte edilen ikincil aşılardan biri olarak içinde barındırabilir. Elbette ki

bilimden ve de akılcılıktan taraf olanlar bunun doğruluğunu savunacaklardır zira onlara göre bilim bir tarafta; din, mitos, büyücülük diğer bir taraftadır ve aralarındaki fark inkar edilemeyecek büyüklükte ve bariz durumdadır. Bu farklılığın temel nedeni, din, mit ve büyüünün gerçekte bağ kurma çabalarının aksine bilimin bunu başarmış olması ve böylece seleflerini geride bırakmış olmasıdır (2017b: 109-110). Feyerabend, diğer gelenekleri yadsıyan ve onlar üzerinde tahakküm kurmak isteyen her türlü düşünceye karşı çıkar Ona göre demokrasilerde her yurttaş aklına gelen her konuda okuma, yazma ve propaganda yapma hakkına sahiptir. Hasta olduğunda üfürükçülüğe inanıyorsa üfürükçüler tarafından; bilime inanıyorsa da bilim doktorları tarafından tedavi edilmeyi tercih edebilir. Kendi fikirlerine uygun olarak yaşayabilmenin yanında, eğer mali olarak imkanı varsa fikirlerini destekleyecek örgütler de kurabilir. Bu hak yurttaşta verilmelidir çünkü birincisi herkes hakikat olarak gördüğü ve doğruluğuna inandığı şeyin peşinden gidebilmelidir; ikincisi hakikatin ne olduğu yönünde bir karara varmanın yolu alternatif görüşler çeşitliliği arasında yolculuk yapmaktır. Eğer bir yurttaş bu haklara sahipse o zaman ister hususi olarak isterse vergi yükümlüsü olarak maddi anlamda katkı sunduğu her kurumun yönetilmesinde söz söyleyebilir demektir. Uzmanların dile getirmeleri dikkate elbette alınmalıdır ancak son sözü onlar değil; sıradan insanların oluşturduğu komiteler söylemelidir (2017b: 121). Feyerabend'in bu fikirlerine, sıradan insanların bu türden kararlar verebilecek bilgisel birikime sahip olmadığı gerekçesiyle itiraz edilebilir, ancak konu demokrasi ise bu karşı çıkış yersiz olacaktır. Çünkü bir demokrasi her şeyi bilenlerden değil, olgun insanlardan oluşan bir topluluktur ve olgunluk da bir anda elde edilebilecek bir yetkinlik değil; öğrenilmesi gereken ve süreç içerisinde sonuçlar verebilecek bir çabanın ürünüdür. Olgunluk, henüz alınmamış kararlarda söz sahibi olmakla; sürece müdahil olmakla; kendi yaşamının sorumluluğunu alma cesareti sergilemekle elde edilebilmektedir (2017b:121).

Feyerabend, olgunluk hakkında ileri sürdüğü bu tezi daha anlaşılır kılmak için bir savaş halinde ortaya çıkabilecek durumlardan örneklendirmeler yapar. Savaş zamanında totaliter bir devleti hiçbir şey sınırlamaz. Hiçbir insan görüşü onun yöntemlerini sınırlamaz; tek sınır maddi, entelektüel ve insan faktörleridir. Bir demokraside, zafer olasılığını azaltsa bile, düşmana insanca davranılmalıdır. Düşünsel alanda da durum aynen böyledir. Bu dünyada savaşta galip gelmekten, bilimi ileriye taşımaktan, hakikati bulmaktan çok daha önemli şeylerin var olduğunun anlaşılması gerekir (2017b:122).

Farklı düşünce yapılarına sahip olan kişilerin tamamının bilimi dikkate alması söz konusu değildir. Benzer şekilde her bireyin bilim dışı geleneklere inanması da beklenemez. Ancak eğer bilim, tüm insanlara yönelik görüş ve buluşlar ortaya koyuyorsa, her tek kişinin bunlara bağlı olarak yaşamlarını sürdüremeyeceğini dikkate alması gerekir. Çünkü bilim kimileri için, problem durumunun yaşandığı anlarda verdiği pratik yanıtlar açısından ilk başvuru kurum olmasına rağmen bilimsel eğitimden yoksun kişiler için bilimin ortaya koydukları pek de anlaşılır olmamaktadır. Dolayısıyla bilimin tercih edilebilir bir kuşatıcılığından söz edilecekse, minimal düzeyde de olsa sıradan insanların bilimsel süreç hakkında bilgilendirilmesi gerekir. Bu konuda hem bilim insanları hem de sıradan kişilerin karşılıklı olarak istekli olmaları sürecin olumlu sonuçlanması için bir gerekliliktir.

Akla Veda'da Feyerabend, yurttaşların ihtiyaçlarını saptamak için yapılan girişimlerde uzmanlara "halk neye ihtiyaç duyar, belirleyin" şeklinde bir yaklaşımın yersiz olduğunu ifade eder. Halkın ihtiyaç ve arzuları yalnızca halkın kendisi tarafından belirlenmelidir. Bir toplumda doğrular ve yanlışlar; neyin yararlı neyin yararsız olduğuna dair nihai karar bu toplumun vatandaşlarına aittir (2012: 71-72). Feyerabend bizim demokrasilerimizde bilimin bilim dışı geleneklerden; bilim dışı geleneklerinse bilimden korunması gerektiğini belirtir. Çünkü bir mantık veya Tao incelemesinin bilim insanlarına faydası olabilir; lakin inceleme ihtiyacının dışarıdan dayatılmaması, yalnızca bilimsel pratikten doğması gerekir. Örneğin geleneksel Çin tıbbi hekimleri hastalıklar hususunda bilimsel öğretilerden çok şey öğrenebilir; ama bu öğrenme süreci de kendi akışında seyretmeli dışarıdan bir dayatma olmamalıdır. Demokratik kararlarla bir temaya ya da geleneğe sınır çizilebilir; ancak özgür bir toplum kendisini, onu içeren kurumlara tabi kılmamalıdır; onları kontrol etmeli ve yönlendirmelidir. Böylesi kararlar alınırken de hiçbir gelenek başat konumda olmamalı, iş göremez duruma gelip, tehlike yaymaya başladığı anda, o gelenek ortadan kaldırılabilir nitelikte olmalıdır (2012:54).

SONUÇ

Anarşist Bilgi Kuramı ile hem bilime hem de bilimle ilgilenen ve/veya bilime yönelik kuramlar ortaya koyan filozof ve bilim insanlarına birçok eleştiri yönelten Feyerabend'ın temel amacının bilimin herkesçe anlaşılır olması ve bilimsel bilginin bir zorunluluk gibi görülmesinden ziyade tercih edilebilir bir konumda olmasını talep ettiğini söyleyebiliriz. Filozof, insanın göz ardı edildiğini ve bu durumun da mutluluk ve özgürlük düzeyi üzerinde kısıtlayıcı bir etki yarattığını düşünmektedir. Zira ona göre “hakikat arayışı“ ve “insanlığın en yüksek hedefi “ tarzındaki ifadeler cömertçe kullanılmaktayken, özellikle bilimsel bilgi yüceltilmekte ancak bu bilgi de yalnızca belli uzmanların ortaya koyabildiği, denetimden yoksun bir bilgi türü olarak dikkat çekmesinin yanında bu bilgi türüne biat edilmesi gerektiği yönünde bir algı oluşturulduğunu düşünmektedir Feyerabend. Oysaki ona göre insanların yetenek, ilgi ve fikirleri birbirinden farklıdır. Tek bir kriter kullanılması insanı tek tiplendirirken bilimsel ilerlemeyi de sekteye uğratmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için de her tür yöntemin (bilimsel/bilimsel dışı) kullanımına izin verilmelidir. Feyerabend'ın bilime/bilimsel yöntemlere çok sert eleştiriler yöneltmesi, onu bilim karşıtı yapar mı veya Feyerabend bilimin yerine başka gelenekler mi önermektedir?

Feyerabend'ın, “çoğulculuk” ve “ne olsa uyar” ilkeleri başta olmak üzere, hem bilimin ilerlemesi yönünde farklı bir bakış sunarken hem de insanın tam gelişimi, mutluluğu ve özgürlüğünü temele alan bir bakış açısı sunduğu söylenebilir. Feyerabend açısından bilim diğer disiplinlerle anlam kazanır ve bu yüzden hiçbir bilgi türü bilimsel denilerek kenara atılmamalıdır. Çünkü saçma dahi olsa bilgimizi geliştirmeyecek hiçbir düşünce yoktur Feyerabend'a göre. Dolayısıyla düşünceler düşüncelerle karşılaştırılmalı; değerlendirme sonucunda “saçma” olduğuna kanaat getirilen düşünce geliştirilmelidir. Bu bakış açısı sıradan insana hem kendi düşüncelerini ortaya koyma hem de bilime dair konularda söz sahibi olma hakkı tanıyor diyebiliriz. Feyerabend'ın, bilim - devlet ayrılığı ve bilime demokratik yaklaşma konusundaki ısrarının temelinde özgür seçim hakkı düşüncesi yatmaktadır. Ona göre herkes dilediği fikri kabul veya reddetme konusunda özgür bırakılmalıdır. Ancak Feyerabend bu düşüncesini öne sürerken, bunun belli bir olgunluk kazanmayla mümkün olacağını da belirtmektedir. Bu olgunluğun yaşandığı topluluklar olduğunu söyler Feyerabend ancak; o topluluklar hakkında bilgi vermemektedir.

Genel olarak ortaya konulan eleştirileri değerlendirdiğimizde Feyerabend'in bilime yönelttiği sert eleştirilerin her ne kadar haklı yanları olsa da diğer geleneklere yaşam hakkı tanırken bu kez bilimin çalışma alanını sınırladığı görülmektedir. Bilim, tarihsel süreç içerisinde ele alındığında, çok fazla eğitim; çok fazla birikim; yapılmış olan çok fazla çalışma sonucunda kendini ortaya koymuş bir bilgi alanıdır. Bilim öncesi dönemden köklerini almakla birlikte, kendi ürettiği buluşlar ve metotlarla büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Elbette, toplumsal ve ekonomik koşulların gerektirdiği şekilde bilgiler üretirken, üretilenlerin fayda sağladığı kişiler kadar bu üretimden zarar gören kişiler de olmuştur. Ancak bu durum da yalnızca bilime has bir durum değildir. Bilimsel gelenekleri benimseyen kişi ve toplumlarda da zarar görme olasılığı vardır. Örneğin bilimsel tıp dışındaki tedavi yöntemlerini tercih eden kişiler de zaman zaman hüsrana uğramışlardır. Ayrıca Feyerabend, çoğulcu bir anlayış geliştirmeyi amaçlarken ve bunu ortaya koyma gerekçesinin de daha insancıl bir yaşam sürmek olduğunu belirtirken, yalnızca bilimsel metodolojiyi eleştiriyor olması onu çoğulcu bakış açısından uzaklaştırarak tekçi bir anlayışa götürmektedir. Eğer bilim diğer gelenekler arasından yalnızca biri ise, o halde diğer geleneklerle aynı düzeyde değerlendirilerek eleştirilmelidir. Feyerabend, bilimin başat konumunda olmasından yakınmaktadır. Oysaki bilim, insan için yapılan bir etkinliktir ve onu tercih edilir yapan da yine özgür insan düşüncesinin eğilimleridir. Ayrıca bilimin, kilise dogmasına dönüştüğü iddia eden Feyerabend, bilimsel metodolojinin bir dogma niteliğine dönüşmeye uygun olmadığını göz ardı etmektedir. Büyük harfle bilimden söz etmek mümkün değildir; çünkü bilimin araştırma alanı ve ürettikleri somut şeylerdir. Bunun yanında mitoslar, destanlar ve yerel anlatıların temellendirilemeyecek kadar aşkın oluşları onları dogmatikleştirmemiş midir sorusu sorulabilir. Nitekim, bilime bir soru yöneltildiğinde, sürecin aşamalarından hareketle cevaplar bulunabilir ancak, yaratıcısı tam olarak belli olmayan inanışlarda sorulan soruların açık-seçik bir biçimde cevaplandırılabilmesi konusu muallaktır. Kaldı ki inanmak ve bilmek farklı şeylerdir ki Ortaçağ tarihine bakıldığında bu konuda bir uzlaşma varılmadığı görülmektedir. Bilme işlemi obje ve süje arasında karşılıklı gerçekleştirilirken, inançta tek taraflı olarak gelişmektedir.

Diğer taraftan Özgür Bir Toplum ortamında bilimin nasıl olması gerektiğiyle ilgili görüşler sunan Feyerabend, olması gerekenleri sıralarken halihazırda var olan şeyleri sanki hiç yaşanmamış gibi ele almaktadır. Örneğin bilimden taraf olmayan ve alternatif

yaşam biçimlerini benimseyen kişi ve toplumlar insanlık tarihinin en başından beri zaten vardır ve varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Diğer taraftan Feyerabend yaptığı eleştirilerde değişen yaşam koşullarının insani gelişim üzerindeki etkilerinin boyutlarını bilim aleyhine ele almaktayken, bilim dışı geleneklerin sebebiyet verdiği olumsuz durumlara hiç yer vermemektedir. Adeta, bilim dışı gelenekler kusursuzmuş gibi bir imaj çizmektedir. Bilimin zorlayıcı bir tutum sergilediğini öne sürmekte, okullarda zorunlu olarak bilimsel eğitimler verildiğini ancak dini eğitimlerin isteğe bağlı seçilebildiğini ifade etmektedir. Bu noktada Feyerabend açıkça kendisi ile çelişmektedir. Sıradan insanların bilimsel sürece katılım sağlaması gerektiğini söylerken, bilimsel eğitimin zorunlu olarak verilmesinin insanları bilimsel faaliyetler açısından aydınlatabileceğini dikkate almamaktadır.

Netice itibariyle Feyerabend, özgür bir toplum yaratma idealini, bilgi kuramsal anarşizm kuramı ile ele almaktadır. Bir nevi görüşler bolluğunu içeren, neredeyse olumsuzlukların tamamen bertaraf edildiği, her bireyin kendi istek ve ihtiyaçlarına uygun olarak yaşadığı bu özgür toplumda hiçbir konuda kesinlik olmayışının ne gibi etkiler yaratacağı konusu belirsizdir. Kaostan kosmosa doğru evrilen bir evrende, fikir ayrılıklarının yeni bir kaos mu yaratacağı yoksa bambaşka bir düzen mi oluşturacağı bilinmemektedir.

Öne sürülen her görüşün artı ve eksileri olabileceği gibi Feyerabend'in görüşlerinin de artı ve eksileri vardır. Onun düşüncelerinin uygulanabilir olanlarını günümüzde hayata geçirme girişiminin ne kadar başarılı olacağını kestirmek güçtür elbette. Ancak bazı şeyler yapmaya başlayana kadar zaten pek çoğumuza imkansızmış gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Acot, P. (2017). *Bilim tarihi*. (Çev. N. Acar). Dost Kitabevi
- Aslan, H. (2006). *Doğrulanabilirlik ilkesi, felsefe ansiklopedisi* (4). Ebabil Yayınları
- Aysevener, K (2003). *İnsan ve doğa ilişkisi üzerine*. Felsefe Dünyası Dergisi (37). 63, 72.
- Bauchspies&Croussint&Restivo (2006). *Bilim, teknoloji ve toplum*. (Çev. B. Kuryel & Ü. Tatlıcan & B. Balkız). Siyasal Yayınları
- Bayet, A. (1963). *Bilim ahlakı*, Yorum Yayınları
- Bernal, J.D. (2009). *Tarihte bilim 2*. (Çev. Tonguç O). Tarihte Evrensel Basın Yayınları
- Bourdieu, P. (2018). *Bilimin toplumsal kullanımları*. (Çev. L. Ünsaldı). Heretik Yayınları
- Carnap, R. (2012). *Metafiziği dilin mantıksal analiziyle aşma*. (Çev. Z. Özcan). Birleşik Yayınevi
- Cevizci, A. (2007). *Felsefe*. Sentez Yayıncılık
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe Sözlüğü*. Say Yayınları
- Chalmers, A. F.(2021). *Bilim dedikleri*. (Çev. H. Aslan). Paradigma Yayınları
- Delacampagne, C. (2010). *20. Yüzyıl felsefe tarihi*. (Çev. D. Çetinkasap). İş Bankası Yayınları.
- Demir, Ö. (1992). *Bilim felsefesi*, Ağaç Yayınları
- Doğan, M (2012). *Paul karl feyerabend ve çoğulculuk*. İlim Dünyası Dergisi (4).16-26.
- Duralı, T. (1990). *Rastlantı ile zorunluluk açısından canlılar bilimi*. Felsefe Arkhivi Dergisi (27), 1-44.
- Eren, I. (2005). *20. Yüzyılda felsefe: karşı çıkışlar ve yeni arayışlar*. Asa Kitabevi
- Erkıpçak, H. T. (2019). *Viyana çevresi*. Pinhan Yayıncılık
- Frank, P. (1995), *Doğa bilimlerinde pozitivizm*, (Çev. Y. Öner). Metis Yay.
- Feyerabend, P. K (1976). *Logic, literacy, and professor gelner*. The British Journal for the Philosophy of Science. Vol. 27, No. 4. pp. 381-391
- Feyerabend, P.K.(1997). *Vakit öldürmek*. (Çev. N. Çatlı) Ayrıntı Yayınları
- Feyerabend, P.K.(2012). *Akla veda*. (Çev. E. Başer). Ayrıntı Yayınları
- Feyerabend, P.K. (2000). *Anarşizm üzerine tezler*. (Çev. E. Altınsöz). Öteki Yayınları
- Feyerabend, P.K. (2017a). *Bilimin tiranlığı*. (Çev. B. Yıldırım). Sel Yayınları

- Feyerabend, P.K. (2020). *Yönteme karşı*. (Çev. E. Başer). Ayrıntı Yayınları
- Feyerabend, P.K.(2011). *Bilgi üzerine üç söyleşi*.(Çev. C. Güzel & L. Kavas).Metis Yayınları
- Feyerabend, P.K.(2017b). *Özgür bir toplumda bilim*. (Çev. A. Kardam). Ayrıntı Yayınları
- Feyerabend, P.K. (1989), *Bilim masalı*. (Çev. Z. Tiğrek) Argos Yeryüzü Kültür Dergisi, Sayı 2. 60-64.
- Feyerabend, P.K. (2017c). *Uzman için teselliler*. (Çev. N. Küçük) İthaki Yayınları
- Feyerabend, P. K. (1987). *Realism and the historicity of knowledge* .Journal of Philosophy, Vol.86, No. 8, 393-406.
- Gimbel, S. (2017). *Bilimsel yöntemin izinde: bilim felsefesinin öğretilmesinde yeni bir yaklaşım*. (Çev. Ö. Ünlü). Dipnot Yayınları
- Güzel, C. (1996). *Sağduyu filozofu Popper*, Bilim Ve Sanat Yayınları
- Güzel, C. (2018). *Bilim felsefesi*. Bilgesu Yayınları
- Habermas, J. (1993). *İdeoloji olarak teknik ve bilim*. (Çev. M. Tüzel). Yapı Kredi Yayınları.
- Hocaoğlu, D. (2007). *Bilgiden kudrete kudretten tahakküme*. Türkiye Günlüğü Dergisi (88). 118.
- Hume, D. (1945). *İnsan zihni üzerine bir araştırma*. (Çev. S.Evrin). Milli Eğitim Basımevi
- Han, H.& Carnap, R.&, Neurath, O(2012). *Dünyanın bilimle kavranması*. (Çev. Z. Özcan). Birleşik Yayınevi
- İnam, A. (1986). *Bilimi eleştirmek*. Elektrik Mühendisleri Odası Dergisi (4),41-47.
- İnam, A. (1992). *Gülümseyen bilim*. Bilim ve Teknik Dergisi, 35-36.
- Johansson, İ. (1983). *Anglosakson bilim felsefesi*. (Çev. Ş. Alpay). Yazko Felsefe Yazıları 5.Kitap
- Ketenci T. (2007). *Chaplin'in gözlerindeki şaşkınlık: postmodern akıl eleştirisi üzerine*. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (4), 66.
- Kropotkin, P. A. (2015). *Çağdaş bilim ve anarşi*. (Çev. M. Beyhan). Agora Kitaplığı
- Kuhn, T. (1995). *Bilimsel devrimlerin yapısı*. (Çev. N. Kuyaş). Alan Yayınları
- Lakatos, İ. &Musgrave, A. (2017). *Eleştiri ve bilginin gelişmesi*. (Çev. N. Küçük). İthaki Yayınları
- Lakatos, İ. (2014). *Bilimsel araştırma programlarının metodolojisi*. (Çev. D. Uygun). Alfa Yay.
- Matisse, G. (2012). *Felsefenin sahte problemleri*. (Çev. Z. Özcan), Birleşik Yayınevi
- Magee, B. (1986). *Modern british philosophy*. USA: Oxford University Press.
- Magee, B. (1990). *Karl Popper'in bilim felsefesi ve siyaset kuramı*. (Çev. M. Tunçay). Remzi Kitabevi

- Mill, J. S. (2019). *Özgürlük üzerine*. (Çev. B. Tartıcı). Kutu Yayınları
- Ökten, K. (1996). Paul Karl Feyerabend'in bilim eleştirisi ve yeni bilim anlayışı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi
- Özcan, Z. (2012). *Viyana çevresi: felsefede son dönemeç*, Birleşik Yayınevi,
- Özer, İ. (2012). *II. dünya savaşı'nda Japonya'ya atılan atom bombalarının Türkiye basınındaki yansımaları*. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (10). 97-98.
- Popper, K.R. (2021). *Bilimsel araştırmanın mantığı*. (Çev. İ. Aka & İ. Turan). YKY Yayınları
- Pritchard, E. E (1940). *Nuers*. Oxford At The Clarendon Press
- Reichenbach, H. (2019). *Bilimsel felsefenin doğuşu* (Çev. C. Yıldırım) Fol Yayınları
- Russell, B. (2002). İktidar. (Çev. M. Ergin). Cem Yayınevi
- Sarıkaya, C. (1989). *Prof.dr. Ahmet İnam'la bilim üzerine*. İslami Araştırmalar Dergisi, (4), 231.
- Sunay, C. (2014). *Bilim felsefesi ve siyaset bilimi*. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi (1) 4.1302- 1761.
- Strauss, C. L.(2020). *Yaban düşüncesi*. (Çev. T. Yücel). Yky Yayınları
- Quine, W. O. (2012). *Neurath ve Schlick arasında tartışma*. (Çev. Z. Özcan). Birleşik Yayınevi
- Ural, Ş. (2011). *Basitlik ilkesi*. Kabalıcı Yay.
- Ural, Ş. (2012). *Pozitivist felsefe*. Alfa Yay.
- Ülken, H. Z. (1968). *Varlık ve oluş*. Ankara Üni. Basımevi
- Yamalak, M. (2010). *Kapitalist modernitenin zihniyet yapısı olarak pozitivism*. Dipnot Sosyal Bilim Dergisi (3), 134-135.
- Yıldırım, C. (2020). *Bilim tarihi*. Remzi Kitabevi
- Wolff, F. (2012). *Wittgenstein ve Heidegger: analitik felsefe ve kata felsefesi arasında metafiziğin aşılması*. (Çev. Z. Özcan). Birleşik Yayınevi
- Wittgenstein, L. (2000). *Felsefi soruşturmalar*. (Çev. D. Kanıt). Küresel Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2013). *Tractatus- logico-philosophicus* (Çev. O. Aruoba). Metis Yayınları